

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE "N. IORGĂ"

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

„A doua oară Moldova răsăriteană
e smulsă din trupul nostru național.
Vom lucra ca să o recâștigăm”.

Nicolae Iorga, Iunie 1940

August 1901

Moldova răsăriteană și-a recâștigat libertatea;
România renaște.

Institutul de istorie „Nicolae Iorga”

Serie nouă, tomul 2 / 1991

7-8

Iulie – August

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

Institutul de Istorie „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACTIE

ŞERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), PAUL CERNOVO-DEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CONSTANTINIU, EUGEN DENIZE, MIHAI OPRIȚESCU, GEORGETA PENELEA FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL STAN, ION STANCIU. ANATOL ȚĂRANU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble. În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzori de presă prin întreprinderi și instituții. Prețul unui abonament este de 180 lei.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA. Departamentul Export-Import, presă P.O. Box 12-201. Telex 10 376 prsf r- București; Calea Griviței nr. 64-66

**REDACȚIA: MIHAI OPRITESCU
NAGY PIENARU**

Manuscisele, cărțile și revistele
pentru schimb precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa redacției
revistei
„REVISTA ISTORICĂ”.

Adresa Redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 — București, tel. 50.72.41.
www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

TOM II, NR. 7—8

Iulie — August 1991

MODERNISM ȘI CONSERVATORISM ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ, 1829—1914

ANASTASIE IORDACHE, Contrastul dintre anacronic și modern în Regulamentele Organice ale Principatelor Române	351
APOSTOL STAN, Elemente de modernitate ale agriculturii românești, 1831—1864	369
VALERIU STAN, Cîteva considerații în legătură cu „Monstruoasa coaliție” și durata existenței ei	383

SURSE INEDITE

GRIGORE CHIRIȚĂ, Un document necunoscut din 1856 despre soarta Basarabiei	399
I. C. FILITTI: Jurnal (IV) (<i>Georgie Penelea-Filitti</i>)	402
ALESANDRU DUȚU, FLORIN CONSTANTINIU, Raidul american asupra Ploieștiului din 1 august 1943. Mărturie inedită	412

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Academia Română — simpozion închinat comemorării unei jumătăți de veac de la asasinarea lui Nicolae Iorga (<i>Lucian Cruceanu</i>); Sesiunea științifică închinată împlinirii a 50 de ani de la uciderea lui Nicolae Iorga (<i>Mihai Oprîșescu</i>); Reuniune științifică dedicată comemorării lui Nicolae Iorga la 50 de ani de la moartea sa (<i>Constantin Șerban</i>); Colocviu internațional „La noblesse dans les pays habsbourgeois, 1815—1914”, Strasbourg, 7—9 iunie 1990 (<i>Şerban Rădulescu-Zonen</i>); Colocviul „Matia Corvin și Europa Centrală — 1458—1490”, Budapesta, 15—18 octombrie 1990 (<i>Ileana Căzăan</i>); Cel de-al XI-lea Congres de istorie turcă (<i>Cristina Feneşan, Constantin Șerban</i>)	427
---	-----

RECENZII

VIOREL ROMAN, <i>Rumänien im Spannungsfeld der Grossmächte, 1774—1878. Die Donaufürstentümer vom osmanischen Vasallenlum zur europäischen Peripherie; 1878—1944. Von der okzidentalen Peripherie zum orientalischen Sozialismus</i> , Dieter Falk Verlag, Offenbach, 1987, XXIV + 192 p.; 1989, 260 p. (<i>Bogdan Murgescu</i>)	443
---	-----

„Revista istorică”, tom II, nr. 7—8, p. 347—468, 1991

SILVIU DRAGOMIR, <i>Studii privind istoria revoluției române de la 1848</i> , ediție, introducere, note, comentarii de Pompiliu Teodor, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1989, 218 p. (Dan Berindei)	445
HARRY HEARDER, <i>Europe in the Nineteenth Century 1830—1880</i> , second edition, Longman, London and New York, 1988, XVIII + 490 p. (Stefan-Mircea Catalan)	446
TACU'S-SELMAN, <i>Tarihname</i> (Cartea istoriei), editat de Ismail Aka, Türk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara, 1988, 136 p. + 175 p. fotocopii Nagy Pienaru)	450
* * * BULETIN BIBLIOGRAFIC	453

REVISTA ISTORICA

NOUVELLE SÉRIE
TOME II, N°s 7—8
Juillet — Août 1991

MODERNISME ET CONSERVATORISME DANS LA SOCIÉTÉ ROUMAINE, 1824—1914

ANASTASIE IORDACHE, Le contraste entre anachronique et moderne dans les Règlements Organiques des Principautés Roumaines	351
APOSTOL STAN, Éléments de modernité dans l'agriculture roumaine, 1831—1864	369
VALERIU STAN, Quelques considérations concernant la „Monstrueuse coalition” et la durée de son existence	383

SOURCES INÉDITES

GRIGORE CHIRITĂ, Un document inconnu de 1856 concernant la situation de la Bassarabie	399
I. C. FILITTI: Journal (IV) (<i>Georgeta Penelea-Filitti</i>)	402
ALESANDRU DUTU, FLORIN CONSTANTINIU, Le raid américain sur Ploiești le 1 ^{er} août 1943. Une témoignage inédit	412

LA VIE SCIENTIFIQUE

Académie Roumaine — Symposium dédiée au 50 ^e anniversaire de l'assassinat de Nicolas Iorga (<i>Lucian Cruceanu</i>); 50 ans depuis l'assassinat de Nicolae Iorga — session scientifique (<i>Mihai Oprîtescu</i>); Réunion scientifique dédiée à Nicolae Iorga à l'occasion du 50 ^e anniversaire de son assassinat (<i>Constantin Serban</i>); Colloque internationale sur „La noblesse dans les pays habsbourgeois, 1815—1914”, Strasbourg, 7—9 juin 1990 (<i>Serban Rădulescu-Zoner</i>); Colloque sur „Mathias Corvin et l'Europe Centrale”, Budapest, 15—18 octobre 1990 (<i>Ileana Căzăan</i>); Le XI ^e Congrès d'histoire turque (<i>Cristina Feneșan, Constantin Serban</i>)	427
---	-----

COMPTES RENDUS

VIOREL ROMAN, <i>Rumänien im Spannungsfeld der Grossmächte, 1774—1878. Die Donaufürstentümer vom osmanischen Vasallentum zur europäischen Peripherie; 1878—1944. Von der okzidentalischen Peripherie zum orientalischen Sozialismus</i> , Dieter Falk Verlag, Offenbach, 1987, XXIV + 192 p.; 1989, 260 p. (<i>Bogdan Murgescu</i>)	443
---	-----

„Revista istorică”, tom II, nr. 7—8, p. 347—468, 1991

SILVIU DRAGOMIR, <i>Studii privind istoria revoluției române de la 1848</i> (Études sur l'histoire de la Révolution roumaine de 1848), édition, introduction, notes et commentaires de Pompiliu Teodor, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1989, 218 p. (<i>Dan Berindei</i>)	445
HARRY HEARDER, <i>Europe in the Nineteenth Century 1830 — 1880</i> , second edition, Longman, London and New York, 1988, XVIII + 490 p. (<i>Sever-Mircea Calalan</i>)	446
TACÜ'S-SELMÂNÎ <i>Tarihname</i> (Cartea istoriei), éd. par Ismail Aka, Türk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara, 1988, 136 p. + 175 p. photocopies (<i>Nagy Pienaru</i>)	450
* * * BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE	453

MODERNISM ȘI CONSERVATORISM ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ, 1829—1914

CONTRASTUL DINTRE ANACRONIC ȘI MODERN ÎN REGULAMENTELE ORGANICE ALE PRINCIPATELOR ROMÂNE

ANASTASIE IORDACHE

Regulamentele organice au fost întocmite după instrucțiuni primite de la Petersburg, pentru partea politică, și sub supravegherea atență a lui Pavel Kiseleff, pentru partea administrativă. Au fost trimise la Petersburg spre a fi înmînate de către Mihail Sturdza și Al. Vilara. La Constantinopol n-a fost însă nimenei trimis. Regulamentele organice sunt aplicate, din iulie 1831, în Muntenia, și din ianuarie 1832, în Moldova. Partea cea mai utilă Principatelor Române este cea administrativă, cea politică fiind mai ales un mijloc de dominare de către Puterea protectoare¹.

Colaborarea dintre puterea protectoare și boierimea română a decurs în limitele unei ideologii conservatoare, menită a servi scopuri îndepărăte de ideile înaintate ale vremii. Pompiliu Eliade consideră că, înainte de orice, Regulamentul organic este inițiativă românească, fie că este sau nu un dar al Curții protectoare. El reprezintă gindirea boierilor români, care au vrut să-l zămislească². Toate memoriile boierilor în exil o probează³. Departe însă de a satisface alte cereri ale românilor, anume o domnie constituțională și o Adunare ordinară, care le-ar fi transformat cu timpul în republici, Puterea protectoare neputind accepta aşa ceva la marginile imperiului său, le găsește apte numai pentru „despotismul luminat”. Astfel, că, Regulamentul organic servea boierilor și Curtii protectoare, fiind o operă despotică, autoritară, aristocratică, antiliberală și pe deplin rusească⁴.

Marea boierime conservatoare, în aviditatea și egoismul fără limite, neglijase și acum, ca de atâtea ori în trecut, interesele naționale. Cu atât mai mare este meritul boierilor cărturari, mari sau mici, cu vederi înaintate, precum Ianeu Văcărescu, care se opun ingerințelor Puterii protectoare, cu scopul înăbușirii spiritului național. Cu deplin temei scria Ion Ghica, reflectind mai tîrziu la aceste evenimente memorabile din timpul redactării Regulamentului organic, care avea cîracter coercitiv, impus de Puterea protectoare : „Cîțiva boieri găsesc această manieră de

¹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XI, București, 1930, p. 98—99.

² P. Eliade, *La Roumanie au XIXe siècle*, vol. II Paris, 1914, p. 100.

³ *Ibidem*, p. 104—114.

⁴ *Ibidem*, p. 115.

a înzestră țara cu o lege și ilegală și contrară drepturilor Principatului și Curții suzerane; opinia publică se răsvrătește. Vilara și Șirbey sunt amenințați cu moartea în scrisori anonime și pamphlete”⁵.

Amestec heteroclit de principii moderne de administrare și organizare statală și principii anacronice, retrograde, ultraconservatoare în domeniile politic și social. Regulamentul organic se dovedește constituția ideală pentru detinerea tuturor prilegiilor și a monopolului puterii de către clasa dominantă, sub protecția Curții din Petersburg.

Confirmarea Regulamentelor organice ale Principatelor Române de către Poartă întîrziind, aplicarea a avut loc chiar înainte. S-a fixat totuși un termen oficial de începere a aplicării, mai întâi în Țara Românească, de la 1 mai 1831. S-au emis astfel trei adrese către obștea divanelor. Pavel Kiseleff a numit Sfatul administrativ extraordinar al Țării Românești: banul Gr. Brâncoveanu, președinte; vornicul Iordache Filipescu, ministru de interne; hatmanul Al. Vilara, ministru de finanțe; vornicul Iordache Golescu, ministru al dreptății; logofătul Șt. Bălăceanu, la pricina bisericești; vornicul Al. Ghica, spătar (șef al miliției); vornicul de oraș Bărbuș Stirbei, secretar al statului. Au fost numiți diretori ai departamentelor: Filip Lenș la interne, I. Voinescu la finanțe, Gh. Bibescu la justiție, C. Cantacuzino vornic al poliției București, Iancu Filipescu agă al Capitalei. Totodată, se interzicea funcționarilor statului de a lua în arendă otcupurile (monopolurile statului)⁶.

Evident, măsurile administrative din Regulamentul organic sănătoase contribuia la procesul de modernizare. Ele cuprindeau, pe lîngă cele deja întreprinse, administrația orașelor, pavarea și iluminatul străzilor, stingere incendiilor. Se înființează o contabilitate care să facă posibil controlul exercitării funcțiilor în stat, se reglementează dreptul la pensie, se organizează serviciul caselor publice, invățămîntul public, serviciul medical prin înființarea unui comitet sanitar, regulamentul farmaciilor, serviciu de păstrare a curăteniei orașelor și de îmbunătățiri edilitare, oriinduirea penitenciarelor. Se înființează serviciul stării civile, o nouă organizare judecătorească, inamovibilitatea magistraților, se creează judecătorii rurale, se instituie principiul lucrului judecat și procedee de întocmire a hotărîrilor. Astfel că Regulamentul organic constituie un real progres față de haosul dominant în Principate dinainte de 1831. Se restrîng abuzurile prin norme stabilite și se instituie răspunderea legală în locul nici unei responsabilități. Apare pentru prima dată ideea de interes public, pus pe un plan superior față de cel particular. Așadar, ideea de stat apare pentru prima dată în accepțiunea ei modernă adică a unei comuniuni de interes generale, intemeiat pe norme de conviețuire, adică pe legi: „Într-un cuvînt, scria A.D. Xenopol — Regulamentul organic căutase să prindă viață românească, șovâind și plutește în voia întîmplărei, în regulele precise, fixe și nestrămutate ale unor prevederi formulate în chip general; era substituirea vieței legale acelei arbitrară de pînă atunci”⁷.

⁵ Ion Ghica, *Opere*, vol. IV, ediție Ingrijită de Ion Roman, București, 1985, p. 307.

⁶ I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, 1934, p. 90.

⁷ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 100.

Constituind un progres față de situația anterioară, Regulamentul organic nu constituie însă, în accepțiunea marelui istoric, o legiuire care să satisfacă „aspirațiile și nevoile omenești”. În primul rînd, Regulamentul nu avea nici o prevedere din care s-ar putea deduce că ar lua în considerație ideile înaintate ale vremii: „El nu recunoștea principiul cel mare al libertății și mai mult încă nici pe cel al egalității proclamate de revoluția franceză și urma înainte a trata omenirea ca și cînd ar fi izvorit din două soiuri de sînge deosebit, acel al nobililor și acel al țărănilor. El recunoștea boierilor privilegiați, cel de atîta timp vînat de ei, de a fi scutiți de orice soiu de contribuție care erau să apese numai asupra țărănilor, pe cînd dimpotrivă toate foloasele procurate de viață statului: legiferarea, alegerea domnului, funcțiile, pensile și gradele superioare în armată erau păstrate numai nobleței cu înlăturarea desăvîrșită a elementului țărănesc. Cu alte cuvinte, boierii erau să tragă toate foloasele, iar țărăni să-i ducă toate poverile”⁸.

O succintă analiză a cuprinsului Regulamentelor organice este edificatoare pentru caracterul heteroclit al acestie bizare constituții aristocraticice, care urmărea asigurarea privilegiilor boierilor și cea a protecției Curții din Petersburg. Astfel, fiecare Regulament avea cîte 9 capítole și anexe⁹. Primul capitol se referea lă alegerea domnului pe viață. Condițiile de întrunit erau: vîrstă de 40 ani, funcția sau rangul de ministru, fiul cel mai mare al domnului decedat sau înlocuit, fiu sau nepot de mare boier de naționalitate română sau împămintenit. Prevederile limitau dreptul de a candida chiar între marii boieri. Domnul urma să fie ales de către Adunări extraordinare alcătuite din mitropolit, ca președinte, trei episcopi în Țara Românească și doi în Moldova, 50 de boieri de rangul I în Țara Românească și 45 în Moldova, născuți români și locuitori în țară, 73 de boieri de rangul II în Țara Românească și 32 în Moldova, 27 deputați ai isnafurilor (breslelor) orașenești în Țara Românească și 21 în Moldova. În acest din urmă principat mai era un deputat „ales din trupul academilor”¹⁰.

Adunările legiuitoare erau alcătuite din mitropolit, ca președinte, episcopi, 20 de boieri de rangul I în Țara Românească și 16 de rangul I sau II în Moldova, avînd vîrstă de 30 de ani, pămînteni sau înpămînteniți, aleși numai în capitală de către boieri de același rang. Mai intrau 10 deputați de județe în Țara Românească și 16 în Moldova, aleși de semeni de ai lor în vîrstă de 25 ani. Așadar, Adunarea legiuitoare a Țării Românești avea 43 de membri, iar cea a Moldovei 35, numai boieri. În ambele, marea boierime constituia majoritatea, căci i se adăugau și finalii prelați. Miniștrii în funcțiune nu aveau dreptul de a fi aleși în Adunarea legiuitoare. Ei participau însă la ședințele Adunării spre a da răspuns și a relata domnului. Astfel că „Regulamentul a i-

⁸ Ibidem, p. 100–101.

⁹ Vezi: *Regulamentul organic*, București, 1847; *Regulamentul organic al Principatului Moldovei*, Iași, 1837; P. Negulescu, G. Alexianu, *Regulamentele organice ale Moldovei și Valahiei* vol. I–II, București, 1944.

¹⁰ I. C. Filitti, op. cit., p. 98–103.

naugurat la noi, conform dorinței boierimii progresiste, regimul reprezentativ, dar nu și pe cel parlamentar. Guvernul era independent de adunarea legiuitoră¹¹.

De fapt, era o pseudo-reprezentare, căci nu prevalau nici măcar interesele întregii boierimi, ci numai celei mari, care întotdeauna avea majoritatea. Apoi, nu exista nici o toleranță față de minoritate, deputații opozanți la diverse proiecte fiind destituși din Adunare. Adunările obișnuite dezbatăreau și adoptau proiecte de legi trimise de domn prin mesaj contrasemnat de secretarul de stat. Legile se votau cu majoritate absolută, rezultatul fiind comunicat domnului printr-o adresă semnată de toți deputații participanți la ședință. Legea intra în vigoare numai după sancționarea ei de către domn. El avea dreptul de a repune legea în dezbaterea Adunării, de a propune schimbări sau de a refuza sanctiunea fără a da explicații. Astfel că, inițiativa legilor aparținea numai domnului, nu și Adunării. Aceasta avea dreptul de a exprima unele deziderate sau de a expune constatări asupra deficiențelor constatațe în administrația de stat. Adunarea era aleasă pe 5 ani putind fi dizolvată de domn, cu acordul celor două puteri suzerană și protectoare, care primeau motivări și autorizau convocarea noilor adunări. Prin aceasta, se leza dreptul de autonomie al Principatelor Române¹².

În cele mai importante acte ale domnului și Adunării trebuia, astfel, cerute aprobări de la Poartă și Curtea din Petersburg. Libera activitate a Adunării era supusă unor restricții. Între altele capitolul referitor la finanțe nu putea fi modificat fără acordul celor două Puteri. Prin aceasta, Curtea din Petersburg își rezerva dreptul de imixtiune în afacerile interne ale Principatelor Române. Modificări nu se puteau face nici prevederilor din Regulamentul organic care implicau relații speciale cu cele două mari puteri. Minoritatea din Adunarea nu avea dreptul de a se consemna opiniiile în scris, altminteri fiind pasibilă cu pedeapsa excluderii din Adunare sub vina de a fi tulburat ordinea. Adunarea vota bugetele și impozitele, analizând bilanțul de venituri și cheltuieli¹³.

În virtutea principiului separării puterilor în stat, domnul avea puteri depline în administrația de stat și în menținerea ordinei interne, deci puterea executivă, deși Adunarea avea, atunci, unele atribuții de acest fel. Monopolurile statului se arendau în fața Adunării prin licitație. Adunarea supraveghează conservarea proprietății publice, ocupându-se de dezvoltarea economiei naționale, de controlul școlilor, averilor bisericicești, carantinelor, inchisorilor, așezămintelor de binefacere și ale miliiției (armatei). Domnitorul avea obligația de a convoca Adunarea la 1 decembrie, a cărei sesiune dura două luni, dar putea fi prelungită. Pentru a delibera, Adunarea trebuia să intrunească două treimi din numărul deputaților: „Dreptul recunoscut adunărilor de a se tîngui celor două curți era încă o ușă deschisă mai ales Rusiei pentru a interveni în afacerile noastre, întreținerea intrigile din clasa conducătoare și slăbea autoritatea domnească”¹⁴.

¹¹ Ibidem, p. 104–105.

¹² Ibidem, p. 105–106.

¹³ Ibidem, p. 106.

¹⁴ Ibidem.

Este adevărat că numai de la Regulament datează limitarea puterii domnului, prin chiar obligația de a convoca o adunare. Cu toate acestea, domnul avea prerogative foarte mari, deoarece Curtea din Petersburg nu acceptase micșorarea puterii șefului statului atât pe cît preținseră marii boieri în memoriile lor. Într-un memoriu de mai tîrziu, Al.G. Golescu-Negru analiza adevărata scopuri urmărite de Curtea protectoare prin funcționarea acestui mecanism al puterii în Principatele Române, preconizat în Regulamentele organice. Totul era conceput pentru a asigura îngrijorările permanente în afacerile interne, urmărind constant retragerea drepturilor de autonomie. Deși Curtea din Petersburg era numai garantă a bunei funcționări a relațiilor speciale ale Principatelor cu Poarta, ele nu se bucură, de fapt, de nici o libertate reală. Protectoratul țarist împiedica exercitarea drepturilor de autonomie a Principatelor, prin prevederile restrictive incluse în Regulamentul organic. Domnitorii nu aveau independență în acțiunile lor față de puterea protectoare, iar în cazul că ar fi încercat, se iniția cu abilitate detronarea lor prin influențarea deputaților din Adunare. Scopul trebuia atins prin orice mijloace: aservirea totală a Principatelor: „Cei 3000 de alegători alcătuiau o castă de funcționară și de solicitatori de demnități publice, obișnuiți cu abuzurile și prevaricările. Fiind detinători de moșii ei vor face în aşa fel încât să nu plătească impozite, totul căzind pe seama țăranilor și altor categorii sociale. Prin alte măsuri nesăbuite, se împiedica dezvoltarea comerțului și industriei. Prin urmare, Regulamentul organic, operațiunea cîtorva boieri aleși de puterea protectoare, nu avea în vedere nici interesele țării, nici chiar ale celor 3000 de alegători mici boieri. Tânărimea era aservită boierilor, care dictau unilateral condițiile de muncă. La rîndul lor, boierii mici erau aserviți domnului, deoarece erau solicitatori de funcții în stat. Domnul, la rîndul său, era aservit puterii protectoare, întîuiește, aceasta, prin intermediul celor 70 mari boieri plasati în virful ierarhiei birocratice, avea posibilitatea de a-i controla și dirija toate actele ca șef de stat, înălțându-l, chiar atunci cînd nu-i era mai necesar”¹⁵.

Pătrunderea ideii de progres prin cuceriri democratice era total stăvilită în Principatele Române, căci ideologia clasei dominante era în întregime conservatoare, sub ocrotirea interesată a Curții din Petersburg. Prin Regulament se urmărea astfel o operă de modernizare în sensul spororii gradului de civilizație, înțelegind prin aceasta „totalitatea mijloacelor cu ajutorul căror omul se adaptează mediului (fizic și moral), reușind să-l supună și să-l transforme, să-l organizeze și să î se integreze”¹⁶. Prin urmare, în noțiunea de civilizație se înțelegea „tot ce aparține orizontului satisfacerii nevoilor materiale, confortului și securității”¹⁷. În domeniul culturii, adică al spiritului și intelectului, al progresului spiritualității românești prin integrarea ei în ansamblul de valori al culturii europene a timpului, Principatele Române se îndepărtau tot mai mult de lumea unor astfel de valori.

¹⁵ Anastasie Iordache, *Golești. Locul și rolul lor în istoria României*, București, 1979, p. 160–161.

¹⁶ Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. I, București, 1984, p. 5–6.

¹⁷ *Ibidem*, p. 6.

Modernizarea, înțelegind prin aceasta un grad sporit de civilizație se considera necesară, făcîndu-se deja pași însenmați spre dotarea Principatelor Române cu instituții menite să o promoveze, în limitele permise de regimul politic și interesele Puterii protectoare. Astfel, pentru prima dată se înființează departamente (ministere) prin prevederile Regulamentului organic. Anterior, funcțiile acestea erau îndeplinite de înalți dregători, care alcătuiau Divanul domnesc. Departamentele înființate prin Regulamentele organice nu-și aflau corespondențele exacte înainte de punerea lui în aplicare. În acest fel, li se precizau atribuțiile administrative, fără a mai dispune de cele judecătoreschi, căci se desființase Divanul domnesc. În locul său, era creat *Sfatul administrativ*, necesar consilierii domnului și pregătirii proiectelor pentru dezbatările Adunării obștești. Acest organism era compus din miniștrii de interne, finanțe și secretarul de stat, aflat sub președinția domnului sau a marelui vornic din lăuntru. El supraveghează relațiile dintre boieri și clăcași, intrunindu-se de două ori pe săptămână. Au fost înființate funcții de directori¹⁸.

În Țara Românească se prevedea înființarea și a unui Sfat administrativ extraordinar, adică un „mare sfat al ministrilor”, ca urmare a unui amendament în Adunarea extraordinară de revizie de către marele spătar Al. Dim. Ghica. Acest organism era alcătuit din Sfatul administrativ obișnuit și titularii celorlalte departamente: al dreptății, al credinței și sefului miliției¹⁹.

Un alt capitol al Regulamentelor organice se referea la împărțirea administrativă. Din timpul reformelor lui Constantin Mavrocordat, județele erau conduse de doi ispravnici numiți de marele vornic, apoi de marele vishtier, în schimbul unei sume de bani. Ei erau și administratori și judecători, devenind foarte abuzivi în actele lor. Conform Regulamentului organic, în Țara Românească se hotără ca „ocirmuitorii județelor” să fie numiți de domn, la fel ca ispravnicii în Moldova. La fiecare județ urma să fie numit un unic ocirmuitor cu atribuții strict administrative și lefuri fixe. Județele se bucurau de personalitate juridică, fiind împărțite în ocoale în Moldova și plăși în Țara Românească²⁰.

Regulamentele organice stipulau o organizare temeinică a sfaturilor orașenești ale reședințelor de județ și ale tîrgurilor. La fiecare culoare (sector), locuitorii alegeau deputații lor pe timp de trei ani. La rîndul lor, aceștia alegeau pe membrii sfatului, în număr de 5. Sfatul avea numai atribuții economice, cele administrative și de ordin public aparținînd poliției. Ca atare, Sfatul se ocupa de aprovizionarea orașului, salubritate și edilitate. Alegătorii trebuiau să răspundă pentru deputații colorilor, iar aceștia pentru cei 5 membri delegați în sfat. Celelelate orașe și tîrguri aveau dreptul de a se cîrmui conform intereselor economice, printr-un sfat orașenesc sau „magistrat” ales de locuitori. Referitor la sate, se alegeau pîrcălabi în Țara Românească și vornicei în Moldova „ce sint ca o poliție de sat”. Erau plătiți din „cutia satului”, administrată de o comisie²¹.

¹⁸ I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 111–112.

¹⁹ Ibidem, p. 113–115.

²⁰ Ibidem, p. 116–118.

²¹ Ibidem, p. 120–122.

Referitor la poliția orașelor, Regulamentele organice stabilieau ca șefi la Iași și București pe marele agă, care avea ca atribuții paza ordinei, ferirea de incendii, supravegherea corectitudinii vinzării mărfurilor²².

În privința edilității capitalelor, se luaseră măsuri pentru limitarea extinderii Bucureștiului, prin fixarea de cruci, încă din secolul al XVIII-lea. În timpul domniei lui Ioan Caragea, inginerul Freiwald întocmisse un plan edilitar al Capitalei. La fel procedase inginerul Ott în timpul domniei lui Grigore IV Ghica. Bucureștiul avea să se întindă pe 98 stînjeni, cu bariere la : Mogoșoaia, Herăstrău, Tîrgu de Afară, Pantelimon, Dudești sau Vitan, Dobroteasa, Podul Șerban Vodă, Podul Calicilor, Podul de Pămînt, Ulița Tîrgoviștei. În Iași erau următoarele bariere : Nicolina, Socola, Bulerga, Zalhanaoa, Moara de vînt, Botoșani, Podul Verde, Păcurari și Ispilanti²³.

Sub fanarioți, pavajul era aproape necunoscut, ulițele fiind acoperite cu scinduri (poduri). Sub Grigore IV Ghica, inginerii Freiwald și Hartl contractaseră pavarea orașului București. Lucrările au continuat și sub administrația generalului Pahlen. În 1830, pavarea Bucureștiului fusese asumată de Ștefan Meitani, în schimbul sumei de 140. 000 lei vechi. Acest contract a fost încheiat de o comisie de edilitate înființată de Pavel Kiseleff și alcătuită din : Al. Filipescu, colonelul Bauer, C. Canatcuzino, B. Știrbei, medicii Estioti și Grunau și inginerii Hartl și Ott. Proiectul de reorganizare a Bucureștiului a fost supus aprobării Adunării de revizie a Țării Românești. S-a decis ca în fiecare an, în decurs de patru, să fie pavat cîte un sfert din străzile orașului.

La Iași, pavajul a fost asumat de Petrache Mavrogheni. În consecință, se desfințează numeroase ulițe, focare de infecție. S-au tăiat și străzi noi, care să facă posibilă scurgerea apelor. Lățimea lor a fost fixată la 6 stînjeni în Regulamentul organic al Țării Românești. Orice proprietar de teren care voia să construiască trebuie să supună planul spre aprobare Sfatului orășenesc. S-a preconizat construirea de trotuare. Casele situate pe Dîmbovița urmau să fie îndepărtate cu 3,5 stînjeni, interzicîndu-se îngustarea albiei²⁴.

Casele ce se vor ridica trebuie să construite numai din cărămidă și acoperite cu șindrilă. Într-un termen fixat, urmau să se desfințeze dughenele de scinduri și nuiele din București, precum și prispele de lut. Scările aveau să se construiască numai în interiorul caselor. Pentru scurgerea apelor se preconiza construirea de canale sau șanțuri ale căror guri erau prevăzute cu grătare de fier. Un canal mare era prevăzut la București spre a colecta apelor celor mai mici. La Iași, proprietarii aveau obligația de a-și curățî curtile și trotuarele de două ori pe săptămînă. La București, se plătea o taxă, în schimbul acestei obligații. Gunoaiele erau ridicate de care cu boi. În Iași, urmau să se regularizeze cursul Bahluiului și pîraielor Cocaina și Nicolina, asanîndu-se mlaștinile. Piețe special amenajate se organizau la marginile orașelor pentru staționarea carelor cu provizii. Se interzicea vîmbarea liberă prin oraș a ciinilor, ci numai legăți. S-a interzis înmormîn-

²² Ibidem, p. 123–125.

²³ Ibidem, p. 125.

²⁴ Ibidem, p. 126.

tarea în jurul bisericilor, înființindu-se cimitire pentru fiecare confesiune. S-a decis aducerea apei în București prin tuburi de fier și prin înființarea a 50 de cișmele. Urma a se înființa o casă a fintinilor administrată de o comisie din trei numită de Sfatul administrativ. La Iași, aducerea apei fusese inițiată de Grigore III Ghica. Se introduce, pentru prima dată, felinare cu unt de lemn sau luminări de seu. Se construiesc scuări și șosele cu arbori²⁵.

Regulamentul organic conferă noi baze justiției. Astfel, se înființează tribunale sătești, ca judecătorii de pace, apoi la județe se constituie judecătorii în Țara Românească și tribunale în Moldova. La Iași și București se mențineau cîte un tribunal administrativ. Existau apoi tribunalele de apel în probleme de comerț. Înaltul Divan era forul suprem judecătoresc. Judecătorii erau numiți pe trei ani, avînd atribuții precizate. Ei primeau numai leașă. Profesiunea de avocat se practica numai cu aprobarea marii logofeții. Cei plătiți de stat apărau din oficiu pe inculpați²⁶.

Judecătorii vinovați de delictă sau crime în exercițiul funcțiunii erau deferiți judecății Înaltului Divan, iar cea ai acestui Divan celor două secții ale Divanului judecătoresc prezidat de domn. Au fost desființate pedepsele prin cazne, mutilare sau confiscare a averii. Regulamentul Organic al Țării Românești prevedea însăși desființarea pedepsei cu moartea, iar în Moldova s-au prevăzut numeroase restricții în acest sens. Deținuții pentru delictă trebuiau trimiți în judecată în termen de 24 ore. Spre a se evita interminabilele procese de hotărnicie, s-a preconizat înființarea de comisii pentru delimitare de proprietăți pe contul celor interesați. Regulamentul organic lăsa în vigoare Codul Caragea, Codul Calimachi, dar se decidea înființarea unei comisii pentru redactarea unui cod general. Comisia avea să se ocupe de întocmirea regulamentelor pentru înregistrarea actelor și păstrarea documentelor de arhive²⁷.

De unde anterior temnițele erau instalate în mănăstiri, clopotnițe de biserici, ocne, fără a fi propriu-zis organizate, Regulamentul organic a pus problema organizării lor în condiții de siguranță și curățenie. Deținuții urmău a fi îmbrăcați, hrăniți, primind încălzire și lumină pe cheltuiala statului. Se desființa havactul plătit de arestații eliberați din temniță. S-a inițiat redactarea unui regulament al temnițelor. Trimiterea la ocne avea loc numai în anumite zile și nu mai mult de zece deodată. La fiecare ocnă se construiau temnițe cu trei despărțiri. În reședințele de județe erau temnițe cu două despărțiri, după gravitatea vinei. Deținuții erau folosiți la diverse munci productive, putind chiar încheia contracte cu negustorii din târguri. Mănăstirile rămineau temnițe numai pentru deținuții politici²⁸.

Înainte de Regulamentele organice, impozitele erau foarte numeroase. Prin prevederile sale, situația se schimbă radical, reducindu-se la două: capitația și patenta. S-au desființat vămile interne, veniturile dregătorilor, poslușnicii și scutelnicii, breslașii, ruptașii și companiștii, care aveau tocmai cu vistieria, plătind numai anumite dări. Erau scutiți de dări: boierii, neamurile, postelnicii, clerul, militarii, membrii sfaturilor orășenești, și

²⁵ Ibidem, p. 126–128.

²⁶ Ibidem, p. 129–133.

²⁷ Ibidem, p. 134–135.

²⁸ Ibidem, p. 136–137.

ganii mănăstirilor și particularilor, iar în Moldova și „corpul academicesc”. Regulamentul organic nu prevedea rețineri din salarii pentru pensii și nici taxa de licență. Se stabilea unitatea bugetului, toate veniturile intrind în casa statului spre a fi distribuite diferitelor ramuri administrative²⁹.

Regulamentul organic n-a acceptat anularea rangurilor acordate de ultimii domni, mai ales în Moldova, unor mici boieri. Rangurile se separă de dregătorii, astfel încât, oricine avea rang de noblețe avea și posibilitatea de a înainta, el și urmașii săi, pînă la cel mai înalt, fără însă a se trece peste trepte. În acest fel, se sconta pe o conciliere între diversele categorii de ranguri boierești : „Nobilitatea avea să fie în toate cazurile adeverită printr-o diplomă dată de obșteasca adunare și intărîtă de domn”. Prin noile dispoziții, orice român putea să se distingă în serviciul statului și să obțină un rang de noblețe, la propunerea domnului și aprobarea Adunării. Cu toate acestea, se accordau ranguri onorifice, independentă de slujbe. Întrega clasă boierească era privilegiată, dar rangul I avea mai mult, al II-lea mai puțin și al III-lea și mai puține privilegii : „Boierimii mărunte i se recunoștea o însemnată influență în cîrmuirea ținuturilor, prin participarea ei la alegerea deputaților, la desemnarea subcîrmitorilor, la întocmirea rolurilor de impozite la gestiunea cutiei sătești, la tribunalul sătesc, la recrutări”³⁰

Pentru a preîntîmpina diversele tensiuni între marea și mica boierime, Curtea protectoare a doptat o atitudine moderată, ținînd seama de doleanțele tuturor categoriilor de boieri care se bucurau de toate privilegiile, în afara drepturilor politice, care se atribuiau în funcție de rang.

În privința regimului de dinainte de Regulamentul organic, vămile erau percepute în folosul domnului, fiind arendate sau exploataate în regie. Tarifele vamale externe erau stabilite în raport cu tratatele comerciale ale Portii cu diversele state. Încit, se impunea cu necesitate emanciparea economică față de Poartă. Tratatul de la Adrianopol desființase monopolul otoman asupra comerțului. Regulamentul organic a desființat vămile interne și a preconizat libertatea comerțului. Locuitorii ambelor Principate Române aveau aceleași drepturi în exercitarea comerțului sau meșteșugărilor. Monedele aveau aceleași curs, locuitorii unui principat dobîndeau pămînt în celălalt, în apropierea frontierelor se putea trece dintr-o parte în alta fără plata vămii. Acestea constituau premisele unirii celor două românești. Vămile nu mai constituau un venit al domniei, dar continua să fi arendate. Tariful vămal urma să fi stabilit de Adunarea obștească. Privilegiile acordate boierimii și mănăstirilor în acest sens erau anulate³¹.

În scopul preîntîmpinării răvagiilor foamei, prin Regulamentul organic s-au instituit pătule de rezervă în fiecare sat. Pentru aprovizionarea orașelor, în caz de lipsă, Adunarea obștească, cu asentimentul domnului, putea înființa sau crește taxele la exportul grînelor și să fieze prețuri pentru producele agricole mai mari la orașe decit cele aplicate în porturile dunărene. Astfel, că era bine stabilită cantitatea de produse necesară con-

²⁹ Ibidem, p. 139–156.

³⁰ Ibidem, p. 158–160.

³¹ Ibidem, p. 168–172.

sumului intern. Pentru satisfacerea necesităților a locuitorilor, se mărește numărul bâlciorilor și se desființează veniturile ce le precepeau boierii pentru ținerea bâlciorilor pe moșiile lor³².

Anterior, sarea constituia un monopol al statului, veniturile exploatarilor aparținând domnului³³. Regulamentul organic restabilea dreptul proprietarului de mine de a le exploata sau arenda, dind statului o zecime din bani sau natură din venitul net, după efectuarea plășilor de exploatare. În privința minelor de sare, ele rămîneau un monopol al statului, proprietarul urmând a fi despăgubit anual pentru locul ocupat de ocnă. Venitul ocnelor era trimis la vistierie. În interior, comerțul cu sare era liber. Importul sării era interzis³⁴.

Breslele își continuau caracterul religios, necreștinii fiind excluși și după Regulamentul organic. În acest sens, Regulamentul atestă vechea staie de luciuui³⁵.

În ambele Principate Române exista o deplorabilă stare a căilor de comunicație, care împiedica dezvoltarea economică. Regulamentul organic dispunea a se studia posibilitatea curățării albiilor riurilor. S-au luat măsuri pentru întreținerea drumurilor și construirea de poduri. Lucrările edilitare urmău a se contracta în Adunarea obștească. Anterior, nu era organizat un serviciu public de poștă. Deși Regulamentul organic nu menționează poștele, se prevedea totuși o sumă de bani necesară întreținerii lor. În Moldova, se desființează dările în natură pentru poște³⁶.

Înainte de Regulament, atât în Tara Românească precum și în Moldova, țăranii clăcași munceau 21 zile pentru boieri. Regulamentul organic punea problema modificării relațiilor agrare după Tratatul de la Adrianopol. Astfel, în Tara Românească el constituie prima legiuire care obligă pe stăpinul de domeniu de a acorda țăranului locuitor pe aceasta o anumită suprafață de pămînt de muncă, oprind pentru sine o treime, la fel ca în Moldova. Deci două treimi din domeniu trebuiau date țăranilor, pentru a le munci, în schimbul clăcii care constă în 12 zile pe an repartizate cîte patru în fiecare anotimp, în afară de iarnă. Clăcașii mai dădeau a zecea parte din produsele pămîntului, în afară de ogradă și grădină. Se fixase totuși un nart (preț) incit nu putea fi executat în cele 12 zile. Mutarea clăcașilor pe alt domeniu era îngreunată. Țăranii clăcași, prin normele mari stabilite pentru o zi de clacă, plăteau, de fapt, mai mult decît un arendaș în bani. Deși se menționa în Regulamentele organice desființarea rumâniei și veciniei din secolul al XVIII-lea, totuși, prin agravarea condițiilor de strămutare, dependența clăcașilor se întărea, libertatea lor fiind doar în mod teoretic afirmată³⁷.

Dacă se punea restricții clăcașilor pentru a se strămuta, în schimb stăpinii de domeniu puteau îndepărta țăranii care prisoseau, neavînd pămînt de muncă, preavizîndu-l cu un an înainte. Țăranii se putau

³² Ibidem, p. 172–173. Vezi: Georgeta Perelea, *Les foires de la Valachie pendant la période 1774–1848*, București, 1973.

³³ Vezi: Dumitru Vîtu, *Exploatarea salinelor din Moldova în epoca modernă*, Iași, 1987.

³⁴ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 174–176.

³⁵ Ibidem, p. 178–179.

³⁶ Ibidem, p. 181–183.

³⁷ Ibidem, p. 184–190. Vezi: Ilie Corbus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1969.

muta doar la șapte ani odată. Agravindu-se datoriile față de boieri, țărani au însă mai puține față de stat, căci plăteau o singură dare (capitația). Greu de stabilit, astfel, condiția țăranielui clăcaș, după prevederile Regulamentului organic : „Este om liber, căci este stăpin pe persoana și averea sa și se poate muta; nu este liber, căci datorează lucru personal, perpetuu, proprietarului, iar dacă n-are alți moștenitori, îl moștenește acesta. Este șerb, căci este vîndut cu proprietatea și restricții sunt puse la dreptul lui de strămutare; nu este șerb, căci are raporturi directe cu statul”³⁸. Tot așa, este și nu este emfiteot/indreptățit la folosință/, locatar, și nelocatar, coproprietar, uzufructuar, colon : „Așadar, este mai mult decât șerb, decât un locatar, decât un uzufructuar, decât un colon parțial, dar este mai puțin decât un om liber, decât un emfiteot, decât un coproprietar. Calitatea lui e foarte greu de definit. A fost lămurită abia la 1864”³⁹.

Cu adevărat, soarta țăranielui clăcaș se agravase față de situația de dinainte de 1831. Prin Regulamentul organic, deși se stipulau 12 zile de clacă, în realitate cantitatea de muncă corespunzătoare trebuia îndeplinită în 36 de zile. Mai erau obligați țărani să efectueze o zi de plug, care echivala cu trei, o zi la transport de lemn, care însemna tot trei zile, în total 42 de zile de lucru, iar în Moldova încă mai mult, 48 zile. Cu încă alte obligații față de boieri, se ajungea la 56 zile de clacă în Tara Românească și la 84 în Moldova⁴⁰.

În consecință, Regulamentul organic a sporit obligațiile țărănimii dependente. Stăpinul de domeniu avea și el obligația de a ceda pămînt de muncă, dar clăcașii răspund cu o cantitate mai mare de muncă. În cadrul sistemului regulalementar, orice îmbunătățire a situației țărănimii devine imposibilă, în afară de abolirea acestui sistem. Fiind prioritare în cadrul regimului politic stabilit, interesele întregii boierimi prevaleau. Puterea protectoare, care le urmărea pe ale sale, a venit în întîmpinarea cererilor boierilor, sporindu-le posibilitățile de cîștig în condițiile nou create după tratatul de la Adrianopol.

Cînd interesele de acest fel nu afectau boierii și Puterea protectoare exista solicitudine pentru modernizare, în sensul sporirii gradului de civilizație, prin măsuri adecvate. Față de situația anterioară, Regulamentul organic inițiază măsuri de preîntîmpinare a abuzurilor comise de consulii sau supușii străini în Principatele Române. Unul din acestea constă în numirea de agenți consulari în județe, adeseori dintre greci, care ieșeau de sub autoritatea locală. Regulamentul organic al Țării Românești prevedea înregistrarea tuturor străinilor, după care o comisie va stabili titlurile naționalităților. Agenții consulatelor în provincie urmău să-și inceteze activitățile. În Moldova, au fost desființate isprăvniciatele străinilor și departamentul străinilor pricini. Ca atare, străinii urmău să fie judecați în relațiile lor cu autohtonii de tribunalele țării. În practicarea meseriilor și negoțului aveau aceleași obligații cu autohtonii. Sub domnii greci fanarioți nu se punea problema împămînenții. Regula-

³⁸ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 190–191.

³⁹ *Ibidem*, p. 191.

⁴⁰ K. Marx, *Insemnări despre români (Manuscrise inedite)*. Publicate de acad. A. Oțetea și S. Schwann, București, 1964, p. 137–138.

mentul organic al Țării Românești preconiza împămîntirea numai a străinilor creștini prin aprobarea Adunării obștești și confirmarea domnului. Regulamentul organic al Moldovei nu avea prevederi referitoare la împămîntire. Ambele Regulamente ale Principatelor consemnau trăsăturile comune ale locuitorilor lor, adică: limbă, obiceiuri, religie, care conturau o viitoare unire, oprită a se împlini pînă atunci. Se decidea înființarea unei comisii mixte care să alcătuiască un singur cod din codicele politice și criminalicești. Locuitorii unui principat aveau aceleasi drepturi în celălalt, în afara celor politice. Principatele aveau aceeași monedă⁴¹.

Regulamentul organic instituia la București un comitet al sănătății, alcătuit din marele inspector și al doilea inspector al carantinelor, precum și marele doftor (protomedic) cu atribuții referitoare la supravegherea carantinelor și situației sanitare a populației. Doctorii aveau obligația de a controla piețele și a înlocui rapoarte săptămînale agiei. Farmaciile urmău a fi inspectate cel puțin de două ori pe an, iar spitalurile odată pe lună⁴².

Prin Regulamentele organice se organizează casele de binefacere și pensiile. Epitropii urmău a se stabili de guvern, fără leașă. Ca instituții de binefacere erau: Casa milelor, Casa copiilor aflați. Se înființează trei categorii de pensii: una pentru scutelnici, acordată firește boierilor, alta acordată tot lor pentru slujbe excepționale și ultima acordată civilor și militarilor, introduse pentru prima dată. Serviciul pensiilor aparținea de Ministerul de Interne. Listele pensionarilor erau aprobate de Adunare la propunerea domnului⁴³.

Începînd cu secolul al XVIII-lea, armata Principatelor Române devinea un fel de poliție internă sau jandarmerie, aflată sub comanda marelui spătar în Țara Românească și marelui hatman în Moldova. Regulamentul organic prevedea înființarea miliției naționale, care nici de data aceasta nu avea să împlinească misiunea unei armate, dar punea bazele ei. Avea doar misiunea de a apăra granițe și a face paza iuternă. Straja pămînteană era direct supusă ordinelor domnului și comandanță de un mare spătar sau un mare hatman. În Țara Românească miliția avea trei regimenter cu reședință la București, Ploiești și Craiova, fiecare cu cîte două batalioane de infanterie comandante de majori și două escadroane de cavalerie sub comanda unor căpitanii. În Moldova era un regiment, alcătuit din două părți, comandante de cîte un colonel, un batalion și un escadron, în total: 1554 militari. Un regiment în Țara Românească avea 1552 militari. Trupele erau cazate în cazărmî și nu la locuitorii ca mai înainte⁴⁴.

Crearea miliției naționale constituia un factor de impulsinare a patriotismului. Se reactualizează figuri mari de voievozi din trecut, faptele lor de vitejie. Cu entuziasm, tinerii se înrolează în noua miliție națională. Iancu Văcărescu și Vasile Cârlova compun marșuri militare⁴⁵.

⁴¹ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 192–201.

⁴² *Ibidem*, p. 207–212.

⁴³ *Ibidem*, p. 213–215.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 216–219.

⁴⁵ I. Eliade, *La Roumanie*, p. 290–292.

La impulsionarea sentimentului național a contribuit considerabil dezvoltarea neîncetată a învățământului în cele două Principate, în Moldova grație lui Gheorghe Asachi, iar în Tara Românească a trei profesori : Gh. Lazăr, I.H. Rădulescu și E. Poteca. Regulamentul organic a legitimat școala, făcind-o obligatorie și introducind limba națională ca limbă de studii⁴⁶. Astfel, urmău a se înființa școli primare de ambele sexe. În capitalele celor două Principate se vor înființa cîte un institut pentru 50 de fete și cîte un colegiu pentru 100 de băieți întreținute printr-o zecială, percepută asupra lefurilor funcționarilor statului. Școlile particulare erau puse sub controlul epitropiei. Metoda de predare era cea lanchansteriană, profesorii fiind ajutați de monitori, selectați dintre elevi. Accesul la slujbe în stat era admis celor cu studii în școlile superioare. S-au cîeat surse pentru dezvoltarea învățământului și s-au acordat facilități celor ce se străduiau cu instruirea tinerei generații. Tot mai numeroși tineri frecventează, apoi, școlile secundare din ambele Principate Române⁴⁷.

În pofida unor numeroase prevederi referitoare la măsuri necesare pentru modernizare, o nemulțumire cuprinde întreaga clasă asuprită, generată de aplicarea Regulamentelor organice și contra Puterii protecțoare care le impunea și contra privilegiilor îndeosebi favorizați. Din rîndurile boierimii cultivate și al celor ieșîți din popor se ridică oameni dormici de a pune în aplicare tocmai ceea ce excepta Regulamentul organic, anume ideile de libertate, egalitate, fraternitate. Tânărătatea se răscoală chiar de la începutul punerii în aplicare a prevederilor regula mentare. Poarta însăși dezagrează Regulamentul și i se opunea tacit. Austria însăși vădea semne de nemulțumire contra aplicării lui, care impunea la dări și pe supușii săi din Principate⁴⁸.

Pe lîngă scopul de a dota Principatele cu legi, Curtea din Petersburg urmărea o influență politică care să-i asigure dominația prin puterea legiuitorală, intr-un joc permanent al puterilor în stat, de natură a statornicii protecția. La prima vedere, pare straniu ca tocmai Curtea din Petersburg să introducă în Principate un sistem constituțional, care în limitele hotarelor sale nu numai că-l repudia, dar nu-l admitea în nici un fel. Ceea ce încuraja în Principatele Române era exact contrariul de ceea ce practica la ea acasă. În fond, organizarea formal reprezentativă în Principate îi asigura Puterii protectoare o puternică influență în evoluția acestora. Adunările obștești păreau să constituie forme vechi, preexistente în Principate : „dar sub masca formei vechi, Rusia introduceșe, prin mijlocirea unor modificări puțin apărente, o transformare radicală, care facea din așezămîntul țărilor române un instrument pentru stăpînirea rusească și dădea soarta lor în miinile acestei puteri”⁴⁹.

Marele istoric A.D. Xenopol consideră mijloacele utilizate pe cît de simple, pe atit de meșteșugite. Astfel, într-un stat puterile sănt în permanentă confruntare, fiind dificil de a le armoniza. Curtea din Petersburg a găsit mijlocul potrivit de a înlătuia primejdia eventuală,

⁴⁶ I. Eliade, *La Roumanie*, p. 290—292.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 297—300; I. C. Flitti, *op. cit.*, p. 220—222.

⁴⁸ A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. XI, p. 122—124.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 101.

determinind ca această conciliere să depindă de arbitrariul său (articolele 56 și respectiv 57 din Regulamentele organice ale Munteniei și Moldovei). În caz de discordie între membrii Adunării, domnul o dizolvă, înaintind raport către Puterile suzerană și protectoare. Domnul avea astfel posibilitatea de a se plinge contra Adunării la cele două mari puteri, Poarta fiind, practic, cu totul neputincioasă. În același timp, Adunarea avea posibilitatea de a folosi același mijloc contra domnului, determinind chiar destituirea. Puterea protectoare avea multiple mijloace de a influența Adunarea pentru a denunța un domnitor pe care nu-l mai agreea⁵⁰.

Un alt mijloc la îndemâna Puterii protectoare îl constituia denaturarea principiului electiv. Domnul era ales dintre 15—20 boieri din protipendadă, alegerea fiind făcută numai de boieri. Adunările erau alcătuite numai din boieri. Pavel Kiseleff însuși criticase o astfel de alcătuire, dar capitolele referitoare la organizarea politică fuseseră deja elaborate la numirea lui ca guvernator al Principatelor. Inspectorul carantinelor trebuia numit de ambii domni de acord cu consulul general rus. Prin aceasta, se urmărea izolarea Principatelor de Puterea suzerană. Acordind dreptul de a alege un domn unei Adunări în care voința Puterii protectoare era dominantă, cu posibilitatea de a-l destitui atunci cînd nu-i mai era de folos, destinele Principatelor intrau în intregime la discreția acesteia. Aparent utile Principatelor Române, fiecare din aceste măsuri, prin combinarea lor, se putea deduce fondul problemei anume o putere atât de mare pentru Curtea din Petersburg, încît țările române vasale Portii devin, prin introducerea Regulamentelor organice, practic anexate Imperiului rus, care de fapt le conducea⁵¹.

Pentru a-și masca adevăratul scop, Curtea din Petersburg concepușe această rețea de instituții politice, toate însă în conexiune cu voința sa, numai pentru a ascunde Europei o anexare tacită a Principatelor Române. Totul inclina spre o astfel de anexare, căci una fățișă nu era posibilă din cauza opoziției Austriei. De aceea, guvernul țarist căuta să dea de înțeles că ocupația armată a Principatelor producea mai multe pagube decit avantaje, căci veniturile lor nu vor putea acoperi cheltuielile de administrație. Se mai afirma că țarul nu voia să-și extindă hotarele pînă la Dunăre, spre a nu provoca neliniște aliaților și atacuri din partea adversarilor. Adevăratul motiv constă, deci, în tema de reacția aliaților. Stăruințele lui P. Kiseleff de a anexa Principatele Române sînt respinse tocmai din acest motiv, îndeosebi opoziția Austriei, care era aliată⁵².

Cu abilitate, Curtea protectoare căutase în mod deliberat să ciștige în favoarea sa întreaga clasă boierieacă, în detrimentul țăranilor, care nu-i puteau fi de folos în scopurile urmărite. Între boieri, au existat fericeite excepții, care au pus mai presus interesul general, național, decit pe cel personal sau de clasă. Favorizînd tot mai mult pe privilegiați, Puterea protectoare a determinat o reacție puternică pentru egalitate

⁵⁰ Ibidem, p. 102.

⁵¹ Ibidem, p. 102—104.

⁵² Ibidem, p. 105.

și libertate. Si cum să nu se întâiple astfel, în condițiile în care țăraniilor clăcași le fuseseră reduse pământurile de muncă la jumătate din ceea ce avusesefă înainte de Regulament. Drept urmare, scade numărul de vite, ajungind mai toti la limita de jos, adică la detinerea a numai patru boi⁵³.

Intr-un anume fel, ocupația armată rusă a provocat o sustragere a Principatelor Române de sub „corupta și conrupătoarea ocîrmuire turcească”, punind ordine într-o stare permanentă caotică și lipsită de securitate socială. După 1831, legea primează față de instabilitatea în toate domeniile și față de bunul plac: „Regulamentul organic deprinsese pe popor cu ideea că statul este creat nu pentru mulțumirea scopurilor private ale celor ce-l conduc, ci pentru îngrijirea intereselor publice. El a mai favorizat, precum vom vedea la locul cuvenit, cultura și dezvoltarea națională și a recunoscut pînă la un punct comunitatea de interese ale ambelor țări surori, prima realizare în practică a începutului unirii lor”⁵⁴.

Consecințele negative sunt de natură politică, deosebit de grave, luînd „cu o mînă ce dădea cu cealaltă”. Înlăturînd suzeranitatea Portii, Curtea din Petersburg nu făcea loc unei dezvoltări libere a Principatelor Române, ci uneia sub protecția sa, devenită tot mai apăsătoare. Regulamentul organic se dovedea un mijloc important pentru transformarea țărilor vasale imperiului otoman în gubernii rusești. Ideile liberale nu progresează deloc sub Regulamentul organic, așa precum ar presupune o liberă dezvoltare a Principatelor Române după slăbirea dependenței lor de Poartă. Tendința de progres era stăvilită prin limitarea la reforme administrative, de modernizare a statului, în defavoarea reformelor economice, politice și sociale, căci era favorizată clasa boierească, în intregime ei, apreciată ca instrumentul de nădejde al Puteri protecțioane în indeplinirea scopului intens urmărit⁵⁵.

Precum conchidea A.D. Xenopol, românii nu puteau fi recunoscători Puterii protectoare pentru slăbirea dependenței față de Poartă, căci nu a făcut-o în interesul lor ci al ei: „Recunoștința este un sentiment ce nu se poate naște și nu poate fi datorit decât pentru o faptă neinteresată. Apoi scoaterea noastră de sub apăsarea turcească nu a devenit folositoare decât întrucît a fost urmată mai tîrziu de înlăturarea de peste capetele noastre și a celei rusești; de altfel dacă aceasta din urmă ar fi putut să se împlinte în corpul Țărilor Române, pînă la adîncimea celei dezrădăcinante a poporului turcesc, ne-am fi pierdut sub ea încă mai curînd ființa noastră decât am fi putut-o pierde sub turci. Aceștia ne ucideau cu incetul storcîndu-ne viața materială; rușii vroiau să ucidă sufletul, înlocuind în corporile noastre sufletul românesc cu acel ruseșc; nu atacaui numai forma materială ci substratul intelectual. Dacă deci trebuie să ne ferim că prin acțiunea Rusiei am scăpat de asuprîrea turcească, trebuie să o facem cu atit mai mult că prin aceea a Europei am scăpat de protectoratul rus. Si apoi se mai cuvine Rusiei să vorbească de recunoștință, ea care și-a înfîpt mîna în corpul Țărilor Române

⁵³ Ibidem, p. 117–122.

⁵⁴ Ibidem, p. 124.

⁵⁵ Ibidem, p. 124–125.

rupind a patra parte din întregimea lor, ca încoronarea unei izbînzi repurtate în contra acelora din asuprirea căror vroia să ne mintuie”⁵⁶.

Sub binefacerile modernizării, preconizată în Regulamentul organic, se pregătea Principatelor Române soarta unor provincii românești care intraseră deja sub suveranitate străină, cu consecințe foarte grave pentru conștiința națională abia infiripată. Naționalitatea română în-săși era în primejdie, știindu-se că, în afară de cele două Principate valăse Portii otomane, nici o altă provincie românească nu se mai bucura de autonomie, celelalte fiind sub dominația directă a imperiului vecine, care le anexaseră.

Un articol adițional la Regulamentul organic amintea românilor că depindeau numai și numai de Curtea din Petersburg și nu numai din punct de vedere politic, dar și religios. Prevederile sale sunt pline de popi, episcopi, mitropolită, mănăstiri închinate etc. Mitropolitul prezida Adunarea obștească. Înaltele fete bisericești aveau un rol important în aceste adunări, fiind exceptate de la orice fel de impozite. Regulamentul organic suprimea de fapt libertatea politică a unei Adunări de control, aservind o clasă socială alteia, menținând vechile privilegii, adăugind o categorie nouă de privilegiați celei vechi. El era o operă care sugera la fiecare moment imaginea preotului, ca etern președinte⁵⁷.

Al treilea președinte al Divanurilor Țării Românești și Moldovei, Pavel Kiseleff, a încîntat pe contemporanii săi prin comportament. El a fost omul potrivit pentru punerea în aplicare a Regulamentelor organice, mergînd chiar mai departe decât prevederile lor. Prin dispozițiile sale, au fost delimitate proprietățile particulare de cele publice, a fost stabilit un consiliu municipal, ales de locuitorii, ca în țările occidentale, pentru a veghea la intereselor lor, au fost pavate 13 principale străzi din București, apoi și în alte orașe. Cu toate acestea, românii trebuiau să se felicite că perioada de ocupație armată nu a durat decât patru ani: „A fi oameni civilizați, este ceva — reflecta Pompiliu Eliade — ; dar esențialul este de a fi însuți. Este bine de a participa la viața superioară a umanității, cu condiția de a participa cu trăsăturile distințe ale propriului spirit, însuflat mai întîi de viața sa națională. Viața pe care a oferit-o generalul Kiseleff moldovenilor și valahilor era mai rea decât moartea, căci ea tindea nici mai mult nici mai puțin decât la suprimarea conștiinței românești. Cu mijloace total opuse, al treilea președinte a continuat tradiția și opera începută de cruzii săi predecesori. Visul său a fost de a vedea «europeni» civilizați în locul moldovenilor și valahilor cu obiceiuri simple. De la originile istoriei sale și pînă în zilele noastre, ramura latină a românilor n-a cunoscut prieten mai perfect nici dușman mai redutabil decât generalul Pavel de Kiseleff”⁵⁸.

Între anacronic și modern, numerosi au fost cei care au văzut în Regulamentul organic aplicarea unor prevederi cu caracter benefic, pentru că prea multă vreme societatea românească decursește la voia întîmplării și a bunului plac al domnilor fanarioți. Substituirea arbitrariului prin lege răscolise profund conștiințele nu numai ale contemporanilor

⁵⁶ Ibidem, p. 125.

⁵⁷ Pompiliu Eliade, *La Roumanie*, p. 115—121.

⁵⁸ Ibidem, p. 178—179.

dar și ale urmașilor. Dacă însă constituia un progres față de situația anterioară, Regulamentul organic nu constituia totuși o legiuire care să satisfacă „aspirațiile și nevoile omenești”⁵⁹. Iar atunci, mai mult ca oricând, societatea românească avea o acută nevoie de accelerat progres în toate domeniile, care nu putea fi promovat decât prin aplicarea principiilor revoluției franceze din 1789: libertate, egalitate, fraternitate. Ceea ce se oferea Principatelor Române prin Regulamentele organice era un despotism luminat întîrziat, necesar totuși unei ameliorări a gravei stări de lucruri existente după un război care le secătuise resursele și în decursul unei împovăřătoare ocupații armate. În atare situație, ordinea trebuia să ia locul dezordinei, legea pe cea a arbitrariului, căci fără aplicarea normelor elementare de civilizație într-o Europă în plin avînt al primei revoluții industriale, Principatele Române constituiau un teribil anachronism. Bogățiile lor se iroseau datorită unor administrații insuficiente, venale și corupte, care vlăguiau energiile naționale. Fără reforme, Principatele Române sucombau. Sesizind o astfel de necesitate acută, după îndelungate ravagii ale unor despotei orientale. Puterea protectoare devine receptivă la solicitările adeseori repetate în memorii de către boierii români. Venind în întîmpinarea lor, le canalizează dorința de prefaceri în propriul său interes, care rămăsese același: înaintarea spre Strîmtori.

În tendință lor necontenită spre asumarea monopolului conducerii statului care să le asigure toate privilegiile, boierii dominați de ideologia conservatoare se desprind de interesele majore ale națiunii, practizând cu Puterea protectoare. Interesele lor coincideau, pentru că progresul, printr-o vastă acțiune de liberalizare, era tot ce voiau mai puțin boierii și Curtea din Petersburg. În lipsa unui control al puterii căci nu se instituise o reprezentanță națională, arbitrariul se menținea, de data aceasta, prin încălcarea prevederilor Regulamentului. Căci nu este de ajuns a dota Principatele Române cu legi, ele trebuiau și respectate. Puterea protectoare va respecta numai ceea ce-i va fi de folos, celelalte prevederi le eluda, prin măsuri samavolnice adeseori ascunse cu abilitate, dar și fățișe cînd nu existau alte mijloace. Presiunea pentru includerea articolului adițional evidenția fără putință de tăgadă adevăratele intenții: micșorarea dreptului la autonomie și instituirea suzeranității asupra Principatelor Române. Dorința nestrămutată a poporului român de a lupta și a învinge a prevalat însă asupra forței și arbitrariului.

LE CONTRASTE ENTRE ANACHRONIQUE ET MODERNE DANS LES RÈGLEMENTS ORGANIQUES DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES

Résumé

La dissociation entre anachronique et moderne dans les Règlements Organiques des Principautés Roumaines s'avère comme une nécessité impérieuse dans des conditions dans lesquelles il existe souvent

⁵⁹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 100.

une tendance évidente à substituer le tout par la partie. Amalgame hétéroclite de principes modernes d'administration et d'organisation statiales et de principes anachroniques rétrogrades, ultra-conservateurs dans les domaines politique et social, le Règlement Organique était la constitution idéale pour la classe dominante puisse détenir tous les priviléges, ainsi que le monopole de la puissance sous la protection de la Cour de Saint-Pétersbourg.

ELEMENTE DE MODERNITATE ALE AGRICULTURII ROMÂNEȘTI, 1831—1864

APOSTOL STAN

Epoca regulamentară deschidea calea unor schimbări radicale în natura proprietății funciare și a relațiilor sociale, constituind un moment de răscruce în dezvoltarea agriculturii românești. Ea marchează introducerea unor condiții speciale de valorificare a principalei bogății a Principatelor române, pămîntul, a cărui stăpînire și utilizare condiționată au impus stabilirea pe cale legală a unor relații între principalii factori ai procesului de producție: țărăncii-deținătorii experienței, cunoștințelor și instrumentelor agricole și boierii, stăpînii moșilor. Cele două clase sunt astfel puse în relații speciale într-o epocă precedată, în 1829, de liberalizarea comerțului Principatelor române și retașarea acestora de piața capitalistă europeană, cînd imperativele intensificării producției agricole pentru nevoile interne, dar mai ales externe se făceau acut resimțite, punînd definitiv capăt agriculturii rutiniere și, în general, de strict consum individual.

Dobîndind un tot mai accentuat caracter comercial și fiind văzută ca o mare sursă de prosperitate nu numai pentru o categorie restrînsă de oameni, pentru boieri și nobili îndeosebi, ci și pentru pături cît mai largi ale producătorilor agricoli, țărănamea, agricultura devine un obiect de atenție pentru publicistica românească intemeiată în epoca regulamentară. Ea se voia un demers insistent pentru transformarea agriculturii dintr-o ocupație rutinieră și tradițională într-o activitate bazată pe știință. „Curierul românesc”, „Albina românească”, „Gazeta de Transilvania” — spre a menționa principalele foi — devin un instrument de difuzare a unor cunoștințe agricole, cu scopul să devină instrumente de contribuție la modernizarea principalei ramuri a economiei de pe ambele versante ale Carpaților. Apar, totodată, publicații speciale în care o asemenea tematică este expusă mai amplu cu intenția ca cunoștințele agricole să ajungă pînă în mijlocul țărănimii. Ca atare, în Tara Românească se edită „Învățătorul satului”, iar în Moldova „Foaia sătească”, ambele dînd îndeosebi sfaturi practice cu privire la practicarea unei agriculturi raționale. Este, de asemenea, de subliniat că cele două periodice se influențau reciproc, schimbînd între ele informații. În ianuarie 1844, de pildă, M. Kogălniceanu care era redactorul „Foi sătești” din Iași, atrăgea atenția asupra unor asemenea „împrumuturi”, devenite cu atît mai necesare cu cît provineau dintr-o țară unde locuitorii posedau „aceleași pravile, aceeași limbă, aceeași lege și același singe și sunt în aceeași treaptă de civilizație cu locuitorii din Tara Românească”¹.

¹ „Foaia sătească”, Supliment din 16 ianuarie 1844.

Ev. Zaapa, un arendaș grec, publica primele sfaturi privind cultivarea grâului dezvăluind calcule privitoare la creșterea productivității și a metodelor de îmbunătățire a calității acestei cereale. Combătea, totodată, mentalitatea generală a arendașului care, în locul unei agriculturi pe rezervă, se limita la abuzuri și jafuri în perceperea obligațiilor bânești sau în munci auxiliare de la săteni. Cartea se voia, printre altele, un indemn la o agricultură rațională pe care trebuiau s-o practice nu numai țărani – ca în trecut –, ci și marii proprietari care ezitau încă să-și dedice priceperea și timpul valorificării uneia dintre cele mai rentabile surse de prosperitate, solul agricol².

După 1848, îndeosebi în urma făuririi statului național, concomitent cu înflorirea presei periodice moderne și adincirea preocupărilor ei pentru difuzarea cunoștințelor agricole, ziarele de specialitate, printre care „Jurnal de agricultură” și „Târanul român” din Iași, precum și „Agronomia” din București devin principalele instrumente de focalizare a interesului public pentru dezvoltarea agriculturii. Acum, îndeosebi prin aceste organe de presă, se impun drept cei mai de seamă experți în agricultura modernă I. Ionescu de la Brad și P.S. Aurelian, ambii cu studii strălucite în străinătate și animați de preocuparea de modernizare a agriculturii românești³.

În Transilvania, interesul în această direcție este chiar mai mare. Încă de la începutul secolului al XIX-lea se tipăresc cărți vădind preocuparea de redresare a agriculturii nu numai sub raport social-economic, ci și din punct de vedere tehnologic, de modernizare deci a agriculturii țărănești tradiționale⁴. Ziarele din Transilvania mai ales joacă principalul rol de transmițător de cunoștințe agricole moderne în rîndul producătorilor mai întreprinzători. „Gazeta de Transilvania”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, adăugîndu-se, apoi, după 1848 „Telegraful român” și „Observatorul” se lansează într-o publicistică diversificată consacrată răspândirii metodelor științifice de dezvoltare a agriculturii. Scriu asemenea articole – fiind larg difuzate prin foile menționate – unii dintre fruntașii mișcării naționale românești ca : G. Barițiu, Iacob Mureșanu, Paul Vasici, Visarion Roman, Partenie Cosma⁵, etc., cărora li se adăugau intelectuali maghiari și sași, printre aceștia din urmă situîndu-se St. Roth⁶. În „Gazeta de Transilvania” se propuneau măsuri menite să asigure o instruire agricolă sumară mai ales prin școlile elementare, sugerîndu-se, totodată, crearea mai multor școli agricole⁷.

² Ev. Zaapa, *Trințorul* care se mărginește în cercul României cuprinzător de observații de cercare asupra semănăturii grâului și orinduielii asupra moșilor, București, 1847.

³ E. Negruți, *Dezvoltarea agriculturii în Moldova între anii 1848–1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864*, Edit. Academiei, București, 1963, p. 118, 120.

⁴ Cornelia Bodea, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvană dintre anii 1786–1830*, în „Studii”, tom. IX, 1956, nr. 1, p. 87–106.

⁵ N. Cordos și I. Kovács, *Preocupări ale literaturii agrare românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Acta Musei Napocensis”, III, 1966, p. 292 și urm.; Kakucs Lajos, op. cit., p. 221.

⁶ C. Göllner, *Gîndirea economică a sașilor din Transilvania în secolul al XIX-lea*, Edit. Academiei, București, 1969, p. 25 și urm.

⁷ I. Kovács, A. Ardossi, M. Mirel, *Din istoria învățămîntului agricol în Transilvania (1849–1900)*, în „Acta Musei Napocensis”, VII, 1970, p. 289–293.

Un instrument de mare utilitate folosit îndeosebi în Transilvania pentru vehicularea cunoștințelor agricole l-au constituit calendarele, ca de pildă acela pe anul 1849 tipărit la Sibiu. În cuprinsul lor se inserau sfaturi pentru mărirea productivității muncii pe pămînturile recent eliberate de servituti feudale⁸. Era vorba, în general, de sugestii, unele deduse din practica tradițională, iar altele desprinse din noi experiente reușite.

Necesitățile imperioase ale dezvoltării agriculturii împingeau elementele modernizatoare să adopte o serie de atitudini prin care să se depășească rutina și apatia cunoscută a masei de țărani producători. În Principate mai ales, se remarcă pentru întâia oară intervenția statului drept elemnet stimulator, în lipsa unor pături agricole care prin inițiativă individuală sau de grup să contribuie la cirearea unei noi mentalități în societatea românească. Începuturile în această direcție erau făcute de autoritățile ruse de ocupație care, din nevoie de a dobîndi mijloace de aprovisionare pentru oștile lor, începând din 1828, dar și în 1829 și 1830 întreprind măsuri, inclusiv prin recursul la forță, de a determina pe țărani să semene cît mai mult grâu și porumb, să se lanseze deci într-o agricultură cerealieră pe spații mai vaste, depășind faza activității dedicată predilect asigurării mijloacelor de subzistență. Este de subliniat că, într-un asemenea context, în primăvara lui 1829, se recomanda pentru întâia oară în Tara Românească cultivarea cartofilor. În acest sens, se recurgea la propaganda cu concursul unor foi volante tipărite care, prin ispravnicii de județe, erau distribuite în toate satele Țării Românești⁹.

Statul reglementar, îndeosebi îndată după 1831, a depus stăruințe pentru antrenarea populației sătești în practicarea agriculturii deoarece pînă la acea dată existau numeroase zone unde o asemenea ocupație era considerată numai mijloc de subzistență, nu și pentru comerț. În consecință, săt adreseate țărănilor apeluri să are cît mai mult pămînt și să producă cît mai multe grine. În multe cazuri, țăraniii săt împinși la agricultură prin mijloace coercitive. Aproape în fiecare an autoritatea guvernamentală se simțea obligată să îndemne la practicarea agriculturii, trimînd în județe oameni special însărcinați să parcurgă satele și să scoată cît mai mulți țărani la arături. Era vorba de ispravni, boieri locali, zapci și vătășei puși să determine efectuarea de munci agricole, de toamnă sau primăvară, cînd se făceau arăturile¹⁰. Dat fiind că claca se achita în cele mai multe județe în bani, proprietarii și arendașii îi tergiversau incasarea, făcind să se aglomereze mai mulți ani spre a obține sume mai consistente. Statul însă, lansat într-o politică de extindere a agriculturii nu numai de către țărani dar și de către proprietari și arendași, a refuzat să susțină rezistența primilor față de munca pe rezervă, stăruind să achite în lucru zilele clăcii în mod esalonat, pe sezoane agricole. Autoritatea centrală deci, prin măsurile administrative de impunere a clăcii în muncă, se dovedea preocupată de extinderea agriculturii cerealiere pe rezerva moșierească¹¹.

⁸ Nicolae Cordoș și Pompiliu Teodor, *Activitatea economică a doctorului Paul Vasici*, în „Acta Musei Napocensis”, IV, 1967, p. 573 și urm.

⁹ I. Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei, București, 1969, p. 74—75.

¹⁰ I. Corfus, *Agricultura Țării Românești*, p. 193—194.

¹¹ *Ibidem*, p. 216—217.

Începînd cu 1831, Vornicia din Lăuntru a Țării Românești, însărcinată cu supravegherea relațiilor agrare, introducea pogonul drept instrument al suprafetei de pămînt cultivate. Apoi, cerea date statistice, pe județe și plăși, de suprafață cultivată, cu rubrici speciale, printre care sămîntă aruncată. S-a mai dispus îngrădirea și marcarea loturilor de cultură, delimitarea prin semne de hotar denumite poteci. Se cerea punerea de paznici pentru vite¹² etc.

Insistențele guvernamentale pentru scoaterea agriculturii din tiparele tradiționale sunt reluate în 1832, cînd sunt exercitate presiuni asupra clăcașilor de a efectua cît mai multe arături de toamnă și primăvară. În județul Brăila, de pildă, s-au utilizat publicații oficiale și persoane particulare. În Dolj, subcîrmuatorii au fost obligați să se „preumble” prin toate satele spre a „sili” pe locuitori să facă arături. În județul Romanați s-a procedat identic. În Slănic Rîmnici au fost asociați cîte un boiernaș, în timp ce în Mehedinți 3—4 boiernași de neam pentru fiecare plasă. În Olt o asemenea activitate au desfășurat-o funcționari ai ocîrmuirii¹³. În primăvara lui 1833, Vornicia din Lăuntru reia campania de indemnuri a țăranilor pentru extinderea agriculturii. Pe lîngă ocîrmuatori și subocîrmuatori, sunt atrași în mai mare măsură boiernașii din sate : postelnicei și neamuri, precum și arendașii¹⁴. Dat fiind că efectele scontate ale unor asemenea strădanii administrative se lăsau așteptate, în toamna lui 1836, aceeași Vornicie a dispus nu numai să se indemnne, dar chiar să se adopte orice măsuri, chiar silite spre a determina pe țărași să facă multe arături. S-a recurs, astfel, la executori oficiali. În primăvara lui 1837 s-au depus aceleași stăruințe. Se pare că o asemenea politică începea să-și atingă scopul, căci în urma unor insistențe repetitive și concertate, țăranii execuțaseră semănături din abundență¹⁵. Totuși, indemnurile oficiale acompaniate de măsuri administrative pentru trimiterea țăranilor la munci agricole nu erau sistate. Atât toamna, cît și primăvara se proceda în modul menționat. Uneori, apelurile porneau de timpuriu, ca de pildă, în 1838, cînd încă de la 4 martie se cerea să se ia măsuri ca țărași „leneși” să fie duși la munca pămîntului chiar cu forță¹⁶. La finele lui septembrie 1840, declanșîndu-se campania agricolă de toamnă, pe alocuri, ca de pildă în județul Romanați, erau puși în funcțiune dorobanții spre a forța pe țărași să extindă suprafetele arate¹⁷. În martie 1845 în contextul aceleiași campanii agricole condusă de la centru, ocîrmuirea județului Vlașca — unde existau mari rezerve pentru extinderea agriculturii — cerea țăranilor să facă arătură și semănătură „cel puțin indoită”¹⁸. Se preconiza deci, îndeosebi la cîmpie, dublarea culturilor agricole în raport cu anul anterior, semn că exista pămînt disponibil, nepus încă în valoare.

Este de menționat că, îndeosebi pînă la 1848 asemenea intervenție a puterii guvernamentale în vederea scoaterii agriculturii din fază rutini-

¹² *Ibidem*, p. 194.

¹³ *Ibidem*, p. 201.

¹⁴ *Ibidem*, p. 205.

¹⁵ *Ibidem*, p. 218—219.

¹⁶ ASB, Vornicia din Lăuntru, nr. 1950/1838, I, f. 146—147.

¹⁷ I. Corfus, *op. cit.*, p. 229.

¹⁸ *Ibidem*, p. 236.

eră, dar mai ales a extensiunii ei se face simțită și în Moldova. Și aici, mai ales țărani, dar și proprietarii și arendașii sunt îndemnați să aibă și să semene suprafetele cît mai întinse. Primăvara și toamna erau organizate adesea campanii agricole de recomandare a celor mai bune sfaturi menite să dezvolte și îmbunătățească calitativ principala ocupație a locuitorilor Moldovei¹⁹. În 1841 — la dispoziția Departamentului din Lăuntru — s-a înființat Comisia Centrală de agronomie și economie rurală, cu secții în patru orașe: Iași, Botoșani, Bacău, Bîrlad, cea din prima localitate fiind considerată coordonatoare. Comisia își propuse, printre altele, să se occupe de îmbunătățirea agriculturii și a rasei vitelor. În acest scop, se acordau premii la târgurile locale pentru vitele cele mai bune, preconizându-se totodată expoziții de produse agricole. Același organism începuse să facă recomandări în județe privind modul de practicare a unei agriculturi rationale și de creștere a vitelor. El își înceta însă activitatea în 1845, deoarece intențiile și eforturile îi rămăseseră sterile. Eșuase într-un asemenea context un proiect de constituire a unui institut agronomic²⁰ care, evident, fusese lansat prematur. În acea fază a agriculturii din Moldova se impuneau însă prioritar nu atât schimbări radicale în practicarea ei, ci o extindere a suprafetelor însăși atât prin descoperirea de către producători a unor evidente avantaje economice, cît și mai ales pe calea unor presiuni administrative exercitate de puterea guvernamentală.

Curentul modernizator al agriculturii țintește la transpunerea în instituții a unora din ideile preconizate, cu toate că ecoul lor în societate răsună încă destul de slab. În 1830, dar și în 1834 în Tara Românească se încearcă fondarea unei societăți agricole în preajma Bucureștilor care urma să servească drept „pilda”, model deci în cultivarea pământului²¹. În 1835, din inițiativa șefului Departamentului din Lăuntru, Mihalache Ghica, în colaborare cu Ioan Cîmpineanu, Scarlat Roset, Petracă Poenaru, colonelul Iacob Ion — ofițer rus rămas în Tara Românească, ocîrmuitor al județului Brăila — și medicii Zuckerman și Meyer, s-a întemeiat „Soțietatea de agricultură a Rumâniei”²². Își propunea mai multe obiective, dar mai ales aducerea terenurilor agricole din starea de paragină în starea de rodire, dublarea recoltelor, aplicarea asolamentelor diversificate etc. Din imboldul ei, s-au adus pentru întâia oară unele agricole cu carne, la 3 mai 1835, în prezența domnului și a unui număr de țărani, s-au făcut experiențe la Pantelimon²³. Tot aici s-a încercat să se pună bazele unei școli de agricultură²⁴. Societatea menționată era solicitată să răspundă cu consultații pentru numeroase nedumeriri venite de jos în legătură cu aplicarea metodelor

¹⁹ Gh. Platon, *Domeniul feudal în Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, 1973, p. 114—115.

²⁰ V. Apostolescu, *Din trecutul instituțional agricol. Comisia de agronomie și economie rurală din Moldova*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol”, XXIII, 1886, vol. I, p. 272—276.

²¹ *Ibidem*, p. 277.

²² A. S. B., Vornicia din Lăuntru, dosar 6839/1834, f. 2—10; „Buletin”, nr. 2 din 20 ianuarie 1835; I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești*, II, p. 562—564.

²³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XXI, p. 598.

²⁴ I. C. Filitti, *Domeniile române sub Regulamentul organic, 1834—1848*, p. 226.

moderne. I s-a cerut, de pildă, să elaboreze un „proiect” privind modul de păstrare a znoipilor de grâu, fără a fi bîntuți de ploi sau alte intemperii. Proiectul acesta trebuia răspândit în mijlocul țăranilor²⁵.

Preocupări incipiente în această direcție erau vădite și în Moldova. În 1833, la Iași, „Societatea de medici și naturaliști” își propuse printre obiective dezvoltarea agriculturii. Dovada în acest sens o constituia numai faptul că în biblioteca ei figurau cărți de specialitate, inclusiv manualul „Iconomia rurală” tipărit de Manolache Drăghici în 1834, ci și imprejurarea că înființase o secțiune agricolă începînd din 1834²⁶. Întrucît asemenea preocupări nu depășiseră cercurile restrînse ale unor intelectuali, în 1838 Gheorghe Asachi iniția un proiect de constituire a unui „Institut agronomic – mecanic”²⁷, susținut ulterior atât de I. Ionescu prin „Prăpășirea”, dar și de munteanul Ion Ghica de la catedră de economie politică deținută de Academia Mihăileană, cînd sublinia și necesitatea unei cărți de agricultură elementară pentru uzul țăranilor. Tot la Iași, între 1841–1844 ființa o comisie centrală de agricultură care desfășoară o anumită activitate – infractuoasă însă – în scopul creării unui institut de agricultură menit a face experimentări cu mijloace moderne și a le extinde, apoi la seara întregii țări²⁸.

În Transilvania, în 1844 se constituie la Cluj o Asociație economică alcătuită din 172 membri care, întrerupîndu-și activitatea în timpul evenimentelor revoluționare din 1848–1849, o relua în 1854 în cadrul a şapte secții specializate : difuzarea cunoștințelor agricole, cultivarea pămîntului, mașini agricole, viticultură – pomicultură – legumicultură, creșterea animalelor, sericicultură și silvicultură. În 1865, numărul membrilor unei asemenea societăți atingea cifre de 460. În septembrie 1845 la Sibiu, se punneau bazele Societății de agricultură de pe Pămîntul Cîăiesc. În Bucovine, în 1851, se crea la Cernăuți Societate pentru agricultură. Într-un asemenea context, în Transilvania, Banat și Bucovina se întemeiau o serie de societăți jurisdicționale, locale sau specializate pe anumite ramuri²⁹. Asemenea eforturi dau chiar primele roade, căci tot în 1844, la Cluj, era semnalat un concurs de pluguri³⁰, o demonstrație deci a calităților unor instrumente de muncă recent procurate.

După 1848, îndeosebi moșierii se arată vădit interesați cu angajarea unor agionomi specializați în străinătate în vederea modernizării agriculturii practicată pe proprietățile lor³¹. Iacob Mureșan, în 1854, preconiza o școală de agronomie pe moșile arendate de sociul său la Arpătec. Era impulsionat în acea direcție de „staționarea stare agricolă a poporului român”³². Vădea deci intenția ca prin eforturile individuale ale celor mai în-

²⁵ I. Corfus, *Agricultura Țării Românești*, p. 214.

²⁶ N. Apostolescu, *Din trecutul instituțional agricol*, p. 272.

²⁷ Nicolae Edroiu, *Bibliografia referitoare la istoria instrumentelor de arat în agricultura din țările române*, în „Studia Universitatis Babes-Bolyai”, Historia, fasc. 1, 1970, p. 22.

²⁸ Gh. Platon, *Domeniul feudal*, p. 19.

²⁹ L. Gyémánt, *Tendințe de modernizare în agricultura Transilvaniei, Banatului și Bucovinei în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească*, Studii istorice, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 90–94.

³⁰ Nicolae Edroiu, *op. cit.*, p. 22.

³¹ I. Kovács – A. Ardossi – M. Mirel, *op. cit.*, p. 289–293.

³² I. Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 79.

stăriți conaționali să se contribuie la difuzarea cunoștințelor agricole în rîndul românilor, aflați sub acest raport în mari nevoi. Căci școlile agricole care ființau — ca, de pildă, aceea de la Sînnicolau Mare, redeschisă în 1863³³ — își predau cursurile în alte limbi. Din acest motiv, în 1861 și ulterior, deputați și alți reprezentanți români susțineau insistent școli agricole în limba lor națională, spre a fi accesibile maselor de țărani.

Tara Românească și Moldova înregistrau și ele — după revoluția din 1848 — eforturi suplimentare de instituționalizare a învățămîntului agricol, drept modalitate de propășire a principalei lor ramuri economice. În acest sens este demn de menționat faptul că experimentările sporadice făcute la Pantelimon în anii anteriori nu fuseseră abandonate. Ele sunt re-luate după 1849, sub domnia lui Barbu Dimitrie Știrbei, preocupat în chip deosebit pentru modernizarea agriculturii. Drept consecință, Școala națională de agricultură de la Pantelimon — denumită oficial „Școala fermă — model” — înființată de Știrbei își propusese diseminarea unor cunoștințe dintre cele mai utile la nivelul întregii Țări Românești. Pentru a-și atinge un asemenea scop, aduna elevi din toate județele, devenind, apoi, în zonele respective niște agricultori model transmitători de cunoștințe moderne. Pentru a da școlii un orizont european, Știrbei adusese un inginer agronom italian, Ugo Calindri, care după ce efectuase o călătorie de documentare prin țară, se preocupă — la finele lui 1851 — de „așezarea unui model de economia cîmpului” la Pantelimon³⁴. Pe terenurile școlii, în 1852 s-a cultivat grâu Taganrog. Alte soiuri experimentate au fost grâu arnăut, grâu de Banat, grâu alb — pentru prepararea culorilor —, secăiă de toamnă, ovăz alb și negru, măzăriche și rapiță. Aceeași școală poseda și un atelier unde se confecționau unelte agricole : pluguri sistem american, grape și alte unelte³⁵.

În Moldova, asemenea eforturi aveau îndeosebi un caracter individual. Nicolae Istrati, fost director al departamentului de cultură în guvernul de la Iași, ceruse lui Iacob Mureșanu, în 1854, să trimită profesori de agronomie pentru răspândirea unor cunoștințe de specialitate în rîndul țărănilor moldoveni³⁶. În 1858, pe moșia Tigănești, prințul Conachi Vogoride cedase un teren pentru „exploatații” și „încercări de agricultură”³⁷. Tot în 1858, diferiți arendași preocupați mai stăruitor de o agricultură sistematică alcătuiau societăți agricole³⁸.

Unirea din 1859 marca o confruntare acebră între forțele conservatoare și cele novatoare pe planul raporturilor sociale, a găsirii căilor de soluționare a problemei agrare, a abolirii deci a structurilor și relațiilor feudale, și în mai mică măsură disputa era prelungită pe planul condițiilor de propășire efectivă a economiei agrare în ansamblu. Totuși, guvernul este de data aceasta elementul care-și propune urmărirea unui asențiean scop cu mai multă stăruință. Începînd cu 13 octombrie 1861 se înființau comisi

³³ Kakus Lajos, *Dezvoltarea agriculturii capitaliste în Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Rezultatul tezei de doctorat, Cluj, 1983, p. 17–18.

³⁴ ASB, Vornicia din Lăuntru, nr. 1627/1850, f. 298; nr. 1054/1851, f. 481, 608, 879.

³⁵ I. Corfus, *Agricultura în Țările Române (1848–1864)*, Edit. Științifică și enciclopedică, București, 1982, p. 314–315.

³⁶ I. Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, p. 79.

³⁷ E. Negruță, *Dezvoltarea agriculturii din Moldova*, p. 79.

³⁸ Ibidem, p. 314.

agricole „cu scopul de a afla cantitatea și felul” produselor din fiecare județ și de a furniza guvernului date asupra disponibilității de cereale pentru export, precum și asupra dezvoltării agriculturii³⁹. Era vorba, în esență, de constituirea unor oficii statistice județene a căror misiune principală era colectarea de date diferite privitoare la mișcarea agricolă a țării. Evident că, în temeiul unor asemenea date, guvernul își putea fundamenta politica de stimulare a modernizării agriculturii. Căci el primea, printre altele, o serie de propuneri vizând dezvoltarea căilor de comunicație menite să legă principalele centre agricole de schelele dunărene spre care se îndrepta în genere exportul cerealier românesc; abandonarea sistemului de arendare pe termen scurt, socotit una din principalele cauze ale secăturii pământului și degenerării culturilor cerealiere; înființarea de școli mecanice, ateliere și chiar fabrici constructoare de mașini-unelte⁴⁰ etc.

Este de menționat că activitatea unor asemenea organisme județene se desfășura paralel cu aceea a unor societăți agricole constituite în jurul unor proprietari și arendași preocupați de adoptarea unor măsuri în cooperare menite să contribuie la dezvoltarea de ansamblu a agriculturii⁴¹. Sunt semnale evidente ale primelor eforturi mai consistente efectuate după 1859 pentru instituționalizarea solidității marilor producători în vederea accelerării modernizării agriculturii pe calea unor investiții. Evident că un asemenea proces în afirmarea lui deschisă era blocat de sistemul relațiilor feudale menținut pînă în 1864.

★

Tehnica agricolă, îndeosebi după 1848, încetează de a se mișca exclusiv în tiparele vechi. Se deschidea o întreagă epocă de înnoiri care, chiar dacă nu schimbau în vaste proporții instrumentele de muncă agricole, afectau în mare măsură aria de folosire a acelora tradiționale, de slabă productivitate și de mare efort fizic. Agricultura — în toate provinciile românești — făcea un mare pas înainte pe calea modernizării, determinat printre altele de desprinderea ei treptată de cătușele feudale care impiedicau în general proprietatea să se dezvolte impetuos.

În Principate, încă din toamna lui 1830, un grec Krateros — care tipărise la București, în limba greacă, o culegere de tragedii de Voltaire și Alfieri — ceruse Divanului o subvenție de a aduce din străinătate unelte agricole moderne. Se acceptă propunerea, constituindu-se în acest scop chiar o societate. Divanul a cerut ispravnicilor de județ să îndemne pe stăpini de moșii și pe mănăstiri — principalele elemente sociale care dețineau fondul funciar — să contribuie la constituirea sumei de bani solicitate pentru procurarea acelor unelte. Inițiativa însă a eşuat din lipsa de interes a celor vizăți, întrucât agricultura practicată de aceștia era una de arendare, iar nu una comercială, prin cultivarea cerealelor pe rezervă⁴².

În 1834, A. Samurcaș, ocîrmuitarul județului Slănic Rimnic, a adus din Bucovina un plug spre a servi drept model țărănilor. Plugul era considerat „foarte bine alcătuit și foarte îndemnătatec” care utiliza numai doi boi în teren spart și patru în țelină. Se aprecia că substituia pe aceea obișnuit de șase sau opt boi. Ocîrmuitarul, spre a introduce o asemenea

³⁹ I. Corfus, *op. cit.*, p. 360—361.

⁴⁰ E. Negruță, *op. cit.*, p. 48, 72—73.

⁴¹ I. Corfus, *Agricultura '48—'64*, p. 314.

⁴² I. Corfus, *Agricultura Țării Românești*, p. 76.

unealtă, a făcut propagandă prin publicații speciale difuzate în satele județului. Receptivi față de randamentul noului plug, unii dintre săteni încep să-l adopte drept model⁴³. Propagandă în favoarea uneltelelor moderne, îndeosebi a plugului, făceau și foile oficiale din țările române⁴⁴, insistând în vederea convingerii proprietarilor și arendașilor să facă investiții mai substanțiale într-un domeniu de care depindea ameliorarea producților agricole.

Dar, dintre provinciile românești datorită contactului lor economic direct cu țările din Europa centrală unde surveniseră autentice mutații în utilajul agricol, Banatul și Transilvania erau integrate mai de timpuriu într-un asemenea proces. Cei care se lansează pe o asemenea cale, deși inițial cu unele ezitări, erau moșierii din Banat, din vestul și sudul Transilvaniei. În preajma lui 1848, existau pluguri perfecționate, prăsitoare trase de cai, liniatoare și cîteva mașini de treierat la Chișinău — Grîș și Lovrin, în Banat, iar în Transilvania la Sărmaș, Bahnea, Cușma, Chiochiș, Galați, Almașu Mare⁴⁵, Jibou — alături de pluguri perfecționate — se aflau semănători, extirpatoare și mașini de treierat⁴⁶. Însăși gospodăria țărănească era antrenată în asemenea schimbări. Tot unii țărani posedau deja pluguri de fier ușoare. Acestea — confecționate în alteieri din Transilvania — pătrundeau la o adincime de 25-30 cm comparativ cu cele anterioare care ajungeau doar la 10—15 cm. Aceleași pluguri noi tăiau o brazdă de 25—30 cm spre deosebire de cele vechi cînd brazda avea o lățime de numai 15—20 cm folosind, în loc de 6—8 boi, doar 2—4 boi⁴⁷.

Procesul de înzestrare a agriculturii cu mijloace tehnice moderne s-a amplificat după 1848, cuprinzînd în limitele lui un număr mai mare de proprietari, arendași și țărani. Aceștia din urmă emancipați de servitucciile feudale — pe cont propriu sau prin asociere — cumpărau nu numai pluguri, ci și semănători, secerători și mașini de treierat. Sporeau — în aceleasi imprejurări — vitele de tractiune, boi și cai. Dacă în 1851 se aflau circa 140 000 cai, în 1870 numărul lor era de 190 000. Povara muncii ci noile unelete cădea însă asupra boilor al căror număr — în același răstimp — a crescut de la 662 585 la 927 371⁴⁸. Mișcarea de înnoire a bazelor tehnice ale agriculturii este însă lentă și contradictorie mai ales în gospodăria țărănească, ea neschimbîndu-și radical caracterul care continua a fi unul de subzis-tență, intrucît uneltele folosite erau rudimentare⁴⁹.

Plugurile și rarițele moderne se răspîndesc cu precădere în gospodăriile marilor moșieri, dar folosirea lor în primele două decenii după 1848 era sporadică. La finele deceniului șapte, în părțile de răsărit ale Transilvaniei, din totalul de 18 016 pluguri, numai 3967, deci 22,2% erau făcute

⁴³ Ibidem, p. 212.

⁴⁴ „Buletin”, nr. 25 din 8 aprilie 1847.

⁴⁵ L. Gyémánt, *Tendințe de modernizare în agricultura Transilvaniei, Banatului și Bucovinei în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 98.

⁴⁶ A. Csetri și I. Kovács, *Repartizarea mașinilor agricole în Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „Acta Musei Napocensis”, IV, 1967, p. 266—267.

⁴⁷ I. Kovács, *Apariția primelor mașini agricole perfecționate în Transilvania*, în „Acta Musei Napocensis”, I, 1984, p. 382.

⁴⁸ I. Kovács, *Apariția primelor mașini agricole perfecționate în Transilvania*, p. 385.

⁴⁹ S. Reteagán, *Aspecte ale stratificării sociale în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, XXX, 1980, p. 314.

din fier. În Banat, Bihor și Satu Mare procentajul era ceva mai mare, dar mai redus în Maramureș, Zarand și Chioar. În deceniul cinci al secolului trecut se desfășoară în atelierele din Transilvania o susținută activitate de perfecționare a plugului și rariței. Aveau părțile componente din fier, cu excepția grindeiului și coarnelor. Există un dispozitiv — regulatorul — care asigura o arătură mai adincă sau mai superficială. Erau pluguri cu roți construite în mare parte din fier⁵⁰. În Banat, marii proprietari și arenăși dovedeau zel pe calea înzestrării agriculturii cu instrumente de muncă moderne. Aici se răspindeau plugurile de fier tip Reșița, Vidacs și Sack⁵¹. Arendașul Schulhoff din Denta, în 1861, cumpărase două locomotive cu aburi marca Fowler, fiecare de 12 cai putere, care trăgeau un plug cu 6 brăzdare. Aratul se efectua prin folosirea a 3—5 oameni. Se munceau zilnic 30 jugare pămînt la o adâncime de 30—40 cm, cu o cheltuială de 2 florini de fiecare jugă⁵².

Semănătoarele — folosite la însășîmțarea porumbului — abia erau întîlnite înainte de 1848, dar ulterior s-au înmulțit ajungind, în 1870, la peste 400. Se utilizau două tipuri : unul pus în funcție de forța omului, iar altul acționat de animale. Mai răspîndite erau însă cele trase de cai sau boi, întrucît așezau mai rapid sămința în sir și-o acopereau⁵³. Tot în atelierele din Transilvania s-a construit o prășitoare la care era înămat un cal. Cu o asemenea unealtă un om prășea într-o zi un teren de 25 ori mai mare decât dacă ar fi muncit cu sapa. S-au răspîndit de asemenea mașini de prășit viață de vie, confecționate după un model francez. O oarecare extensiune dobîndeau secerătoarele care, în 1870, erau în număr de 70. De un succes deosebit se bucura modelul realizat în 1831 de inginerul american Cyrus Mac Cormick. Se utilizeau forța de muncă a 2 oameni și tractiunea a 1—2 cai, efectuîndu-se zilnic seceratul a 5—6 ha⁵⁴. Dotarea cea mai bună cu unelte moderne de strîns păioase o avea însă agricultura Banatului. Dacă în 1863 funcționau aici 30 batoze cu aburi⁵⁵, în 1975, în cele trei comitate se aflau 175 batoze cu aburi și 70 acționate cu cai. În același timp, în 18 comitate din Transilvania nu se afla nici o batoză cu aburi⁵⁶.

Deși mai lentă, tendința de modernizare tehnică a agriculturii se vădea și în Principate îndeosebi după constituirea statului național. Recensămîntul din Țara Românească din 1859, de pildă, releva că agricultura avea la dispoziție 129 904 cai, 143 măgari și catiri, 623 814 boi, 7 387 bivoli, 211 599 care de transport, 96 178 pluguri și 568 „alte diferite instrumente și mașini agricole”⁵⁷. Conform unor date statistice din 1865, în România exista la acea dată circa 752 „mașini agricole”, printre care de treierat 312, de secerat 101, de bătut porumbul 114⁵⁸ etc.

⁵⁰ I. Kovács, *op. cit.*, p. 380—381.

⁵¹ Kakucs Kajos, *op. cit.*, p. 11.

⁵² I. Kavács, *Apariția primelor mașini agricole perfecționate în Transilvania*, p. 381.

⁵³ *Ibidem*, p. 382.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 385.

⁵⁵ Kakucs Lajos, *Învățămîntul agricol din Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Acta Musei Napocensis”, XX, 1983, p. 224—225.

⁵⁶ Idem, *Desvoltarea agriculturii capitaliste în Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Rezumatul tezei de doctorat, Cluj, 1983, p. 11.

⁵⁷ „Analele Statistice”, an. II, nr. 5—8, 1861, p. 32—33.

⁵⁸ Gh. Cristea, *Probleme ale modernizării agriculturii României (1864—1877)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. VII, București, 1983, p. 156 și urm.

Începînd să vadă foloasele agriculturii comerciale practicată pe rezerva moșiei, proprietarii și arendașii exprimă un anume interes pentru procurarea de unelte agricole. În primul rînd ei, dar și o parte din țărani încărcăți se arată preocupați de procurarea unor pluguri fără roți din Austria, trase de mai puține animale, de regulă de doi boi, prin care se asigura independența micului producător, posesor a puține vite de muncă. Se importă, de asemenea, un model mai ușor de rareitate, cel al lui Schwert, îndeosebi în Moldova, în partea de nord a acesteia. Este însă de menționat că noile pluguri și raiile nu apărău ca un fenomen general, ci ca o excepție. Tot în asemenea condiții — datorită același inițiativă — erau procurate în exemplare rare o serie de mașini de semănat și de cosit, vînturători mecanice, moriști de curățit grîu sau de bătut porumb, mașini de strîns finul etc. Pentru a stimula înzestrarea agriculturii cu instrumente de muncă moderne — ca urmare a unei asemenea tendințe —, în 1861, Cuza decreta scutirea de vamă a tuturor importurilor de acest gen.

O atenție specială a fost acordată introducerii mașinilor de treierat. Fiind o regulă generală în țările române, treierîșul cu cai sau cu boi, pe lîngă faptul că genera munci istovitoare și de lungă durată, era dificitar și sub raportul marei risipe de recoltă survenită în asemenea împrejurări. Proprietarii și arendașii din Moldova, încă din 1842, încep să percepă importanța acelor mașini, dar introducerea lor s-a accentuat de-abia după 1850. În 1860 existau în Moldova 98 mașini de treierat, insuficiente însă spre a acoperi toate necesitățile unor asemenea munci, cu toate că proprietarii lor le închiriau pe scară mare. În Tara Românească, folosirea unui asemenea mijloc modern de scoatere a boabelor din paie pare a fi fost inaugurată în 1860 de către inginerul S. Sierecht care a introdus mașina mobilă de treierat pe baza unui contract cu cîțiva proprietari din județul Prahova. Cu această ocazie, le-a treierat grîul orzul, ovăzul și fasolea. Ulterior, mașini de acest gen au fost procurate în măsură tot mai mare, încît, în 1861, ele treierau cerealele proprietarilor și arendașilor din județele Ilfov și Teleorman, cele mai bogate în asemenea culturi. Datorită marilor lor foloase, tot în 1861, la București, s-a produs înființarea unei asociații sub numele de „Economul român”, al cărei scop constă în procurarea din străinătate a unor mașini de treierat acționate de forța aburului, spre a fi închiriate apoi. Se propunea deci înființarea unui centru național de mașini agricole moderne cu scopul de a fi folosite — prin închiriere — la efectuarea treieratului păioaselor pe scară cît mai largă. Cu toate că asociația nu și-a concretizat proiectul, pe calea unor inițiative individuale s-au înmulțit asemenea mașini în anii următori, treierîșul descătușându-se progresiv de rutina seculară.

După 1859 se experimentau cu succes secerătorile moderne. În 1862, de pildă, o asemenea mașină americană acționată de forța a 4 boi s-a folosit în județul Vlașca, pe moșia Mihăilești. Ea dovedea o adevărată performanță prin faptul că în zece ore secera 15 — 20 pogoane, substituind astfel munca a 100 oameni. Ca atare, comisiile agricole județene făceau propuneri pentru răspîndirea pe scară largă a unor asemenea

mașini. Deși sporeau într-un ritm destul de lent, ele se diseminau treptat în diferite județe. În 1866, de pildă, județul Mehedinți dispunea de trei secerători care, evident efectuau munci pe diferite proprietăți⁵⁹.

Procurarea din străinătate a primelor unelte moderne a generat apariția unor ateliere pentru întreținerea și repararea acestora, ivirea unor meserii și chiar a unor centre profilate într-o asemenea direcție, fenomen care, în fapt, era sinonim cu începuturile industriei agricole în România. În Banat, la Comloșul Mare, între 1825 – 1842, a lucrat fiare de plug Vidacs István, acesta prin activitatea desfășurată făcind din localitatea menționată un centru de confectionare a plugului cu brăzdar de fier⁶⁰. La Timișoara, în 1856, s-a înființat o filială a fabricii de mașini agricole a industriașului praghez Theophil Weiss, care se inspira din modele engleze și americane. După 1856 organiza aici expoziții, contribuind la răspândirea mașinilor agricole. La Cluj, încă din 1840, pe proprietatea mecanicului Rajka, exista o instalație Sachetti pentru construirea unor mașini de treierat. Mecanicul menționat, în 1856, a reușit să construiască o mașină de treierat hidraulică instalată pe malul Someșului. În preajma lui 1848 mai funcționau în Transilvania și alte ateliere mai mici care făceau unelte agricole : pluguri de fier, rarițe, grape, mașini de prășit, mașini de tăiat paie etc. Pe baza unor modele străine s-a trecut ulterior, la construirea unor unelte mai complicate⁶¹.

Principalele posedau și ele ateliere de reparat și confectionat unelte uzuale, solicitate îndeosebi de țărani. În 1841, în Moldova, datorită inexistenței unor inițiative individuale pentru modernizarea lor, statul a incurajat înființarea unei fabrici de către Jules Sachetti, căruia i-a dat o subvenție de 1500 ducăți. Stabilimentul s-a infiripat și a funcționat în mahalaua Păcurari, dar a dat faliment. Tot în categoria eșecurilor trebuie menționată încercarea din 1857 a lui Anton Schiler și asociații de a deschide la Iași „o fabrică de mașini agronomice” a cărei destinație ar fi fost să pregătească mașini mici și mari pentru treierat, „de desfăcut păpușoi” etc. Sigur este însă că, în ajunul legii rurale din 1864 în Moldova existau trei ateliere mari de reparat și construit unelte agricole, unele marcându-și existența din epoca regulamentară. Acestea erau plasate pe moșile Zvorîște a prințului A. Moruzi, Voinești (Iași) și ale lui Alecu Negruți și în incinta Școlii tehnice de instrumente agricole din Iași, fosta Școală de arte și meserii înființată sub domnia lui M. Sturdza⁶².

Agricultura românească în preajmă reformei din 1864 se configura reașă deci drept o ramură economică aflată pe calea progresului tehnic prin introducerea unor mașini de bază menite a executa mai rapid și mai eficient două munci esențiale : aratul și strânsul păioaselor. Ea era

⁵⁹ Pentru toată demonstrația referitoare la introducerea mașinilor moderne în agricultura Principatelor vezi: Gh. Platon, *Domeniul feudal*, p. 18; E. Negruți, *op. cit.*, p. 68, 70, 72, 84–89; I. Corfuș, *Agricultura '48–'65*, p. 313–314.

⁶⁰ Kakucs Lajos, *op. cit.*, p. 6.

⁶¹ I. Kovács, *Apariția primelor mașini agricole perfecționate în Transilvania*, p. 378–379.

⁶² E. Negruți, *op. cit.*, p. 36–37, 67, 73–74; L. Boicu, *op. cit.*, p. 191; V. Apostolescu, *Din trecutul instituțional agricol. Comisia de agronomie și economie rurală din Moldova*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol”, vol. I, p. 272.

tributară însă, în largă măsură, unei tehnici relativ înapoiate datorită unor împrejurări speciale dar mai ales faptului că marii proprietari de moșii — cei care dispuneau de fonduri bănești — erau reticenți față de agricultura de mare randament, pe cont propriu, refuzând să facă investiții substantiale în uneltele agricole moderne. Dezvoltindu-se extensiv și stimulată de forțele pieței, agricultura începea să considerată o ramură economică indisolubil legată de știința solului. În epoca regulamentară erau puse bazele agronomiei românești care își face din răspândirea cunoștințelor de specialitate obiectivul prioritar. Deși asemenea eforturi erau relativ modeste, ele erau însă simptomatice pentru optiunea modernizatoare a agriculturii naționale.

ÉLÉMENTS DE MODERNITÉ DANS L'AGRICULTURE ROUMAINE, 1831 — 1864

Résumé

L'époque des Règlements Organiques et de la constitution de l'état national roumain constituait l'ouverture vers des changements radicaux dans la nature de la propriété foncière et des relations agraires. L'agriculture sortait de son état routinier et traditionaliste, tout en devenant une occupation rentable. Affranchie des servitudes féodales, la propriété connaît les premières étapes de modernisation. On propage des connaissances tenant du domaine agricole par des journaux et des brochures, on procure des outils, certains mécaniques. Développée de manière extensive et stimulée par les forces du marché, l'agriculture commence à être considérée comme une branche économique liée indispensiblement à la science du sol. Les premiers progrès enregistrés dans ce domaine datent de l'époque où se constitue l'état national.

www.dacoromanica.ro

CÎTEVA CONSIDERATII ÎN LEGĂTURĂ CU „MONSTRUOASA COALIȚIE” ȘI DURATA EXISTENȚEI EI

VALERIU STAN

Este îndeobște cunoscut că reformele infăptuite în timpul domniei lui Al.I. Cuza, care au transformat din temelii structura social-economică și instituțiile tînărului stat național român, au avut loc într-un context politic caracterizat prin multiple și grave contradicții, prin puternice frămîntări și lupte politice. În cadrul acestora conflictul care a opus pe domnitor unei laiți și puternice coaliții de forțe politice cunoscută sub numele de „monstruoasa coaliție” ocupă un loc de seamă, de aceea, începînd cu A.D. Xenopol¹, numeroși istorici și cercetători care au studiat această perioadă i-au acordat un loc important în lucrările lor. Amintim aici, cu titlu informativ, pe N. Iorga², Al. Lapedatu³, O. Boitoș⁴, Paul Henry⁵, T.W. Riker⁶, I. Hudiță⁷, C.C. Giurescu⁸, Dan Berindei⁹, Apostol Stan¹⁰, Gr. Chiriță¹¹, V. Russu¹² și alții. S-ar părea aşadar că fenomenul este îndeajuns de cunoscut și elucidat pentru a mai fi readus în discuție și, totuși, dacă ne hazardăm la aceasta, o facem deoarece considerăm că mai persistă încă unele confuzii și opinii nefondate în legătură cu caracterul, durata și obiectivele urmărite de coaliția menționată.

¹ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I – II, Iași, 1903.

² N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IX, București, 1938; Idem, *Cuza Vodă și dușmanii săi a doua zi după detronare*, Vălenii de Munte, 1909.

³ Al. Lapedatu, *Preludiile căderii lui Cuza Vodă*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, tom. XXV (1942–1943), p. 1011–1112; Idem, *11 februarie 1866 în perspectiva istorică a trei sferturi de veac*. București, 1941 (Extras din An. Acad. Române, Mem. Secț. Ist., seria III, tom. XXIII, 1940–1941).

⁴ O. Boitoș, *Contribuții la istoria misiunii lui A. Panu în Apus (1864)*. Cluj, 1935 (Extras din „Anuarul Institutului de istorie națională”, tom. VI, 1935).

⁵ Paul Henry, *L'abdication du prince Couza et l'avénement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930.

⁶ T. W. Riker, *Cum s-a infăptuit România. Studiul unei probleme internaționale, 1856–1866*, traducere de Alice L. Bădescu, București, (1944).

⁷ I. Hudiță, *Franța și Cuza Vodă. Lovitura de stat proiectată în 1863*. București, 1941, (Extras din „Hrisovul”, I, 1941).

⁸ C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ed. a II-a, București, 1970.

⁹ Dan Berindei, *Epoca Unirii*, București, 1979; Idem, *Les antécédents de l'abdication du prince Couza*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVIII, 1979, nr. 4, p. 785–802.

¹⁰ Apostol Stan, *Curențe și grupări politice în România între Unire și Independență (1859–1877)*, București, 1979.

¹¹ Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în „Revista de istorie”, tom. 29, 1976, nr. 3, p. 347–371.

¹² V. Russu, „Monstruoasa coaliție” și detronarea lui Al. I. Cuza, în vol. *Cuza Vodă in memoriam*, Iași, 1973, p. 503–550.

Desigur, nu ne propunem să reluăm aici întreaga discuție a problemei, să intrăm în detaliu în legătură cu modul în care s-a constituit „monstruoasa coalitie”, cu acțiunile ei îndreptate împotriva domnitorului Unirii, cu toate dedesubturile care au caracterizat viața politică în cei șapte ani de domnie ai lui Cuza Vodă. Ne vom mărgini să abordăm doar anumite aspecte mai importante ale chestiunii, îndeosebi aceleia menite să contribuie la înțelegerea corectă a fenomenului.

O primă precizare pe care dorim să-o facem este aceea că „monstruoasa coalitie” a luat ființă la sfîrșitul anului 1862 ca o largă înțelegere sau alianță a unor forțe politice de orientări diferite: conservatori, liberal moderati și liberal radicali, în principal conservatori și radicali, și că ea a fost denumită de contemporani „monstruoasă” nu datorită scopului urmărit, ci având în vedere faptul că grupările componente se situau ideologic și sub raportul compozitiei sociale pe poziții total diferite. Se cuvine de asemenea relevat că această coalitie nu a apărut dintrodată, că ea a avut antecedente, momentul 1862 reprezentând doar punctul final al unui proces mai îndelungat. Începuturile ei pot fi detectate încă în primii ani ai domniei lui Cuza cînd, în două rînduri, conservatori și liberalii radicali s-au coalizat temporar pentru a răsturna unele guverne de orientare liberal moderată preferate de domnitor. Astfel, în mai 1860, guvernul condus de Ion Ghica în Tara Românească a fost răsturnat de „monstruoasa alianță” a celor două extreme ale Adunării, aceeași soartă avîndu-o în aprilie anul următor și guvernul presidat de M.C. Epureanu. Istoricul C.C. Giurescu, în lucrarea sa *Viața și opera lui Cuza Vodă*, a adus noi dovezi ale apropiерii, în acești ani, între grupările politice adverse domnitorului¹³, totuși actul de naștere al „monstruoasei coalitii” trebuie plasat abia în decembrie 1862, în condițiile în care tendințele lui Cuza spre o guvernare autoritară au devenit tot mai evidente.

Trebuie precizat totodată că „monstruoasa coalitie” nu a reprezentat și o contopire organizatorică a grupărilor componente, renunțarea de către acestea la principiile profesate pînă atunci. Ea a fost numai o alianță tactică, fiecare grupare păstrîndu-și independentă politică și ideologică. Contemporanii au sesizat perfect acest lucru. Astfel, I. Heliade Rădulescu scria în 1861 unui prieten următoarele: „Boierii și-au dat mâna cu nebunii. Eu unul nu sper nici un bine de la această unire monstruoasă, pentru că nici văpsiții cu roșu nu s-au albit, nici spoștii cu alb nu s-au rumenit”¹⁴. La rîndul său C. Bolliac, considerat pe nedrept ca autor al denumirii de „monstruoasa coalitie” — aceasta, sub o formă sau alta, circula deja în epocă — definea alianța conservatorilor și a liberalilor radicali drept „o agregație spontană între oameni de diferite credințe, cu interes opuse, cu diferite date și obiceiuri”. Ea nu reprezenta o fuziune căci — arăta pe drept cuvînt Bolliac — „o partită întreagă să treacă deodată din extrema reacțiune în extremul progres este cu neputință”¹⁵. Aceasta nu înseamnă însă că „monstruoasa coalitie” a fost lipsită de organizare și de o anumită coezi-

¹³ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 164—167.

¹⁴ I. Heliade Rădulescu, *Scriori din exil*, cu note de N. B. Locusteanu. București, 1891, p. 622; I. Heliade Rădulescu către Gr. Grădișteanu, 6/18 februarie 1861.

¹⁵ C. Bolliac, *Scrieri*, vol. II. *Articole literare, cronică dramatică, articole politice, arheologice*, ediție, note și bibliografie de Andrei Russu. București, Minerva, 1983, p. 180—181.

une. Cu tot caracterul limitat al înțelegerii dintre grupările componente, ea a avut un program politic și un comitet de conducere, în fruntea căruia pare să se fi aflat într-o primă perioadă conservatorul moderat Dimitrie Ghica, cunoscut și sub numele de Beizadea Mitică.

Ce a determinat însă coalizarea unor forțe politice atât de deosebite? Pentru a înțelege acest lucru cîteva explicații privind poziția lui Al.I. Cuza în cadrul spectrului politic al epocii ni se par necesare.

După cum se știe, prin formație intelectuală și concepție politică, Cuza Vodă se situa pe pozițiile ideologice ale liberalismului moderat. El nu era, după cum aprecia consulul francez la Iași, Victor Place, „nici alb, nici roșu”¹⁶, respingînd atât tendințele retrograde ale moșierimii cît și radicalismul unei părți a burgheziei și a maselor orășenești. Orientarea lui spre o linie „de mijloc” în conducerea statului, preferința arătată unor grupări de nuanță moderată, cum au fost aceleia ale lui N. Crețulescu și M. Kogălniceanu, au nemulțumit însă atât pe conservatori, cît și pe liberalii radicali, care reprezentau gruparea politică cea mai avansată și în aceleși timp cea mai organizată din epocă.

Cuza Vodă s-a aflat astfel în tot timpul domniei sale într-o grea situație, fiind prins între două forțe politice adverse, „roșii” cum mai erau denumiți radicalii, și conservatorii sau „albii”, între care a fost silit să manevreze. După mărturia lui D. Bolintineanu domnitorul oscila între cele două „partide”. El nu se hotără a merge „nici cu liberalii (radicalii — n.n.), nici cu boierii, nici nu aveau o partidă a sa credinciosă și capabilă”¹⁷. Și mai sugestiv este comentariul domnitorului de către principalele polonez Wladislav Czartoryski, care scria în 1864 că : „Din ziua în care a ajuns la putere principalele Alexandru Ioan Cuza se găsi între liberali (radicali — n.n.), care pretindeau să-l vadă mergînd repede, și vechii boieri, care nu vroiau să-l vadă mergînd deloc”¹⁸. Ceea ce complica și mai mult situația domnitorului în raport cu grupările politice era faptul că domnia lui Cuza a fost considerată de contemporani și de el însuși numai ca o etapă de tranziție, menirea lui fiind de a infăptui Unirea și de a pregăti terenul în vederea instaurării unei dinastii străine stabile, deziderat sancționat de Adunările ad-hoc, în 1857, ca o dorință națională, dar respins de marile puteri europene.

Pentru a face față situației Al.I. Cuza a promovat în primii ani de domnie cunoscută politică de basculă, care consta în a se servi de grupări politice contrare spre a le opune una alteia și a le uza, făcînd imposibile pretențiile lor de guvernare. Totodată, domnitorul a intenționat încă din acești ani să dea o lovitură de stat pentru a înlocui regimul constituțional parlamentar instituit prin Convenția de la Paris cu un regim autoritar, firește aceasta nu în scopuri personale, egoiste, ci pentru că nutrea convingerea că numai în acest fel putea să aducă la înndeplinire programul de reforme preconizat de el și de grupările politice pe care se srijinea, program făcut public în mesajul adresat Adunărilor elective la 6 decembrie 1859. D. Bolintineanu, primul biograf

¹⁶ V. Slăvescu, *Domnitorul Cuza și Victor Place*, București, 1942, p. 105.

¹⁷ D. Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă, memoriu istoric*, ed. a V-a, București, 1873, p. 42.

¹⁸ Apud C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 250.

al domnitorului, consideră că ideea loviturii de stat a fost concepută de Al.I. Cuza în primăvara anului 1860, în momentul retragerii de la cîmă Tării Românești a guvernului condus de Ion Ghica¹⁹. În realitate, orientarea domnitorului spre o asemenea soluție era mai veche, ea datind încă din 1859, înainte chiar ca dubla alegere să fi fost recunoscută pe plan internațional. Astfel, în serisoarea trimisă împăratului Napoleon al III-lea la 17/29 mai 1859 prin intermediul lui I. Bălăceanu, domnul solicita permisiunea de a instaura dictatura pentru a putea infăptui pe această cale unirea deplină a celor două Principate²⁰. Ulterior, pe măsura trecerii timpului, tendințele lui Cuza spre o guvernare autoritară se intensifică. Domnitorul însuși nu mai face un secret din intențiile sale. El comunică aceste intenții consulilor străini, care se grăbesc să le aducă la cunoștința guvernelor respective²¹. De menționat că dacă la început dictatura a fost preconizată ca un mijloc de realizare a unirii depline, ulterior ea va fi justificată prin necesitatea infăptuirii reformelor cărora Adunarea legislativă, dominată statoric de moșierimea conservatoare, li se opunea cu îndirjire.

În primii ani de domnie, preocupat cu precădere de înlăturarea piedicilor care stăteau în calea unirii politico-administrative a celor două Principate, domnitorul nu a putut să-și materializeze această intenție. În 1862 însă, după ce unirea deplină fusese realizată, tendințele sale spre o guvernare autoritară, de nesocotire a principiilor parlamentarismului, s-au putut manifesta deschis. Un indiciu al domniei autoritare, respinsă atât de conservatori cât și de liberalii radicali, l-a constituit însăși numirea guvernului moderat presidiat de N. Crețulescu (24 iunie 1862), care nu se bucura de nici un sprijin în Adunare. În toamna aceluiasi an, consulul general al Franței la București, H. Tillos, în urma unei întrevederi de două ore avută cu Al. I. Cuza, raporta că intențiile acestuia, deși nu fuseseră exprimate deschis, puteau fi redate prin cuvintele : „Dați-mi dictatura, fără de care nu voi putea nici guverna, nici lovi în adversarii mei”²². Același consul, într-un alt raport din 6 ianuarie 1863 stil nou, relata că instituirea unui regim autoritar devenise pentru Cuza Vodă „telul tuturor eforturilor sale”²³. La 1/13 ianuarie 1863, domnitorul declară de altfel că, după asasinarea lui Barbu Catargiu (8 iunie 1862), luase el însuși „cîrma guvernului”²⁴. Or, tocmai perspectiva de a se vedea înlătuările de la conducerea țării, într-un moment cînd se punea cu acuitate trecerea la infăptuirea marilor reforme, a determinat alianța conșevatorilor cu liberalii radicali și constituirea în acest fel a „mons-ți noasei coaliții”.

¹⁹ D. Bolintineanu, *op. cit.*, p. 58.

²⁰ N. Corivan, *Scopul misiunit secrete a lui Bălăceanu și atitudinea lui Napoleon III, în „Cercetări istorice”*, VIII—IX, 1932—1933, nr. 1, p. 13—14. D. A. Sturdza, secretar al lui Al. I. Cuza în primul an de domnie, confirmă și el tendința domnitorului de a instaura dictatura încă din primele luni după dubla alegere (Cf. B.A.R., Msse, Arhiva D. A., Sturdza, I, mss. 5, f. 58—59).

²¹ Arh. St. București, microfilme Franța, r. 9; Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Archives diplomatiques, Correspondance politique des consuls, Turquie-Bucharest, vol. 21, f. 130—132, 137—138, 217, 339—340. Vezi și V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 37—41.

²² Ibidem, r. 10, vol. 23, f. 28.

²³ Ibidem, f. 129.

²⁴ „Monitorul. Jurnal oficial al Principatelor Unite”, nr. 1 din 2/14 ianuarie 1863, p. 1.

Desigur, formarea coaliției menționate nu poate fi înțeleasă fără a lua în considerație și o serie de cauze imediate, care au accentuat nemulțumirea celor două grupări politice, grăbind astfel apropierea lor. Unele din aceste cauze au fost puse în evidență încă de A.D. Xenopol. În ceea ce privește pe conservatori, este vorba de refuzul domnitorului de a sancționa legea rurală votată de Adunare la 11 iunie 1862, prin care țărăniminea era spoliată de pămînt, și bănuiala, ce părea întemeiată, privind amestecul lui Cuza în uciderea primului ministru B. Catargiu²⁵. S-ar mai putea adăuga acestora măsura luată de guvern privind trecrea sub controlul statului a Așezămintelor Brîncoveniști, conduse de unul dintre conservatorii de seamă ai vremii, Gr. Bibescu-Brîncoveanu, și ale căror venituri erau folosite în mare măsură la finanțarea unor acțiuni ostile domnitorului. Era fără îndoială un răspuns la provocarea lansată de conservatori prin alegerea ca deputat, în vara anului 1862, a fostului domnitor Gh. Bîbescu. Cât privește pe liberalii radicali, în afara proceselor de presă intentate lui C.A. Rosetti²⁶, redactorul „Românnului”, aceștia erau nemulțumiți în principal de faptul că Al.I. Cuza continua să-i ignore, refuzând să le acorde puterea după retragerea conservatorilor de la guvern în iunie același an.

În fine, apropierea „roșilor” de conservatori și constituirea „monstruoasei coaliții” la sfîrșitul anului 1862 s-a datorat și impresiei pe care radicalii au avut-o — în urma tranzitului armelor sîrbești prin România — că domnitorul făcea jocul politicii rusești. Ecouri ale acestei impresii, lipsite însă de fundament, găsim atât în paginile „Românului”²⁷, cât și în corespondența fruntașilor acestei grupări politice. Astfel, într-o scriere din 11 decembrie 1862 a lui I.C. Brățianu, acesta afirma că guvernul condus de N. Krețulescu era „muscălesc”²⁸, adică înfeudat cu totul politicii țariste. După cum menționa consulul general englez la București, J. Green, într-un raport din 7 ianuarie 1863 stil nou, liberalii radicali, deși sprijineau mișcarea de eliberare a popoarelor sud-dunărene, deveniseră extrem de alarmați în urma tranzitului armelor sîrbești, procurate din Rusia, prin Principate. Ei credeau acum că Al.I. Cuza încheiașe o convenție secretă cu țarul, al cărei rezultat erau convinși că nu putea fi altul decât intrarea rușilor în Principate într-un viitor apropiat. Liderii grupării radicale erau conștiente că într-o astfel de eventualitate ei urmau a fi exilați, de aceea pentru a contracara acest lucru — nota consulul respectiv — s-au unit cu boierii, care nu înceasă niciodată să se opună domnitorului²⁹.

În legătură cu țelul urmărit de coaliție, începînd cu A.D. Xenopol aproape toți cercetătorii au afirmat că aceasta a avut ca scop răsturnarea lui Cuza și aducerea în locul lui a unui prinț străin. În realitate, cercetarea atentă a documentelor epocii infirmă o asemenea supozitie

²⁵ A. D. Xenopol, *ox. cit.*, vol. I, p. 265—267.

²⁶ Arh. St. București, fond Tribunalul județului Ilfov, secția I, dosar 12 și 16/1862; „Gazeta Tribunalelor”, II, 1862, nr. 73 din 15 septembrie, p. 580—581.

²⁷ „Românul”, VI, nr. 339 din 5 decembrie 1862; nr. 341—342 din 7—8 decembrie 1862.

²⁸ Din corespondența familiei Ion C. Brățianu ed. a II-a, vol. I. București, 1936, p. 12; I. C. Brățianu către Pia Brățianu, București, 11 decembrie 1862.

²⁹ Arh. St. București, microfilme Anglia, r. 83; Public Record Office, Londra, Foreign Office, General Correspondence, F. O. 78/vol. 1746, f. 25—28.

pentru perioada de început a existenței „monstruoasei coaliții”. Afirmația este valabilă numai pentru cea de-a doua fază prin care a trecut această alianță, anume aceea cuprinsă între lovitura de stat de la 2 mai 1864 și actul de la 11 februarie 1866. Este aevărat — după cum observă și A.D. Xenopol — că persoana lui Cuza nu mai era atât de necesară de cînd se realizase unirea deplină³⁰, totuși momentul răsturnării lui de la cîrma statului nu sosise încă. Acum, în anii 1862 — 1864, „monstruoasa coaliție” nu-și propune înlăturarea lui Cuza Vodă din mai multe motive. Mai întîi pentru că nu exista o deplină unitate de vederi în această privință între cele două laturi ale coaliției. O dovedește faptul că atunci cînd conservatorii prin Gr.M. Sturdza și Gr. Bibescu-Brîncoveanu au ridicat în Adunare problema prințului străin, cu prilejul dezbatelor faimoasei adrese de răspuns la mesajul tronului din ianuarie-februarie 1863, liberalii radicali, prin I.C. Brătianu, au atras atenția că, în condițiile internaționale din acel moment, un principă străin ar fi însemnat „un principă muscal, austriac sau vreun pașă turcesc”³¹ ceea ce, evident, atât unii cât și ceilalți doreau să evite. În al doilea rînd, domnitorul, care infăptuise unirea deplină, se bucura de un prestigiu imens în rîndul maselor, iar armata, care va juca un rol esențial în actul de la 11 februarie 1866, îi era devotată.

„Monstruoasa coaliție” nu-și putea propune această perioadă răsturnarea lui Cuza și pentru motivul că nu avea un candidat cu care să-l înlocuiască. Nu îl va avea nici la 11 februarie 1866, cînd proclamarea principelui Filip de Flandra s-a făcut prin surprindere, fără ca măcar cel interesat să fi fost întrebat. Din rapoartele consulare franceze din această perioadă reiese că unii membri ai coaliției au sondat posibilitatea de a aduce pe tronul țării pe principalele Napoleon, vărul împăratului Napoleon al III-lea, pe care fruntașii liberalilor radicali îl cunoșteau din anii exilului de după revoluția de la 1848. Au întîmpinat însă refuzul net al diplomației franceze, care a făcut cunoscut, fără echivoc, că Franța nu avea nici un candidat de oferit³². Rezultă deci că nu erau întrunite condițiile care să facă posibilă răsturnarea lui Cuza și aducerea în locul lui a unui prinț străin. Terenul pentru noua combinație politică nu era încă pregătit. Aceasta și explică de ce „monstruoasa coaliție” a sănărit nevoia să trimîtă un emisar în Apus, în persoana lui Anastase Panu, cu misiunea de a afla dacă în caz de vacanță a tronului și instituire a unui guvern provizoriu există pericolul unei intervenții collective sau separate a puterilor, precum și dacă se poate nădăjdu obținerea unui prinț străin. Proiectată încă din toamna anului 1863, misiunea lui An. Panu nu se va concretiza decât în martie anul următor, cu două luni numai înaintea de lovitura de stat. Trimisul coaliției avea de asemenea sarcina de a influența, prin intermediul presei, opinia pu-

³⁰ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 264.

³¹ *Protocollele ședințelor Adunării legislative, 1862—1863*, supliment la „Monitorul oficial”, nr. 62, p. 7; Ap. Stan, *op. cit.*, p. 167.

³² Arh. St. București, microfilme Franța, r. 10, vol. 23, f. 156—157, 185, Vezi și I. Hudiță, *op. cit.*, p. 118—119.

blică apuseană împotriva domnitorului Unirii. Se știe că dacă în această din urmă privință a dat rezultate, în schimb acțiunea lui Panu asupra guvernelor Angliei și Franței nu a avut nici un efect³³.

Care a fost atunci scopul urmărit de „monstruoasa coaliție” în această primă perioadă? Aceasta l-a reprezentat apărarea regimului constituțional parlamentar, preîntîmpinarea loviturii de stat planuită de domnitor, ceea ce ar fi însemnat eliminarea din viața politică atât a conservatorilor cât și a liberalilor radicali, lucru care de altfel s-a și întîmplat după 2 mai 1864. Că este așa o dovedește și programul coaliției și este surprinzător că acest program, deși cunoscut și publicat de multă vreme³⁴, nu a atras deloc atenția cercetătorilor care s-au ocupat de problema respectivă. El a fost considerat un program exclusiv liberal, fapt infirmat atât de unele formulări din cuprinsul său cât, mai ales, de semnatarii lui, care aparțin tuturor grupărilor coalizate: liberali radicali (C.A. Rosetti, An. Panu, Șt. Golescu, A.C. Golescu, I.C. Brătianu, G. Adrian, N. Golescu, Gr. Arghiropol, Anton I. Arion, A.S. Petrescu, C.T. Grigorescu), liberali moderati (A.G. Golescu, Ion Ghica), conservatori (Gr. M. Sturdza, G.B. Știrbei, C.N. Brăiloiu).

În ce privește conținutul, trebuie menționat că programul la care ne referim avea un caracter înaintat, progresist, nelipsind însă și unele idei de sorginte conservatoare, cum era de exemplu aceea privind necesitatea infăptuirii reformelor menite să contribuie la consolidarea naționalității române „treptat și fără zguduire”. Între reformele preconizate pe primul plan se situau reforma agrară, „cea dintii și cea mai capitală”, reforma electorală și reforma administrativă, stabilindu-se totodată principiile care urmau să stea la baza acestora. Astfel, în legătură cu reforma agrară, se prevedea împroprietărirea tăranilor „pe pogoanele legiuite de arături, de finețe și de pășune”, desființarea clăcii și a obligațiilor feudale în schimbul răscumpărării lor cu bani sau prin muncă, vinzarea de loturi sătenilor din moșiile statului, ale așezămintelor publice și mănăstirești, iar în ceea ce privește reforma electorală se cerea contopirea colegiilor electorale cu minimum de cens prevăzut de Convenția de la Paris, acordindu-se însă dreptul de vot numai știutorilor de carte, măsură ce ar fi reprezentat, în concepția autorilor, „o garanție pentru libertatea voturilor”³⁵. Erau incluse de asemenea în program o serie de prevederi având ca scop asigurarea libertății individuale, a libertății presei, despărțirea funcțiilor administrative de cele judecătorești, reorganizarea armatei prin instituirea serviciului militar obligatoriu, echilibrarea veniturilor și a cheltuielilor statului, secularizarea averilor mănăstirești.

³³ Vezi O. Boitoș, *op. cit.*

³⁴ Vintilă C. A. Rosetti, *Amintiri istorice*, București, 1889, p. 153—164; *Istoricul Partidului Național-Liberal de la 1848 și pînă astăzi*, București, 1923, p. 57—63.

³⁵ Ibidem, Foarte interesantă pentru modul în care conservatorii și liberalii coalizați căzuseră de acord asupra infăptuirii reformelor agrară și electorală, precum și în chestiunea juriului, este scrisoarea pe care I. Gr. Ghica o trimite domnitorului la 18 iulie 1863, la cererea acestuia. I. Gr. Ghica primise informațiile respective de la însuși Dimitrie Ghica, președintele comitetului de conducere al „monstruoasei coaliții” (Cf. B.A.R., Msse, Arhiva Cuza Vodă, vol. XVI, f. 81—82?).

Elaborat la începutul anului 1863, odată cu faimoasa adresă de răspuns la mesajul tronului, semnată de 33 fruntași ai coaliției, programul acesta dovedește — după însăși afirmația lui C.A. Rosetti — că partea conservatoare a coaliției adoptase toate propunerile de reformă ale liberalilor pe care le combătuse pînă atunci³⁶. Rămîne desigur un semn de întrebare în ce măsură această adeziune a conservatorilor la principiile liberale era sinceră. Evenimentele ulterioare vor demonstra că această raliere, cel puțin în ceea ce privește reformele agrară și electorală, a fost formală, fiind determinată de necesități tactice, de moment, că moșierimea conservatoare nu înțelegea să renunțe atît de ușor la privilegiile ei economice și rolul însemnat pe care-l juca în conducerea statului. În orice caz, prin conținutul său înaintat, programul menționat infirmă afirmațiile potrivit cărora „monstruoasa coaliție” ar fi avut drept obiectiv blocarea reformelor, impiedicarea progresului social-economic al tînărului stat național român. Pentru scopul urmărit în această perioadă de opoziția coalizată, semnificativ ni se pare faptul că, după partea teoretică introductivă, primele revendicări incluse în acest program se refereau la : „regimul reprezentativ constituțional în tot adevărul și toată sinceritatea sa ; ponderea puterilor statului, regimul parlamentar în înalta sa independentă ; puterea executivă limitată și circumscrisă în atribuțiile sale constituționale, de unde să rezulte singura garanție reală pentru libertatea tuturor”, toate aceste principii urmînd a fi statute prin intermediul unei constituții „bene definite”. Că opoziția față de tendințele autoritare ale lui Cuza a reprezentat la început singurul teren ferm de înțelegere a membrilor coaliției și toatădată țelul principal al celor două extreme ce o compuneau, rezultă și din faptul că atunci cînd domnitorul a renunțat la colaborarea cu N. Krețulescu și a numit, în octombrie 1863, un nou guvern condus de M. Kogălniceanu care a promis să respecte prerogativele Adunării și ca reformele să se facă cu participarea tuturor factorilor constituționali, atacurile împotriva puterii executive au încetat, deschizîndu-se o perioadă de fructuoasă colaborare între cele două puteri, cu rezultate pozitive pe plan legislativ³⁷.

Conflictul dintre „monstruoasa coaliție” pe de o parte și Al.I. Cuza și guvern pe de altă parte, care a îmbrăcat de fapt în această perioadă caracterul unui conflict între puterea parlamentară și cea personală, va reîzbucni în primăvara anului 1864 cu prilejul aducerii în discuție a celor două reforme fundamentale, agrară și electorală. În acel moment „monstruoasa coaliție” se afla însă și în pragul disoluției ei, întrucît fiecare dintre grupările componente și-a reluat libertatea de acțiune. După cum se stie, conservatorii s-au opus cu îndîrjire celor două reforme, în timp ce liberalii radicali au venit, prin I.C. Brătianu, cu un proiect de reformă agrară asemănător cu acela al guvernului. Înțelegerea dintre cele două forțe politice coalizate nu mergea mai departe de apărarea regimului constituțional, din care cauză alianța conservatorilor

³⁶ C. A. Rosetti, *Corespondență*, ediție îngrijită, prefăță, note și comentarii de Marin Bucur, Minerva, București, 1980, p. 48; C. A. Rosetti către Paul Bataillard, București, 5 mai 1863.

³⁷ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 193 și urm.

și a liberalilor radicali în cadrul „monstruoasei coaliții” a fost totuși parțială și fragilă. Tocmai acest fapt a înlesnit domnitorului infăptuirea loviturii de stat de la 2 mai 1864 și instaurarea regimului autoritar.

Lovitura de stat a permis lui Cuza Vodă să infăptuiască reformele fundamentale și să încheie, în linii mari, organizarea burgheză a statului național. Actul de la 2 mai a avut însă totodată darul de a revitaliza opoziția comună a conservatorilor și liberalilor radicali față de domnitor. Infăptuirea marilor reforme, în primul rînd a celei agrare și electorale, făcind să dispare principala sursă de divergență, a favorizat apropierea între grupările politice aparținând celor două curente. Treptat, legăturile radicalilor cu elementele moderate și conservatoare, slăbire mult în preajma loviturii de stat, au fost reluate. Dacă acum conservatorii urau pe Cuza mai ales din cauza decretării celor două reforme fundamentale, care, prin conținutul lor democratic, loveau puternic în pozițiile economice și politice ale moșierimii, liberalii radicali, de acord în principiu cu aceste reforme, au privit cu îngrijorare instaurarea domniei autoritare, intrucît aceasta, prin subordonarea puterii legislative celei executive și persoanei domnitorului, însemna negarea principiilor fundamentale ale sistemului parlamentar reprezentativ, ai cărui adepti conviși erau. Lipsiți de organele lor de presă, care au fost pe rînd suprimate, împiedicați să pătrundă în noua Adunare legislativă la alegerile din toamna anului 1864, loviți chiar în interesele lor materiale, ci s-au văzut nevoiți să acționeze după 2 mai 1864 pe căi conspirative, în vederea de data aceasta nu a revenirii la regimul constituțional sau a determinării domnitorului de a colabora cu ei, ci a răsturării acestuia și a înlocuirii lui cu un prinț străin. În iunie 1865, între reprezentanții principalelor fracțiuni politice aflate în opoziție s-a încheiat un acord prin care semnatarii — C.A. Rosetti, I.C. Brătianu, Anastase Panu din partea radicalilor, Ion Ghica din partea liberalilor moderati și Gr. Bibescu-Brîncoveanu, Dim. Ghica, George B. Știrbei și C.N. Brăiloiu din partea conservatorilor — se angajau ca „în caz de vacanță a tronului să susținem prin toate mijloacele alegerea unui principă dintr-o din familiile domnitoare din Occident”³⁸. În temeiul acestei înțelegeri, „monstruoasa coaliție”, acum din nou în ființă, a inițiat o puternică acțiune de subminare a domniei lui Cuza în vederea slăbirii autoritatii lui și creării acelei „vacanțe a tronului” atât de dorită. Acțiunea de erodare a tronului lui Cuza, dusă atât în interior cît și în străinătate, unde conducătorii liberalilor radicali aveau puternice legături cu presa democratică apuseană, s-a dovedit deosebit de eficientă în condițiile în care o serie de neajunsuri ale regimului ieșeau tot mai mult la iveală.

Rămîne încă un fapt neelucidat dacă mișcarea de la București din 3 august 1865 — în realitate o simplă „încăierare de piață”, cum apare în documente, soldată însă cu morți și răniți datorită intervenției armatei — a fost inspirată de „monstruoasa coaliție”, care ar fi urmărit

³⁸ Din scrisurile și cuvintările lui I. C. Brătianu. *Lupta pentru rederepta ea națională*, București, 1921, p. 231.

în acest fel să verifice trăinicia tronului lui Cuza prin intermediul unei mișcări populare. Unii autori contestă acest lucru³⁹. Oricum at fi stat însă lucherile, mișcarea respectivă, deși lipsită de o bază de mase, fără nici un răsunet în restul țării, a avut urmări importante pentru domnia lui Cuza atât pe plan intern cît și extern. Pe plan intern, represiunea tulburărilor amintite a întărît coeziunea coaliției, ale cărei rînduri vor spori cu noi opozanți, și hotărîrea ei de a-l răsturna pe domn Al. Candiano-Popescu, implicat în evenimentele din 1865 – 1866, a remarcat în memoriile sale că „ceea ce a decis căderea regimului a fost mișcarea din 3 august 1865, atâtă de misterioase manevre”⁴⁰. Pe plan extern, abil exploatață de conspiratori, care au izbutit s-o infățișeze străinătății ca o manifestare generală a nemulțumirii de care ar fi fost cuprinsă țara împotriva lui Cuza, mișcarea din 3 august a avut un ecou deosebit de defavorabil. Urmării dintre cele mai serioase a avut îndeosebi răceleală intervenită în atitudinea Franței oficiale, principala sprijinitoră de pînă atunci pe plan diplomatic a domnitorului.

În aceste condiții Cuza însuși a ajuns la concluzia că domnia lui nu mai putea continua multă vreme. De altfel, după infăptuirea marilor reforme, rolul său era în cea mai mare parte epuizat. „Nu mai poate produce nimic egal cu ceea ce produsese”, constată cu pesimism însuși unul din admiratorii săi, C. Bolliac, în foaia sa „Trompetă Carpaților” din 24 februarie 1865.

La sfîrșitul aceluiași an, domnitorul și-a făcut publică intenția de a se retrage în favoarea unui prinț străin, așa cum promisese la urcarea sa pe tron și cum cereau, de altfel și adversarii săi. Declarația domnitorului, cuprinsă în mesajul adresat Corpurilor legiuitoare la 5 decembrie⁴¹, s-a datorat incontestabil patriotismului său, dar ea a contribuit și mai mult la intensificarea acțiunilor opoziției, care solicita acum cu insistență principalele străin, „căci domnul îl promisese”. Pe de altă parte, ea a accentuat izolarea în care se găsea Cuza Vodă. De la hotărîrea lui de a abdica – avea să scrie mai tîrziu D. Bolintineanu – „cei care pînă atunci îl serviră cu credință. . . . crezură a se compromite mai tîrind cu o domnie osindită la moarte de ea însăși și își înturnară ochii în acea parte de unde putea veni noua viață. Puțini nu îl trădară”⁴².

S-a pus întrebarea de ce a mai urmărit „monstruoasa coaliție” cu atită tenacitate detronarea lui Cuza, din moment ce domnitorul însuși își făcuse publică intenția de a coborî de pe tron? De ce nu a așteptat ea ca el să-și încheie misiunea și să abdice de bunăvoie? Răspunsurile care s-au dat la aceste întrebări nu satisfac. S-a afirmat că în această privință deosebirea dintre Al.I. Cuza și „monstruoasa coaliție” constă în alegerea momentului și a modului în care să se infăptuiască abdicarea. Domnitorul ar fi dorit nu numai să se retragă fără constringere dar și ca, prin tratative cu puterile garantate, să-și desemneze el însuși succesorul. Procedînd astfel nu numai că ar fi rămas în țară, dar și-ar fi păs-

³⁹ Ap. Stan, *op. cit.*, p. 173–174.

⁴⁰ Al. Candiano-Popescu, *Amintiri din viața-mi*, vol. I. București, (1944), p. 83.

⁴¹ „Monitorul oficial”, nr. 270 din 5/17 decembrie 1865, p. 1179; *Mesajul și proclamația ale lui Cuza Vodă*. Vălenii de Munte, 1910; p. 196–197.

⁴² D. Bolintineanu, *op. cit.*, p. 143–144.

trat intact prestigiul, putind în plus să exercite o înriurire considerabilă asupra destinelor țării prin intermediul noului domnitor⁴³. O asemenea interpretare nu rezistă criticii istorice. Mai întii trebuie avută în vedere situația specifică în care se găsea Cuza Vodă. El nu era monarh ereditar, un suveran asemănător atitor capete incoronate ale Europei, ci numai conducătorul ales al unei țări încă neindependente, aflată sub suzeranitatea otomană și garanția colectivă a marilor puteri europene. Prin urmare, el nu avea dreptul de a-și desemna succesorul.

În al doilea rînd, trebuie spus că nu există nici o mărturie, nici un document din care să rezulte că Al.I. Cuza ar fi intrat în tratative oficiale sau secrete, cu vreuna din puterile garante sau cu vreun reprezentant al unei dinastii europene pentru a-i ceda locul și a-l aduce pe tronul României. Scrisoarea trimisă de el, în octombrie 1865, împăratului Napoleon al III-lea nu poate constitui o dovadă în acest sens, cum s-a afirmat⁴⁴. În scrisoarea amintită⁴⁵ domnul și-a exprimat numai intenția de a renunța la tron, disponibilitatea sa de a ceda altuia mai capabil soarta țării, dar nu a solicitat suveranului francez decît sprijinul și pe viitor pentru România, nu și un succesor pentru sine. Ea a avut mai mult scopul de a cîștiga bunăvoieță împăratului, decît de a-l convinge de necesitatea aducerii unui prinț străin pe tronul țării. În nici un caz nu poate fi considerată ca incepțul unor tratative pentru a rezolva, pe cale diplomatică, problema succesiunii. Se știe de altfel că, trimisă printr-un emisar special, scrisoarea respectivă nu a putut fi înmînată împăratului decît la 2/14 februarie 1866, cu cîteva zile numai înainte de abdicarea silită a domnitorului.

De asemenea, referirile din unele documente diplomatice privind preferința lui Cuza pentru ducele de Leuchtenberg, înrudit cu dinastia Romanovilor, aluziile făcute din cînd în cînd de domnitor în legătură cu posibilitatea ca acesta să-i devină succesor, au avut numai scopul de a intimida opoziția și nu au constituit niciodată o opțiune ferm conturată. Este greu de crezut că domnul, al cărui patriotism este mai presus de orice indoială, să se fi gîndit în mod serios să incredințeze destinele României nepotului țarului, fapt care ar fi avut drept consecință restabilirea protectoratului rusesc, înfeudarea țării Rusiei țariste.

Pe de altă parte, chiar dacă a existat — și sunt dovezi suficiente că domnitorul a fost în mod constant preocupat de problema înlocuirii sale printr-un prinț străin⁴⁶ — dorința lui Cuza de a-și reglementa singur succesiunea nu corespunde realităților politice ale momentului. Aceasta pentru că aducerea unui prinț străin pe tronul României nu ar fi dobîndit niciodată acordul unanim al puterilor garante — cum cerea Convenția de la Paris — datorită rivalităților dintre aceste puteri. În al doilea rînd, apelul la puteri, pe care-l presupunea demersul domnitorului, ar fi deschis calea amestecului acestora în afacerile interne ale României, putind constitui o sursă de grave dificultăți epntru țară. Or,

⁴³ Gr. Chiriță, *op. cit.*, p. 367.

⁴⁴ V. Russu, *op. cit.*, p. 544.

⁴⁵ R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1931, p. 382–386.

⁴⁶ Dan Berindei, *Les antécédents de l'abdication du prince Cuza...*, p. 786–789.

Al.I. Cuza se pare că și-a dat seama de această primejdie, de aceea nu a întreprins nici o acțiune concretă pentru aducerea pe tron a principelui străin, lăsind ca lăsurile să se desfășoare de la sine. Este evident, în aceste condiții, că singura modalitate pentru infăptuirea și a acestui deziderat din programul adoptat de Adunările ad-hoc în 1857 rămânea tot soluția faptului implinit,adică tocmai calea aleasă de „mons-truoasa coalitie”.

Spre sfîrșitul domniei lui Cuza aceasta va ajunge să centreze în rîndurile ei aproape întreaga clasă politică a țării. În jurul domnitorului nu mai rămăseseră — în afara membrilor camarilei — decit unii colaboratori mai vechi, ca N. Krețulescu sau I.Em. Florescu, suspectați de simpatie față de Rusia țaristă, precum și un număr de avocați și funcționari superiori (C. Bosianu, Al. Papadopol-Calimah, D. Cariagdi etc.) al căror devotament, nedublat de calități politice corespunzătoare, s-a dovedit incapabil să facă față necesităților impuse de guvernarea țării. Dacă cei mai mulți dintre oamenii politici ai vremii au îngroșat rîndurile coalitiei, alții, puțini la număr, au adoptat o atitudine de neutralitate în conflictul dintre grupările politice opozitioniste și domnitor, grăbindu-se însă, după răsturnarea acestuia și înscăunarea principelui străin, să-și exprime adeziunea față de cele întâmplate. Cazul cel mai tipic în această privință este acela al lui M. Kogălniceanu, care a apreciat că domnitorul Unirii „trebuia să cadă”, întrucât nu știuse să întrebuinteze corespunzător puterea sporită ce și-o arogase⁴⁷.

Nu intrăm aici în amănunte asupra modului în care a fost detronat Cuza Vodă. Ceea ce vrem și trebuie subliniat este faptul că actul de la 11 februarie 1866, privit în perspectiva istoriei, nu mai poate fi considerat ca un act de „urită trădare”, ca „o murdară conspirație de politicieni”, cum l-a apreciat N. Iorga⁴⁸, ci ca un act necesar, determinat de rațiuni politice superioare. El trebuie privit — cum o fac de altfel unele lucrări istorice recente — ca o manifestare a veleităților de a pune capăt stării de provizorat în care se găsea țara, de a consolida statutul de autonomie al României moderne, ca începutul unei noi perioade în care primul plan a stat problema cuceririi independenței⁴⁹.

Cercetările consacrate „monstruoasei coalitii” se opresc la momentul răsturnării lui Al.I. Cuza, lăsând astfel impresia că, odată cu acest act, ea și-a încheiat existența. Unii autori susțin chiar explicit acest lucru⁵⁰, invocînd ca argument puternicele confruntări de opinii care au avut loc între conservatori și liberali în legătură cu elaborarea constituției din

⁴⁷ Apud Ap. Stan, *op. cit.*, p. 175.

⁴⁸ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IX, p. 393; Idem, *Locul românilor în istoria universală*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1985, p. 407.

⁴⁹ V. Russu, *op. cit.*, p. 548—549; Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, Edit. didactică și pedagogică, București (1985), p. 202—203, 207.

⁵⁰ V. Russu, *Instituirea și organizarea regimului politic al burgheriei și moșierimil (februarie-iunie 1866)*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza” (Iași), secția III, Istorie, tom. XVI, 1970, fasc. 2, p. 137; Idem, *Frântări politice în perioada instaurăril regimului burghero-moșieresc (martie-iunie 1866)*, Ibidem, tom. XIII, 1967, p. 119—120.

1866. În realitate, „monstruoasa coaliție” și-a continuat existența și după 11 februarie 1866. O dovedește cu prisosință componenta Locotenției domnești și a primelor două guverne aflate la conducerea țării după data amintită, din care au făcut parte reprezentanții tuturor grupărilor coalizate. Astfel, de exemplu, în guvernul condus de Ion Ghica (11 februarie — 10 mai 1866), acesta și Dim.A. Sturdza reprezentau gruparea liberalilor moderati, Dim. Ghica și I.C. Cantacuzino pe conservatori, C.A. Rosetti pe liberalii radicali, iar majorul Lecca, ministrul de război, aimata⁵¹, care avusese un rol important în detronarea lui Cuza.

De altfel, chiar în procesul elaborării noii constituții, caracterizat, cum era și firesc, prin puternice confruntări de opinii, prin tendința atât a conservatorilor cât și a liberalilor de a dobîndi preponderență în cadrul noului regim, au existat încercări de a se menține unitatea forțelor coalizate. Astfel, în cursul campaniei electorale pentru Adunarea constituuantă s-a înființat un Comitet electoral central și a existat o înțelegere în privința alegerii unui număr egal de deputați aparținând celor două curente, iar pentru a se atenua divergențele și a se grăbi adoptarea noii legi fundamentale s-a recurs la un moment dat la crearea unui așa numit „comitet compromisoriu”. Acesta a reușit să pună de acord cele două părți ale Adunării asupra a numeroase articole din constituție, care au fost adoptate aproape fără dezbatere⁵².

În pofida unor controverse și suspiciuni reciproce între grupările componente⁵³, „monstruoasa coaliție” a fost deci menținută, schimbându-și numai caracterul și obiectivele. Dintr-o forță de opoziție subversivă, conspirativă, ea a devenit peste noapte forța politică conducătoare a țării, iar în ceea ce privește obiectivele în această ultimă fază de existență, ele au fost : 1) menținerea unității statului național român, pusă în discuție de conferința puterilor garante de la Paris din primăvara anului 1866 și de unele forțe separatiste interne, unitate ce nu fusese recunoscută decât pe durata domniei lui Cuza ; 2) aducerea pe tronul țării a unui principă străin, conform acordului din iunie 1865 și a dorinței exprimate de Divanurile ad-hoc în 1857 ; 3) organizarea noului regim politic printr-o constituție care să restabilească echilibrul dintre principalele puteri ale statului și sistemul parlamentar. Aceste obiective au fost rînd pe rînd înfăptuite. La 3 aprilie 1866 a fost înăbușită mișcarea separatistă de la Iași, susținută și încurajată pe ascuns de agenții Rusiei țariste, la 10 mai principale Carol de Hohenzollern, găsit și adus în țară de I.C. Brătianu, a depus jurămîntul de credință în fața deputaților întrunită în sedință solemnă, a membrilor Locotenției domnești și a guvernului, iar la 1 iulie noua constituție, votată de Adunare în unanimitate și subscrisă de domitor cu o zi înainte, a fost promulgată⁵⁴.

⁵¹ Fr. Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours (1822—1900)*, Paris, 1900, p. 154.

⁵² V. Russu, *Frâmintări...,* p. 121, 123; *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare în România pînă la 1918*, Edit. Academiei, București, 1983, p. 151—156.

⁵³ V. Russu, *Instituirea...,* p. 137—155; Ap. Stan, *op. cit.*, p. 174—175, 297—298.

⁵⁴ Vezi Gr. Chiriță, *România în 1866. Coordonate ale politicii interne și internaționale*, în „Revista de istorie”, tom. 31, 1978, nr. 12, p. 2197—2220.

O dată realizate aceste obiective „monstruoasa colaliție” și-a pierdut rațiunea de a mai exista și s-a destrămat, fiecare din grupările politice componente reluindu-și libertatea de acțiune și urmărirea unor obiective politice proprii. Momentul poate fi cu precizie stabilit cronologic. La mijlocul lunii 1866, cei doi miniștri radicali C.A. Rosetti și I.C. Brătianu și-au dat demisia din guvernul condus de conservatorul Lascăr Catargiu, format la 10 mai de Carol I, determinând astfel retragerea întregului cabinet și constituirea altuia nou prezentat de Ion Ghica, care era compus numai din elemente moderate. „Monstruoasa colaliție” era din acest moment de domeniul trecutului.

Din cele expuse mai sus, cîteva concluzii se impun credem de la sine. Mai întii se impune constatarea că „monstruoasa colaliție” a fost un fenomen politic apărut în condițiile specifice ale domniei lui Al.I. Cuza cu o existență precis determinată în timp (decembrie 1862 – iulie 1866), care a cunoscut în evoluția sa trei faze, fiecare avind un caracter și obiective politice precis determinate. Nu mai revenim asupra lor întrucît ele au reieșit credem cu claritate din cele expuse pînă acum. Ea nu trebuie confundată cu colaliția de clasă a burgheziei și moșierimii, cum s-a susținut în unele lucrări istorice⁵⁵, colaliție care de altfel nici nu a existat⁵⁶. Departe de a fi fost o forță politică reacționară, ostilă progresului, „monstruoasa colaliție” a jucat dimpotrivă un rol pozitiv, progresist în istoria modernă a României întrucît; 1) s-a opus tendințelor lui Al. I. Cuza de înlocuire a regimului constituțional parlamentar cu un regim autoritar; 2) a înlăturat acest regim la numai doi ani după instaurarea lui, nu înainte însă ca el să fi asigurat infăptuirea unor reforme cerute cu necesitate de mersul României pe calea progresului; 3) a consolidat edificiul politic al statului național român prin actul de la 11 februarie 1866; 4) a menținut unitatea și integritatea acestui stat amenințat de pericole interne și externe; 5) a infăptuit prin aducerea pe tronul țării a principelui străin și ultimul din punctele programului național votat la 1857, act care a reprezentat o extindere a atributelor de suveranitate statală și totodată o manifestare fermă a aspirațiilor spre independentă și, în fine, 6) prin constituția din 1866, una dintre cele mai liberale din acel timp din Europa, a oferit o bază temeinică pentru dezvoltarea burgozo-democratică a statului național român. Aceasta a fost aşadar „monstruoasa colaliție” și acesta a fost rolul ei în istoria modernă a României.

QUELQUES CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LA „MONSTRUEUSE COALITION” ET LA DURÉE DE SON EXISTENCE

Résumé

L'étude remet en discussion un problème assez connu et débattu par les historiens et les chercheurs s'occupant du règne d'Alexandru

⁵⁵ De exemplu în tratatul de *Istoria României* vol. IV, București, 1964, p. 518–519, 523.

⁵⁶ Cf. V. Russu, *Considerații privind teoria alianței burgozo-moșierești*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol” (Iași), XV, 1978, p. 455–463.

Ioan Cuza, notamment celui de la „monstreuse coalition” alliance entre les conservateurs et les libéraux radicaux dressée contre le prince sous lequel s'était réalisée l'Union — concernant laquelle l'auteur considère qu'il persiste des confusions et des opinions sans fondement vis-à-vis du caractère, de la durée et des objectifs poursuivis par la coalition susmentionnée. En base des données déjà connues et de certaines informations documentaires inédites, y compris le programme de la coalition, qui, bien que publié, a manqué de susciter l'intérêt des chercheurs s'occupant de ce problème, on relève le fait que la „monstreuse coalition” a été un phénomène politique surgi dans les conditions spécifiques du règne de Cuza, déterminé surtout par les tendances du prince à instituer un régime autoritaire. Ayant une existence avec détermination temporelle exacte (décembre 1862 — juillet 1866), celle-ci a connu pendant son évolution phases, chacune ayant un caractère et des objectifs politiques déterminés avec précision. La conclusion qui s'impose est que la „monstreuse coalition”, par son activité et par ses résultats, a joué un rôle positif, progressiste dans l'histoire moderne de la Roumanie.

www.dacoromanica.ro

S U R S E I N E D I T E

UN DOCUMENT NECUNOSCUT DIN 1856 DESPRE SOARTA BASARABIEI

GRIGORE CHIRITĂ

În arhivele noastre publice nu se găsesc, deocamdată, decit foarte puține documente referitoare la soarta Basarabiei după anexarea ei de către Rusia țaristă prin pacea de la București din 1812. De aceea, publicarea oricărui document care aduce informații și aprecieri privind apartenența acestui străvechi teritoriu românesc, viciștudiile prin care a trecut este întotdeauna binevenită. Din acest motiv am considerat utilă publicarea, pentru prima dată — după cunoștințele noastre —, a documentului de față, a cărui importanță se ordonează pe multiple planuri. El se află printre documentele diplomatice păstrate în Arhiva Ministerului Afacerilor Străine a Franței, constituind anexa raportului politic nr. 12 din Iași, 15 februarie 1856, adresat de secretarul (iar la acea dată și gerant) consulatului Franței, L. Castaing, înaintat conclui At. Walewski, ministru al Afacerilor Străine. Adăugăm că raportul diplomatului francez de la Iași conține următoarele precizări, extrem de prețioase, asupra documentului: „On vient de me communiquer la copie d'une pétition qui se couvre maintenant de signatures et par laquelle les Moldaves supplient la Porte d'obtenir de la Russie, avec l'appui des Puissances alliées, la restitution intégrale de la Bessarabie. Les promoteurs de cette pétition et tous ceux qui viennent y adhérer, reconnaissent d'avance qu'elle a peu de chances de succès; mais ils croient qu'il est de leur devoir de profiter d'une occasion qui ne se représentera peut-être jamais, pour protester quoique d'une manière indirecte à la face de l'Europe, contre la spoliation dont ils ont été les victimes et à laquelle les champs de la guerre ont forcé la Porte de sousscrire en 1812. Consulté au préalable sur cette démarche et sur la tenu de la requête, le Prince régnant a répondu qu'il n'avait rien à y objecter, tout en n'en espérant aucun résultat; il a sciemment donné le conseil de différer l'envoi de la pièce jusqu'à ce qu'il ait connu les dispositions de la Porte à ce sujet”¹.

Nu dorim să integrăm ideile și argumentele pe care documentul le conține și nici să relevăm semnificația acestuia într-o expunere cuprinzătoare despre acea perioadă. O vor face, cu siguranță, alți cercetători, mai buni cunoșători ai imprejurărilor și oamenilor din acel timp, a istoriei locurilor din acea parte a țării noastre. Am vrut să subliniem doar aspectul esențial care rezultă, de altfel, cu suficientă claritate din textul documentului: în momentul cind Moldova se pregătea cu înfrigurare, emoția dar și hotărire să se înfrâțască cu Muntenia în scopul creării

Arhivele Statului București, microfilme Franța, rola 41 (C. P. C. Turquie — Iași, vol. 5), c. 33—33 v. Adăugăm că, după cum rezultă din corespondența adresată lordului Clarendon, delegatul britanic la Congresul de pace de la Paris, de premierul Palmerston, de lordul Cowley, ambasador în Franță și de lordul Sigiliului Privat, Argyll, încă din toamna anului 1855 și la începutul lunii ianuarie 1856 domnul Moldovei Grigore Alexandru Ghica, sprijinit de boierii săi și de Stratford de Redcliffe, ambasador la Poartă, consulul englez Colquhoun și cel francez Poujade din București, cerea retrderearea întreg teritoriului Basarabiei dintre Prut și Nistru, doleanță cu care cercurile conducătoare britanice s-au declarat de acord; în urma complicațiilor diplomatice ulterioare datorate atitudinii șovăielnică a Franței dornică să menajeze Rusia din pricina înăspririi relațiilor lui Napoleon al III-lea cu Austria, proiectul a fost abandonat; Cf. Paul W. Schroeder, *Austria. Great Britain and the Crimea, War. The destruction of the European Concert*, Ithaca (U.S.A.) & London, 1972, p. 314; mai vezi și Paul Cernovodeanu, *Relațiile comerciale româno-ngleze în contextul politiciei orientale a Marii Britanii (1803—1878)*, Cluj-Napoca, 1986, p. 182, n. 576. (Precizările de mai sus aparțin dr. Paul Cernovodeanu, căruia îi adresăm vîl multumiri — Gr. Chirită).

statului național, dind astfel naștere României moderne, reprezentanții cei mai luminați ai moldovenilor considerau — în recunoscuta lor înțelepciune politică și cu patriotismul care întotdeauna i-a caracterizat — că era de datoria lor să reamintească marilor state europene că hotarul Moldovei fusese din cele mai vechi timpuri pe Nistru și orice alte delimitări nu puteau fi decit nefrești, artificiale și, în consecință, nedrepte. Si chiar dacă acest punct de vedere, care stăpinea deopotrivă cugetele și simțăminte aleacei generații, n-a ajuns pe masa Congresului de la Paris, n-a influențat prevederile tratatului din 18/30 martie 1856, pentru noi însemnatatea sa rămîne covîrsoatoare și pe de-a-ntrregul neștirbită; mai întii, pentru că atestă existența unei convingeri izvorâtă dintr-o înrădăcinată conștiință istorică privind drepturile dintotdeauna ale românilor asupra teritoriului locuit de ei pînă la Nistru și apărat secole de-a rîndul cu grele sacrificii, iar apoi pentru manifestarea vie, puternică a conștiinței naționale, avind ca principal obiectiv apărarea unității vetrei strămoșești, în povida subjugării unor părți însemnate ale acesteia de către imperiile limitrofe, promovarea constantă a drepturilor inalienabile și intereselor permanente ale poporului nostru. Mesajul acestui document se constituie astfel într-o pildă și un indemn mereu actuale.

A la veille des importantes conférences qui vont régler à Paris les conditions de la paix générale, et assurer définitivement, par une nouvelle fixation de frontières en Orient, le repos et la sécurité de l'Europe, nous nous adressons avec confiance à la bienveillante protection de la Sublime Porte, notre auguste suzeraine, pour lui exposer humblement nos voeux, et la supplier d'en appuyer la réalisation, qui n'importe pas moins aux intérêts communs de la grande famille européenne qu'aux intérêts particuliers de la Moldavie.

D'après l'art. 1er des propositions autrichiennes, acceptées par la Russie, cette puissance céderait la portion de la Bessarabie qui s'étend depuis Chotyn, en suivant la ligne des montagnes, jusqu'au lac Sasyk².

Nous nous permettrons de faire observer que les montagnes désignées, ne sont en réalité que des collines sans élévation, qui vont en s'abaissant toujours davantage, jusqu'à ce qu'elles se perdent dans une plaine immense et marécageuse, sans ligne de démarcation naturelle et certaine, sans forteresses, sans nul obstacle enfin qui puisse servir d'une base à un système de défense³. Une telle frontière, qu'une grande puissance militaire pourrait à peine faire respecter, n'offrirait qu'une protection illusoire à un État faible, comme la Moldavie, et ne permettrait pas même d'y établir sérieusement une simple ligne de douane.

Mais indépendamment de ces motifs, dont il nous semble impossible de contester la justesse, une considération plus grave et plus importante, qui répond à une question de haute moralité, nous paraît de devoir indiquer le retour au Dniester, notre ancienne limite, comme la seule solution véritablement sage, rationnelle et politique, conciliant à la fois les intérêts et l'équité.

La Bessarabie, partie intégrante de la Moldavie en a été, comme on sait, violemment séparée par le traité de Bucarest en 1812, pour être incorporée à l'Empire russe.

² De la aflarea deciziei conferinței de la Viena din 1855 privinad retrocedarea către Moldova a sudului Basarabiei, printre locuitorii de pe ambele maluri ale Prutului — după cum raporta din Iași la 1 februarie 1856 L. Castaing — nu se auzea decit „un cri de reconnaissance et d'enthousiasme pour les Puissances alliées qui ont obtenu la restitution d'une partie de la Bessarabie” D.G.A.S., microf. Franța, r. 41, c. 30.

³ O opinie asemănătoare se întîlnește și într-un memoriu nedatat, însă de pe la începutul lunii martie 1856, prezentat în numele compatrioșilor săi de N. Goleșcu — în calitate de membru al Locotenentei Domnești din timpul revoluției de la 1848 din Muntenia — plenipotențiarii Franței, Angliei și Sardiniei la Congresul de la Paris: „C'est alors véritablement que la Roumanie, avec sa population de près de six millions d'habitants qui pourrait être doublée en moins d'un quart de siècle, avec son armée de soixante quinze à quatre-vingt mille hommes, ayant reconquis une partie de ses anciennes limites des Carpates et du Dniester, présenterait une ligne de défense formidable contre les empiétements de la Russie. Nous disons le Dniester parcequ'au deçà de ce fleuve, la nouvelle ligne de démarcation indiquée dans le protocole de Vienne et déterminée par la chaîne de partage des eaux du Pruth et du Dniester ne constitue, à cause du peu d'élévation des collines qui forment cette chaîne, qu'une frontière artificielle, ouverte sur toute son étendue aux invasions” (N. Corivan, *Din activitatea emigranților români în apus (1853–1857) Scrisori și memori*, București, 1931, p. 101).

Cependant, par les capitulations de 1512, entre Selim II, de glorieuse mémoire, et Bogdan fils d'Etienne le Grand, prince de Moldavie, la Sublime Porte s'est engagée à maintenir et à défendre l'intégrité territoriale de la Moldavie, les priviléges et les immunités de ses habitants, l'autonomie intérieure de la Principauté.

Par le traité de Kainardji la Sublime Porte et la Russie, en date de 1774, par le traité de Iassy de 1791, entre les mêmes Puissances la Russie a obtenu le droit de protéger les Principautés. Or, ce droit de protection, ainsi qu'il résulte des stipulations mêmes des traités et de plusieurs Hatischérifs, notamment celui de 1802, émis sur les sollicitations de la Russie, avait été expressément reconnu, pour mieux assurer et garantir l'intégrité territoriale de la Moldavie, dont les limites au Nord-Est avaient été fixées, par ces mêmes conventions, sur le Dniester.

Comment donc la Russie, protectrice des Principautés, gardienne volontaire de leurs priviléges et de leur intégrité territoriale, aurait-elle pu légitimement les dépouiller d'une partie de ce même territoire qu'elle leur avait solennellement garanti?

Comment après tant de précautions prises en apparence contre la Sublime Porte, pour consacrer plus fortement le principe de notre intégrité, la Puissance protectrice aurait-elle pu reconnaître le droit d'y porter atteinte par une exception tout en sa faveur et dans un intérêt particulier?

Comment l'état de guerre entre la Sublime Porte et la Russie aurait-il pu, en 1812, motiver justement, au préjudice de notre Principauté, la violation des droits formellement reconnus par la première de ces Puissances et non moins formellement garantis par la seconde?

La bonne foi, l'équité, la sécurité de l'Europe est intéressée à nous accorder une frontière qui puisse être facilement défendue, et qui ne donne lieu, par une délimitation certaine et naturelle, à aucune contestation; la communauté d'origine, de langage, demandant tout consacre donc notre droit séculaire de recouvrer nos anciennes limites, et de nous étendre jusqu'au Dniestre.

Nous supplions la Sublime Porte de vouloir bien peser ces considérations, et de les appuyer énergiquement auprès de ces puissants alliés de la Russie elle-même qui, revenant, grâce à l'esprit de sagesse et de modération qui semble diriger les conseils de son jeune et auguste souverain, sur une mesure prise arbitrairement à une époque de crise européenne et de guerres violentes, ne peut manquer de reconnaître qu'il appartient à une nation grande et loyale de réparer une injustice, à l'ancienne protectrice d'un peuple faible, chrétien et orthodoxe comme elle, de lui restituer intégralement la province dont la garde et la sécurité avaient été placées sous sa tutelle.

(Copie, fără loc și fără dată, anexă la raportul politic nr. 12 din Iași, 15 februarie 1856, al gerantului consulatului Franței în Moldova, L. Castaing, înaintat Ministrului Afacerilor Străine al Franței, contele Alexandre Walewski. Arhivele Statului București, microfilme Franța, rola 41/C.P.C. Turquie-Iassi, vol. 5/c. 34–35)

I. C. FILITTI: JURNAL (IV)

editat de GEORGETA PENELEA-FILITTI

Așteptarea încordată în care trăia societatea româncască în 1915 îl cuprinde în infrigurarea ei și pe I. C. Filitti. El nu mai află nicăieri liniștea necesară pentru redactarea unor pagini de jurnal elaborate. Notațiile lapidare despre istoria neamului său se amestecă cu comentariile amare privind agonia partidului conservator și triumful nemeritat al lui Take Ionescu. Apoi opțiunile politice militare ale României îl dezamăgesc, fiind convins că alăturarea noastră de Antantă va fi profitabilă Rusiei. Or, acest pericol potențial pe care marca beneficiară a primului război mondial avea să-l constituie pentru România, a fost certificat de istorie în 1940 și apoi, după 1944, timp de 45 de ani.

Ca să nu-și altereze parță reputația de „veninos” de care se bucura în societatea bucureșteană, I. C. F. face caracterizări desfășătoare în dreapta și în stînga, începînd cu ardelenii, al căror rol în cultura națională î se pare neînsemnat. În eventualitatea intrării Transilvaniei în componența regatului român, populația acesteia s-ar contamina de demagogia politică ce domnește aici cobește el, cu o patimă pe care, din fericire, n-avea s-o pună în studiile istorice. Și „figurile” din Ministerul de externe sănt zugrăvite acid, spre a demonstra, poate, odată în plus, că literatura memorialistică nu se impacă prea bine cu obiectivitatea. În același timp felul eliptic în care înfățișează situații ori personaje privează pe cititorul de azi de o serie de informații prețioase. Așa e notația despre avertismentul pe care Barbu Catargiu, cel asasinat în iunie 1862, în condiții rămase nedeslușute pînă azi, l-a primit de la Barbu Slătineanu, bunicul autorului, despre atentatul ce i se pregătea. În sfîrșit, crîmpeie de viață cotidiană răzbăt din descrierea indignată a ceea ce începea să îndure omul de pe stradă: rechiziționarea abuzivă a cailor pentru armată, confiscarea vaselor de aramă, care nu se transformau, în rezervă de răboi ci în... sulfat de cupru pentru stropirea viilor cutării potentat, repartizarea preferențială a vagoanelor de cale ferată pentru transportul cerealelor.

Ca nou intrați în hora ucigașoare a războiului, români se simțau deopotrivă copleșiți de „dezastrul” de la Turtucaia. Și I.C.F. caută, cu spirit partizan, să stabilească vinovăția unora și inocența altora.

Pe acest fond pesimist, în care România era prinsă într-un joc cu reguli neîndurătoare Filitti, profetizează că la încheierea stării conflictuale se profilează „atotputernicia brătiească, exproprierea, colegiul unic”. Era o anticipare datorată mai puțin diplomatului marginalizat cît istoricului riguros. O confirmare a seriozității și temeinicietății studiilor sale de istorie i-o va aduce de altfel alegerea, în 1915, ca membru corespondent al Academiei Române.

16 februarie/ 1 martie 1915

La orele 9 dimineața s-a născut fiul nostru Barbu¹. Cintărește 3 kg 650. Il botez Barbu în amintirea: 1) Bunicu-meu Barbu Slătineanu, 2) Barbu comisul Mănescu și Barbu spătar din Mănești, 3) Barbu Văcărescu, soțul Stancăi Slătineanu, 4) bunicul meu Barbu Slătineanu era botezat de unchiul său Barbu vornicul Știrbei, același care a botezat și pe Barbu vodă Bibescu Știrbei și pe Barbu Catargiu.

Pe cînd fiul meu se năștea, eram la Maiorescu acasă. Mi-a spus că a reînnoit alianța noastră cu Tripla alianță pe vremea cînd se discuta la Petersburg chestia Silistrei și aveam contra — vezi mai sus spusele lui Nanu — Tripla Înțelegere. Nu era să dâm cu piciorul Triplei Alianțe și să rămînem „ca frunza pe apă”.

¹ Barbu Filitti († în 1970), viitor ofițer de cavalerie.

Ne-am alipit de Tripla Alianță pe la 1883, după chestia Dunărci în care iar un franțuz Barrère² a fost contra noastră și alături de Austria, care voia să stăpînească Dunărea. Ceia ce a hotărît atunci pe regle Carol a fost că și Italia se alipea de Germania și Austria.

Maiorescu mi-a dezmințit categoric afirmațiile lui Take cu privirea la Furstenberg. Cum e cu putință, am zis, să invente? Iată cum, să-ți dau dovada. Am vorbit cu Ionaș Grădișteanu, i-am spus că cred că România bine a făcut că a rămas neutră și să mai rămìie. Ionaș a dedus de aici că nu mă înțeleg cu Marghiloman, presupunind că acesta vrea să intre imediat în acțiune contra Rusiei, ceea ce nu-i exact. A spus dar Ionaș lui Take că Maiorescu nu e alături cu Marghiloman. Atunci e cu noi, a zis Take. Nici cu noi, a replicat Ionaș. Nu face nimic, zice Take, să lăsăm să se creză. Iată de ce-i capabil Take.

În „Epoca”, în primele zile ale lui martie 1915, a apărut știrea că bulgarii vor ataca pe turci, ceea ce va fi o lecție pentru România. Au trecut vreo zece zile și nu s-a văzut aşa ceva. E caracteristic mentalității francofililor de a lua drept realitate dorințele lor și a lansa zgomite menite a turbura publicul și a provoca enervări fără a chibzui la consecințe.

Mille mai gentleman decit Filipescu („Epoca”) față de Carp care a scos ziarul „Moldova”.

Cind Octav G. Lecca mi-a cerut, la 1898, informații despre familia mea pentru carte³ ce a publicat atunci⁴, nu împlinisem 20 de ani. Tatăl meu murise de opt ani. Amintirile păstrate se suiau la străbunici și nimeni nu cercetase chestia mai de aproape. M-am luat dar după similitudinea de nume și am cules ceva în grabă în acest sens. Așa au făcut mai tîrziu prietenul meu C. G. Mano⁵, așa a făcut Bărcănescu care a strîns toate actele referitoare la moșia Bărcănești, neștiind că este Mogoșoaia, așa Florestii nu știau că sunt Caliarhi, așa ultimul Buzesc nu știa că este Cocorăscu etc. Mai tîrziu numai am făcut cunoștință cu C. P. Filitti, scoboritor dintr-un frate al mitropolitului, care mi-a spus că noi scoborim dintr-o soră a mitropolitului, căsătorită cu Constantin Cremidi din familia căruia au fost boieri în Țara Românească încă din secolul XVIII. De atunci am început cercetările⁶ în această direcție. Apoi am găsit după moartea mamei (1914) acte în casa de fier.

² Camille Barrère era reprezentantul Franței în Comisia Europeană a Dunării. În 1882, Anglia, nemulțumită de pretențiile Austriei de a controla traficul pe Dunărea inferioară, a cerut arbitrajul Franței. Așa s-a ajuns, în același an, la proiectul C.B. El prevedea menținerea unei comisii mixte de administrare a traficului dunărean, în care președinția o avea Austria. Spre a contracara preponderența acestia, delegatul francez recomanda includerea unui al cincilea membru în această comisie, ales dintre delegații CED, în ordine alfabetica, pe cîte șase luni. Toate hotărîrile acestui organism trebuiau luate cu majoritate, indiferent de importanța lor. Regulamentele de poliție fluvială și supraveghere sanitată erau tot de resortul ei, dar trebuiau aprobate în prealabil de CED. Atât proiectul Barrère cit și întreaga politică a CED a dat naștere la proteste violente din partea riveranilor. Din România vocea cea mai vehemensă a fost a lui Mihail Kogălniceanu. Trebuie observat însă că în mod tacit această comisie mixtă a devenit inoperantă iar poliția fluvială a fost exercitată în fapt de riverani. Vezi M. Kogălniceanu, *Opere*, V, *Oratorie III*, partea a III-a, 1884–1886, București, 1986, p. 7 și urm. (cu bibliografia subsecventă).

³ O. Lecca, *Familile boierești române, istorie și genealogie (după izvoare autentice)*, București, 1899.

⁴ C. G. Mano, *Documente privitoare la familia Mano*, București, 1907.

⁵ Amintim că I. C. Filitti a fost și un genealogist de seamă. Reținem aici, pe scurt, cîteva date privind numai ascendența sa directă. Din actele păstrate în familie rezultă că pe la 1680, un Hristodor Cremidi, negustor din Zița (Epir) era căsătorit cu Angheliki. Fiul lor Anastas (n. pe la 1685) s-a căsătorit cu Vasilikia. Fiul acestora, Costa Cremidi (n. pe la 1710), ajuns prostos al Ziței, s-a căsătorit pe la 1733 cu Haido Ioanna Filitti, cu care a avut șapte băieți (între care Silvestru, doctor în medicină de la Göttingen, membru în consiliul sanitar al Țării Românești și care a introdus vaccinul antivariolic, utilizarea chininei și cultura cartofului în acest principat; Costandie, episcop de Buzău și Diamandi). Acesta din urmă (n. cca 1761) s-a căsătorit cu o Elena și a avut doi băieți. Unul din ei, Hristodor (1792–1862) s-a căsătorit cu Zoe Panagioti. Din cei șase copii ai lor, Constantin (1831–1890), ofițer de ordonanță al principelui Al. I. Cuza, apoi aghiotant al regelui Carol I, s-a căsătorit cu Elena Slătineanu. Aceștia sunt părinții autorului.

18/31 martie 1915

„Adevărul” de marți 17 martie 1915 îmi sugerează observații. La o întâlnire, la Brăila mi se pare, Filipescu a spus că dacă luăm Basarabia, creem o Alsacie Lorena între noi și ruși. Întrevertește Filipescu desigur rulurile. La Iași Filipescu a zis că de Basarabia nu s-a vorbit pînă acum. Cu toată politica externă urmată de români 30 de ani și voită de cei mai de seamă bărbați ai țării (Kogălniceanu, C. A. Rosetti etc., citați în ziarul *vindut – fie!* – „Seara”) nu viza Basarabia? În zisul no. din „Adevărul”, articol despre broșura lui Candrea (I. A.) despre Banat. De acolo se văd năzuințele Sîrbiei asupra Banatului. Mi s-a povestit cum la Paris, pe cînd era Istrati⁶ acolo și a fost marea serbare a *latinilor*, ministrul Sîrbiei n-a consimîțit să ia parte decît după ce i s-a dat asigurarea că românii nu vor vorbi de chestia Banatului. Tot în „Adevărul” se pomenește de articolul lui Charles Rivet asupra chestiei Dardanelelor. Citați din „Ruski Vedomosti”, în care prințul Eugeniu Trubetzkoi/sic!/ și din „Vernera Vremii” comentind acel articol, din careiese clar că rușii vor Constantinopol și Strîmtorile. Eu nu zic că putem impiedica noi aşa ceva, dar s-o dorim! Mă gîndesc: dacă rușii pînă acum n-au izbutit să treacă Carpații în Transilvania – nu zic că nu vor izbuti – noi să trecem cu cei 500 000 oameni, pe cari, mari și lați, îi putem arma?

Vineri 10/23 aprilie 1915

Conversație aseară cu Jean Miclescu la Griguță Cantacuzino. Așteaptă Miclescu de la alipirea Ardealului o însănătoșire a vieții noastre publice. Eu mă gîndesc că ceia ce Ardealul ne-a dat în regat ca elemente n-au fost de mare valoare nici o mare caracter: Bianu⁷, Mindrescu⁸, Gramă⁹, Virgil Popescu¹⁰ etc. Chiar Lucaci¹¹ nu se distinge prin talente. Goga e bun poet și atât. Se recunoaște că ardelenii au dincolo altă administrație etc. Aceasta o datoresc influenței străine la care sunt supuși. Cînd această influență nu va mai fi? Influența politicianismului nostru nu se va exercita asupra lor? Nu vom ciștiga la moravurile noastre politice pe Lucaci, Gogii etc? Iar elementul de preoți și învățători de dincolo care acolo azi e element conservator, nu se va influența de spiritul demagogic de la noi? Cusururile noastre susținute le-a exploatat Take și a triunfat. El n-a creat „takismul” ci l-a descoperit și exploatat. Carp a luptat contra și a căzut. Triumful Triplei Înțelegeri înseamnă triunful lui Take, nu al lui Filipescu.

În nefericitul partid conservator se pregătește iar de Filipescu – cred că sfiorile le trage Take, căci el va profita – o nouă tristă lovitură. E vorba a decapita pe Marghiloman șiinde că s-a compromis. Întru ce? În aceia că n-a socotit că o țară oficial neutră trebuie să se declare categic, înainte chiar de a intra în acțiune, în contra unora din beligeranți. În aceia că a gîndit că dacă ocazia s-ar prezenta am avea ceva de revendicat și de la ruși. Iată vina lui. Și oare înlocuirea lui la șefie prin Filipescu va însemna intrarea *imediată* în acțiune a României? Pe cîte știu nu. Atunci? Oare prezența lui Marghiloman impiedică intrarea în acțiune contra Austriei la momentul oportun? Nu. Atunci? Sărmanul partid conservator, în care impulsivul și veșnicul răsăritător de șefi Filipescu e înșelat de Take și dus de nas de fiul său Grigore Filipescu, un exaltat bolnav, care a moștenit toate defectele și nici o calitate a tatălui său.

15/28 mai 1915

Ora 9 dimineață. Onciul¹², la telefon, îmi anunță că ieri, în urma propunerii lui, secția istorică a Academiei m-a ales, în unanimitate, membru corespondent.

⁶ Dr. C. Istrati (1850–1918) a fost ministru în mai multe rînduri.

⁷ Ion Bianu (1856–1935), erudit bibliotecar al Academiei Române. Președinte al Academiei Române. I.C.F. s-a aflat adesea în conflict cu el în legătură cu consultarea unor materiale din fondurile bibliotecii.

⁸ Simion Mindrescu (n. 1868), profesor de germană la Universitatea din București; deputat. Francofil activ; a organizat legiuinea română din Italia în 1918.

⁹ Alexandru Gramă (1850–1896), scriitor religios și publicist. Critic rabiat al lui Eminescu.

¹⁰ Virgil Popescu (1860–1928), traducător și publicist. Profesor de limbile italiana și germană. A tradus din teatrul lui Ibsen și Sudermann.

¹¹ Vasile Lucaci (1852–1922), preot, publicist și om politic. Fruntaș memorandist și apărător pentru cauza românilor transilvăneni.

¹² Dimitrie Onciul (1856–1923) era, la data alegerii lui I.C.F., profesor de istoria veche a românilor la Universitatea din București și membru titular al Academiei din 1905. Între 1920 și 1923 a fost președinte al Academiei.

Intrarea în acțiune a Italici înseamnă: 1) Că Italia ia în Balcani, față de Srbia, de Albania și de Epir, locul zis odios de pînă ieri al Austriei. 2) În Asia Mică și Egeia ia locurile ce mai firesc ar fi ale Greciei. Si Tripla Întegere, care în ochii gugumanilor luptei pentru libertatea și drepturile naționalităților, consimte.

Generalul Băicoianu¹³ și fratele său Alecu¹⁴ de la Creditul urban sunt originari din Zîta. Numele lor: Stavru. C. I. Băicoianu¹⁵, autorul multor tratate despre legislația vamală, e fiul băcanului Penopol. Interesant de notat pentru „l'esprit” român. Cînd Grigută Cantacuzino¹⁶ s-a întors de la studii, a pus un cal să alerge la curse. Calul a ajuns la coadă. Din public s-a strigat: „La saca, cneazule!” La întrunirea congresului conservator mai deunăzi, cînd Ion Lahovari¹⁷, cunoscut pentru prolixitatea lui, a vrut să vorbească, s-a auzit o voce: „La borcan pelteaua!”.

Azi 28 mai 1915 am luat parte întâia oară la o ședință a Academiei. Am mulțumit pentru alegere și am dăruit cîteva acte vechi. M-am bucurat că era de față Maiorescu. Sănătos, vîoii și cînd mă gîndesc că la congresul conservator generalul Argetoianu¹⁸ l-a apostrofat că mai bine rămînea totdeauna la ale școaliei și ale literaturii!

Figuri de la Minister. C. Contescu, descendant de boieri scăpătași și ca atare lipsiți de educație. Caută să păstreze un exterior de politeță dar e numai de exterior și greoaie. Încolo mojicos și arivist. Langa Rășcanu. Intrigant, lichea, leneș. A răspîndit pe socoteala ministrului său de la Constantinopol tot felul de bîrfeli rușinoase și Mano e destul de naiv pentru a nu-și da seama. Gurănescu. Acesta este mojicul *en plein*, cocoțat prin bunăvoiețea citorva „boieri” pe care i-a slujit (Diamandi, Dimitrie Ghica). Speriat de soarta lui neașteptată, lipsit de finețea unui Vassiliu.

Deunăzi seara, la Constance Cantacuzène. Colonelul Sturdza¹⁹ îmi povestește că întîlnind pe Derussi, ministru nostru la Sofia, nu l-a recunoscut îndată și l-a spus că l-a asemuit cu Take Ionescu. Plăcerea lui Derussi era vizibilă. Derussi a adoptat și umbletul |— cu vîrfurile picioarelor înăuntru — lui Take. Să-și trăiască! Dineurile de la Constance, vinerile. Zisă tante Chou-chou. Prinjurile și seratele ei intime sunt foarte plăcute și selecte.

7/20 iunie 1915

E aproape o lună de cînd Diamandi, ministru la Petersburg, în trecere pe la București, a spus lui G. Cretzjanu — care mi-a povestit-o mie — că se va admira în curind opera diplomatică, înțelege a lui Diamandi — urmată la Petersburg și cum totul a fost prevăzut pînă în cele mai mici amănunte. Astăzi se dovedește că sunt multe amănunte foarte însemnate care sunt departe de a fi rezolvate.

Emoția mea din zioa semnării Tratatului de la București, fiindcă lăsasem să se scrie gresit preambulul. Toate exemplarele începeau la fel, suveranii în ordine alfabetică, pe cînd trebuia ca exemplarul fiecărui/a să înceapă cu el de o parte și ceilalți apoi în ordine alfabetică în altă parte. Noroc că textul nu sfîrșea pe ultimele pagini, aşa că după semnare s-a putut înlocui coala exterioară.

Întoarcerea, pe acoperișul trenului, de la Ploiești.

Marți 9/ 22 iunie 1915

Catinca Cantacuzino îmi povestește aseară (prinjurile de luni) că Victor Cretzianu generalul a sălii la Iorgu Văcărescu să-i dea de soție pe unica lui fiică, sora lui Teodor Văcărescu.

¹³ Serghei Băicoianu (n. 1841), general de divizie; în 1900 era inspector general al cavaleriei.

¹⁴ Alexandru Băicoianu (n. 1883), avocat; consilier la Creditul Urban din București.

¹⁵ C. I. Băicoianu (1873–1945), istoric al economiei românești, director al Băncii Naționale. Între alte lucrări, *Istoria politicii noastre monetare și a Băncii Nationale*, București, 1932–1939.

¹⁶ Gr. Cantacuzino (n. 1827), doctor în medicină de la Paris, senator. Director general al teatrelor (1884–1888).

¹⁷ Ion Lahovari (1848–1915), doctor în drept de la Paris; om politic conservator, ministru în guverne Gh. Gr. Cantacuzino și P. P. Carp.

¹⁸ Ion Argetoianu (1841–1928), general, ministru de război în 1912, într-un guvern Titu Maiorescu.

¹⁹ Alexandru Sturdza (n. 1869), colonel. În timpul războiului a trecut de partea inamicului. A fost condamnat la moarte în contumacie.

Manifestul intocmit de N. Filipescu, Take Ionescu și Delavrancea și publicat în ziare sămbătă seara, nu se ocupă decit de nemți, bestii cu ochi albaștri. În Franță caii lui Marghiloman au fost oprită de a alerga în curse; prizonierii germani sînt trimiși de vară în Dahomey; Wagner nu se mai joacă pe scenele franceze. Sorella Italia, după ce a făcut cea mai largă uzură cu Austria și a intrat în fine contra ei ne înjură prin ziare („Giornale d’Italia”) și ne tratează pe noi de uzurari lacomi!

16/29 iunie 1915

Frate-meu Nicu s-a dus ieri să denunțe ministrului lucrărilor publice, dr. Anghelescu, faptul că înaintacă lui Tassian (cu care sînt în raporturi de afaceri) înscris la 5/18 februarie pentru 30 vagoane porumb gara Tînganu (Ilfov) s-a dat vagoane lui Mavrodiin, consilier la curte, sub cuvînt că e înscris de la 4 februarie. Cum se poate, deoarece înscrerile au început în zîoa de cinci. Am denunțat cazul lui Cottescu, director general C.F.R., căcăzise să nu-i întinz mâna dacă dovedesc că s-a trecut peste rîndul cuiva. Azi, fiind prezent și Cottescu, a venit Daniilescu, seful serviciului mișcării C.F.R., cu dosarul în afacere. Domnul Mavrodiin a petitionat la Ministerul de finanțe încă de la finele lui ianuarie și că atare a fost considerat înscris la 4 februarie! Va să zică culpa lui de a nu fi jinut seama că înscrerile se fac la *administrația* financiară Ilfov, unde înscrerile n-au început decit la 5 fevr., s-a socotit în folosul lui și e socotit că înscris într-o zi cînd nu se puteau face înscreri! Ce se petrece cu vagoancile e ingrozitor. Nu e decît calea revolverului.

M-am întors alătăieri seară de la Predeal cu colonelul Sturdza. Între altele nu-și explică atitudinea rezervată față de el a lui Ionel Brătianu. I-am explicat-o prin sectorismul acestuia, care a văzut că colonelul nu e „de-al noștri”. Chiar cu bătrînul Sturdza s-a purtat rău Ionel Brătianu în tot timpul boalei acestuia. Bătrînul Sturdza²⁰ nu voia să mărturisească că Brătianu l-a făcut și greutăți politice, dar mărturisea că lipsise din punctul de vedere al relațiilor personale. Colonelul Sturdza, în caz de război, comandă un regiment de rezervă! Astfel înțeleg Ionel Brătianu și acolitul său general Ilicescu interesele supcrioare.

Italia ne-a secvestrat 2 vapoare ce aveam comandante în șanțurile ei. A însoțit aceasta de o notă dulceagă în care se scuză prin starea de război în care se află și speră că nu vom lucea drept un act ncatical. Chiar francofilul Porumbaru²¹ mi-a spus că e de observat cum Italia lovește ascunzîndu-și loviturile sub flori. Îmi aduc aminte de furia de la noi contra germanilor cînd sc zicea că nu ne trimîti muniții. Dar din partea sorclei Inghîțim și înjurături și vinovatul în ochii „patriotilor” noștri și guvernelui român!

Se hotărîsc colaborarea tachisto conservatoare (Lahovari — Filipescu). Duminică a murit bruse Ion Lahovary, proaspătul șef al unei fracțiuni conservatoare. Ruperea partidului conservator slujește iar firește lui Take Ionescu, care nu se poate consola la perspcctiva de a nu colabora la vreun act marc. La 1913 cu Maiorescu, la 1914 cînd cu reformele, cu liberalii, acum la 1915 cu conservatorii filipescani! Si conservatorii sunt destul de gîscă! Sava Ștefănescu²², cu care am călătorit duminică și care a trecut la Filipescu, recunoștea cele de mai sus, îmi spunea că tachistii gem de afacerile colosale pe care liberalii le fac cu prilejul incureâturilor atestui anenorocit, fiindcă nu pot colabora la ele. Învinuia însă pe Marghiloman de a nu fi pus pe cei din comitate niciodată în măsură de a ști ce voicște, de fi fost *prea* sibilin. Îmi spunea că liberalii sunt legați între ei prin legături materiale și de gheșefturi, ceia ce la conservatori nu există, așa că trebuie legătura sufletească. Aceasta a lipsit față de Marghiloman. Îmi amintesc Ștefănescu de art. 64 din legea pentru exploatarea terenurilor petrolifere pe care voia N. D. Xenopol²³ și Take să-l treacă în vremea colaborării cu Maiorescu. Voiau să prelungescă pe încă zece ani privilegiile care expirau. Pentru aceasta ar fi fost răsplătită cu zeci de milioane. Conservatorii din colaborare s-au opus — azi la înmormântarea lui Ion Lahovary a vorbit făcîndu-i elogiu și Take! Cînd s-a desfăcut colaborarea a fost o ușurare sufletească pentru conservatori. Azi la înmormântare s-a adus lui Ion Lahovari omagiul că a fost om cinstit. Într-un toate pungășile pe care le fac Costinescu, Alexandridi, Cottescu, Daniilescu, Bălteanu (sub director la C.F.R.), generalul Ilicescu etc. și pe care ar voi să le facă tăkișii, simțeai într-adcvăr ce mult însemnează în țară aceasta nenorocită pierdereca sic și a unui om cinstit.

²⁰ Dimitrie A. Sturdza (1833—1914), tatăl colonelului. Libera cu vechi state de serviciu, prieten cu tatăl lui Ionel Brătianu, căruia i-a succedat la șefia Partidului liberal în 1892.

²¹ Emanuil Porumbaru (1845—1921) era la acea vreme ministru de externe.

²² Sabba Ștefănescu (1857—1931), profesor de geologie la Universitatea din București; deputat și senator.

²³ N. D. Xenopol (1858—1917), avocat și ziarist liberal, a trecut apoi în partidul lui Take Ionescu. A fost primul ministru român la Tokio (1913—1917).

Vassiliu, din categoria acelora cari se fac că nu recunosc nobeleță în Orient, spre a se arăta egali cu ceilalți dar sătăiați de nobeleță îndată ce trec hotarul, unde se infățișează ca nobili din țara lor și fac prietenii cu „prințul”, „contele”, etc. cutare. Vassiliu avea o soră mai mare măritată cu Constantinescu, fost contabil la Creditul rural, om al Brătienilor, dat afară de Sturdza de la Credit acum cîteva ani, cînd cu scandalurile de acolo. De aici protecția lui Brătianu pentru Vassiliu*

iunie 1915**

Iorgu Dumitrescu de la Sintești, acum de 90 ani. Fost devotat. Nicolache Bibescu, candidat liberal contra fratelui meu, aduce omagii neclintirii acestui om devotat. Fochide, care cunoscuse pe mama mea cînd d-ei avea 8 ani, devine prefect după moartea tatălui meu, ca om al acestuia. Lăutarul Doi ochi, cînd cu defileul carelor la proclamarea regatului, ieșe din cortegeu, se oprește în față casei părintești și îndepărta zările pe tata și cîntă „Lele cu scurteica verde”. Matină Murgeanu, iar de 90 de ani, om de cuvînt la alegeri. Făgăduisse votul pentru totdeauna fratelui meu și nu l-a dat lui Marghiloman decît cînd frate-meu, prezent, i-a spus că el însuși nu candidează (la 1900).

Lichidismul de care a dat dovedă societatea noastră în afacerea Elena Văcărescu²⁴.

3/16 octombrie 1915

Le e tot frică alor noștri de încercuirea germană! Dar încercuirea slavă ce ar fi? Ar fi chiar teritorială, cu rușii la Constantinopol, în hotar cu bulgarii cărora le tot reamintesc de recunoștință ce ar trebui să-o aibă. Francofilii noștri chiar taxează pe bulgari de ingrații față de Rusia și spun că politica guvernului bulgar e contrară simțimintelor poporului bulgar. Dar tocmai aceasta constituie pericolul slav. Încăpăținare pînă acolo încit a preferi a nu lăua nimic decât a lăua Basarabia.

Joi 29 octombrie 1915

Văzut pe Maiorescu. A propos de nebunia de la noi cu Franța, vorbește de nebunia ce a cuprins pe olandezi în sec. XVII pentru lalelele negre. După cîțiva ani, mulți oameni erau ruinați din pricina acestei nebunii***.

Barbu Catargiu²⁵, vestit de Barbu Slătineanu că i se pregătește ceva. Slătineanu știa de la Anton Arion. Take Warthiadi ducind pe Cuza. Ioan Fălcăianu, fîrte iute (vezi memorile lui T. Văcărescu). Cuza la Constantinopol: cere să fie primit în aceeași zi altfel nu va părăsi vaporul și se va înapoia. Intră cu sabia la sultan. La Patriarhie respinge pe călugării greci ce vor să-l ducă de braț la mir.

Papucul contesei Suchtelen²⁶. Burghele la Camera de comerț. Nu-și spune părere. Arată numai semne de nemulțumire. Audiența mea la regele Ferdinand în primăvara 1915. Om care asupra cîtorva lucruri nu va ceda. Eri 5/18 noiembrie 1915 am văzut pe Czernin. „Care va fi rostul Dv. cu o Bulgaria mărită și noi victorioși? Să vă dăm Basarabia pe gratis, adică o condiție de geaba mai mult în negociațiile noastre de pace cu Rusia? Regele nu va merge contra Puterilor Centrale dar nici nu va înălțatura guvernul Brătianu”. În ipoteza victoriei Puterilor Centrale, Brătianu vrea să obție ceva numai îndepărta frontul nostru de la Prut și o barieră care servește acelor puteri prin simpla noastră neutralitate. Maiorescu îl cred gata

* Conspect la lucrarea contelui Hubner, *Neuf ans de souvenirs d'un ambassadeur (1851—1859)*, Paris, 1904. Discuțiile în jurul viitorului Principatelor române; tendințele anexioniste ale Austriei. Pledoaria lui Napoleon al III-lea pentru unirea lor [n. ed.].

** Note eliptice despre moralitatea societății românești [n. ed.].

*** Note eliptice despre ținuta boierimii și a burgheziei române [n. ed.].

²⁴ Elena Văcărescu a devenit doamnă de onoare în 1888 a reginei Elisabeta. Un început de idilă cu principalele moștenitor Ferdinand a fost curmat cu brutalitate de regele Carol. Accesul la curte i-a fost interzis; societatea românească s-a alăturat oprobriului regal.

²⁵ Barbu Catargiu (1807—1862), prim ministru conservator al principelui Al. I. Cuza Asasinat pe cînd ieșea din clădirea Parlamentului și trecea cu trăsura pe sub clopotnița Mitropoliei. Ancheta ordonată de domnitor nu a dus la afilarea făptașului. Între timp dosarul cauzei a dispărut de la Arhivele Statului. Vezi amănunte la Al. Lapedatu, *Mărturii și precizări nouă cu privire la sfîrșitul lui Barbu Catargiu* (8 iunie 1862), București, 1939.

²⁶ Contesa Suchtelen era iubita lui Alexandru Ghica, domnul Țării Românești (1834—1842).

să facă un guvern contra Rusiei. Eu i-am spus că el ar putea realiza aşa ceva. Carp și Marghiloman nu, căci persoanele lor sănăt o provocare a opiniei publice *.

20 decembrie 1915

Principiul guvernului liberal (I. I. C. Brătianu) după care a discutat politica externă sau a semnala mocirla internă este a lucra contra intereselor superioare ale țării, seamănă cu atitudinea guvernului rusesc care și el sub același pretext nu înțelege ca Duma să se occupe de altceva decât de bugătie. La discuția asupra mesajului, Carp a spus lui Take că talentul nu scuză toate schimbările la față, după cum frumusețea nu scuză prostituția. Lapidari!

Max Nordau, în *Minciuni convenționale*, are capitol despre rolul folositor al aristocrației. Nadeja B. Știrbei n. Bibescu, membră a celei de a 2-a dinastii a României, a fost calificată de *boche à dents*. Soțul ei, Barboche Știrbei. Nevasta mareșalului Henry Catargi a fost numită *la maraîchère*²⁷. Mărcuța Cantacuzino = Maruca. Didina Cantacuzino, care la începutul conflictului era aşa de inflăcărată pentru a porni spre Ardeal, față de realitățile actuale recunoaște că facem impresia unor ținări care agasează prin bizlilitul lor fără a putea vătăma.

Neînțeleșele piedici puse de guvern exportului au mai multe motive: 1) Affamer l'Allemagne, 2) a dezgusta pe agricultori spre a face mai lesne apoi exproprierea ca și cum într-o țară agricolă esențialul ar fi cîteva industriei parazitare, 3) frica membrilor comisiei ca dacă exportul e liber să nu cumpere nemții mai întâi de la germanofili.

Toată boierimea mare primește să meargă la generalul Iliescu! Elena Văcărescu e silită să se ducă la Costinescu acasă pentru a putea obține ca un oarecare escroc care prin mijlocirea lui Dimitropol cumpărăse, aşa zicind, Văcărești²⁸, să fie silită și plăti amendă legală pentru că nu plătise timbrele prevăzute de lege.

Rudi Catargi, pezevenghiul lui Poklewski = Poklewski. Stoicescu tîrnărul = Coscarino. Tatăl său telegrafiază ministrului nostru la Berna (unde Stoicescu se află de cîteva luni, deși locul său era la Roma) cerind ca tîrnărul să vine pe la București. Altfel „papa très fâché”. Privilegiile răsturnate! Țara s-a umplut de jidovi. Dovadă, o ședință la tribunalul de comert. De cînd cu afacerea Marcu²⁹ sufăr degradarea de a sta alături cu astfel de oameni în fața justiției.

M-me Contzescu = vieille captive. Eu = So fiel Ficlitii.

Cum să fie omul dispus la sacrificii la noi cînd n-are increderea că sacrificiile pe care le-ar face vor folosi obștei și că cei ai săi pe care i-a lipsit sau i-a lăsat în urma sa, vor fi ocrotiți de stat, găsindu-și măcar dreptatea. Mie mi se refuză de Statul Major scutirea de rechiziții a 2 din 3 mizerabili cal ce am la moșia lingă Iași, unde nevasta și 3 copii (de 8 ani, 4 ani și 10 luni) vor petrece toată iarna. Cail altora sunt scutiți din grația autorităților locale.

Decembrie 1915

Chilimoglu, fost om de spirit, socialist, prelungit în delung viața de student la Paris, bohème plină la actuala guvernare, îmi face greutăți de om mărginit, într-o simplă chestie de legalizare. Tot aşa Floflo³⁰, fost spiritual prin saloane, actor mondain, cînd a ajuns ministru plenipotențiar avea veleități de reformare drastică a ministerului și de disciplinare a funcționarilor. Răposata Simca Lahovari i-a spus cu prilejul unui bal la care Floflo refuzase să veni costumat: „Il était un temps où vous aviez peu d'argent et beaucoup d'esprit”!

De sărbători, la Virfu Climpului, la Zmărandija Moruzi. Îmi povestește cum a ajutat primii pași ai violonistului Enescu, fiu de țaran de pe moșia Zvoriștea. Acum acesta nu mai vizitează.

Din îsprăvile ministrului de război, alias general Iliescu. Cojoace cumpărate pe 12 lei bucata. Grajdurile necesare instalării provizorii pe cîteva luni la Pașcani a cîtorva regimenter de cavalerie se înscrise cu un milion și jumătate!

* Considerații despre comportamentul în societate /n.ed./

²⁷ Joc de cuvinte: maraîchère, maréchale = zarzavagioaică, maresaleasă.

²⁸ Văcărești, moșia familiei de lingă Tîrgoviște.

²⁹ Marcu, om de afaceri al familiei Filitti, a semnat în fals polițe ale acesteia, pe care autorul a trebuit să le onoreze. Marcu s-a împușcat.

³⁰ Al. G. Florescu († 1925), diplomat, autor minor de teatru. Din 1911 a fost ministru plenipotențiar la Atena și apoi la Varșovia.

Amintire de la Roma. Atașatul militar, lt. colonel Vlădescu, preocupat să nu treacă înaintea lui. La recepția solemnă la Quirinal îmi calcă pe picior ca să treacă înainte.

Tata mare la Paris. Bădița favorit. Panait Ionescu, ajutat de tatăl meu, pe cind era consilier la Curtea din Galați și-a cerut să fie de partea dreaptă în procesul de divorț al lui Ion și Zoe Cantacuzino și n-a fost. A ajuns apoi la Casătie. Acum, la pensie.

Înmormântarea lui Dim. Moruzi³¹, la 25 ianuarie 1916. Tot orașul, boieri și neboieri. Ce-a fost? Un stricat, incorrect în viață privată și fără rușine, nestatornic în politică, cheltuitor și nepăsător față de creșterea copiilor, și complaisant dans la crapule (Take Ionescu în discursul funebru numește acestea iubire de popor). Și totuși a avut toate noroacele. A ajuns colonel din simplu voluntar la '77. Copiii s-au plasat bine. Moșia părintească Zvoriștea a fost răscumpărată cu zestrea nevestei. La groapă e dus pe afet de tun!

20 februarie 1916

Alătării a murit regina Elisabeta. La înmormântare nu voi lua parte. Tresnea³² prevede numai pe miniștrii plenipotențiari. Locul meu ar veni, după programul stabilit cu alți înalți funcționari ai statului. Dar eu am uniformă diplomatică, prin urmare ar trebui să merg unde sunt uniformele diplomatice. Dar nu sunt ministru plenipotențiar*.

Mai 1916

Se rechiziționează arama. O căldare a unei sărmâne femei de sat, care a plătit-o 12 lei, se ia pe greutate și i se dă vreo 2 lei. Ce se face cu arama aceasta? Se dă la fabrica lui Barbu Știrbei ca să facă sulfat de cupru pentru vii.

Ciți cai aveam la moșie la Cîrniceni³³, toți s-au înscris și dacă le abătea celor două regimente între care erau împărții caii mei să rechiziționeze, rămînem pe jos. S-a rechiziționat calul de la batalionul 4 vinători Iași. L-am trimis cu o scrisoare către comandant rugindu-l dacă n-are trebunță absolută să-mi înapoieze calul, arătind că s-ar putea că și celăllalt regiment să rechiziționeze și eu să rămîn fără mijloc de transport. Rezultatul a fost că ne-a înjurat țigănește în curtea cazârmei pe mine, pe vecinul Cicci, pe Sturdza de la Cris-Tești etc.

30 iulie 1916

Ultimele 15 zile, o adevarată isterie s-a dezvoltat în țară. Concentrări și deplasări de trupe pe capete spre Carpați și spre Dunăre. Se parc că ne amenință bulgarii ca și cum n-ar avea destul cu Sarrai în spate! Deci zvonuri de mobilizare iminentă. Generalul Cristescu îmi spune că ar fi o aberație militară a porni în aşa imprejurări. Statele centrale sunt slabite, pare-se, dar de departe încă de a fi învinse. Chiar o întoarcere ofensivă a lor nu-i exclusă. Războul nu-i admisibil decât dacă Brătianu, atât de prudent pînă acum, se va fi hotărît a sacrifica totul popularității. Atunci prin măsurile ce ia vrea să pue pe rege înaintea faptului împlinit. Regele și azi în milioane lui Brătianu. Aceasta profită de dezbinările opozitiei: *trei* partide conservatoare, Take, Filipescu și Marghiloman. E drept că cele două dintii s-au federat. Filipescu, bolnav de inimă, lasă conducerea lui Take. Un guvern Marghiloman ar fi luat cu pietre. Deci nu se poate merge decât contra ungurilor. Aceasta o poate face Brătianu fără colaborare. Lui Brătianu nu-i place să i se spună adevarul. Poți totul cu el, cu singura condiție să fii omul lui. Altfel nici un merit n-are valoare în ochii lui. Îl întrebuițează dar la muncă, dar nici nu-l consultă, nici nu-l răsplătește. La Război e atotputernic Iliescu, francofil **.

Am plecat la țară în ziua de sămbătă 13 august. A doua zi trebuia să fie Consiliul de coroană. Nu credeam că va ieși mobilizare, credeam că va fi neutralitate. Cu vreo opt

³¹ Dimitrie Moruzi (n. 1847), supranumit „cneazul”, după titlul tatălui său Panait, care fusese creiat principe rus. Prefect al Bucureștilor în două rînduri, el s-a bucurat de o mare simpatie în rîndul administrațiilor săi. A fost căsătorit cu Smaranda Cantacuzino, sora Nababului.

³² Tresnea Greceanu, șeful protocolului palatului regal.

* Note despre o căsătorie de conveniență Lahovari Bărcănescu. Răscumpărarea moșie **Văcărești**. Familia Ghiță, de fapt Ghioca de la Dumbrăveni /n.ed./

** Notă despre necinstea lui Victor Filotti, administrator al averii familiei Fillitti /n.ed./

³³ Cîrniceni (înălția Iași) moșia de zestre a soției autorului, Sanda Ghica.

zile înainte văzusem pe Maiorescu. Îmi spusese că regele îl asigurase că nu va lăua hotărîri fără a consulta și pe șefii ceciliți. A fost deci consiliu. Regele însă a venit cu un *fait accompli*, declarind că ratifică actele guvernului său, adică aranjamentele cu Quadrupla. Regele a fost mișcător. Carp a spus că e teamă că vom fi învinși și atunci Brătianu va vedea că a greșit. Marghiloman și Maiorescu au spus că nu cred că momentul e bine ales și că ar trebui să mai aștepte. Apoi toți s-au înclinat în fața hotărîrii suveranului.

Duminică 14 august 1916

Noaptea la țară au sunat clopoțele bisericiei și goarnelc. Am bănuit că e mobilizare. Am plecat la Iași. N-am găsit tren decit a doua zi marți 15 august ora opt dimineața. Am ajuns la București la doua zi ora 6 dimineața, deci 20 de ore de drum. Sosit la București, aflu că Carpații au fost trecuți prin *toale* punctele și că Brașovul a fost luat. Am admirat de-a lungul drumului demnitatea poporului românesc. Nu bocete, nu cuvintări îndrăznețe. Conștiința gravitației și greutății. Nevasta a rămas la țară *singură*, administratorul fiind și el mobilizat. Ea va administra moșia mai departe. E admirabilă de voință și curaj. Am adus copiii la tante Catherine, în așteptarea de a putea intra în casa mea, fiindcă casa mea e sigilată, deoarece locatarul meu ar fi fost spion.

Declarația de război Austriei – singurul stat căruia am declarat noi război – e minunat redactată, probabil de Brătianu. Dar e semnată de Porumbaru. Ce noroc pe acest ramolit! Recurge în Consiliu și reproșă lui Filipescu neîncrederea. A urmat între ei o scenă mișcătoare. Brătianu și recurge la minuit admirabil pînă în ultimul moment. Bussche n-a crezut că va ieși războiul din Consiliu, nici Maiorescu, nici Marghiloman nu vedea. Barbu Știrbei a fost prieten intim cu Bussche și-l liniștea pînă în ziua mobilizării. La ieșirea din Consiliu mi se spune că Brătianu avea surisul mulțumit al omului chemat să realizeze idealul național. Take demagogul nu s-a putut stăpini a arunca publicului un „gata”. Filipescu, alt caracter, a făcut publicului gestul cu pumnul închis, care voia să însemneze că „i-a regulat” pe unguri. Să dca Dumnezeu să iasă bine.

Mi se pare ciudat acum să mai notez ceia ce-mi spunca un tînăr cult acum vîco zece zile că rușii vor Constantinopol ca o chestie de satisfacție morală. Eu observasem că dacă pe ruși îi preocupă numai libera trăiere prin Străitori, neutralizarea este deosebită, iar dacă vor să fie chiar ei la Constantinopol, astă înseamnă că au alte gînduri care nu pot fi decit periculoase pentru noi *.

Ce va fi după? Atotputernicie brătienescă, exproprieare, colegiu unic. Un singur partid conservator, Filipescu bolnav de inimă, la Take federalistul. Ce ne vom face cei ce nu putem fi nici cu liberalii nici cu Take? Un nou mănușchi la o masă verde. Ce greutate pentru proprietarii rurali! Recoltă nevinăduță. Rechiziții. Administratorii luăți. Nici o grija de această categorie socială, ca și cum recolta n-ar fi singurul lor venit. Ei trebuie să dăruiască!

Atacul împotriva Ardealului a început în ziua Consiliului de coroană la ora 4 p.m. Declarația de război n-a fost înmînată la Viena decit la ora 9 seara. Se zice acum că contrarie bandelor aveau un scop patriotic. Cunoașterea potecilor prin chiar indicațiile ungurilor care voiau să poată trece vită.

Planul de trăiere al Carpaților, elaborat de generalul Cristescu. Totuși executarea e dată generalului Iliescu, „omul” lui Brătianu, fost secretar general pînă în momentul intrării în război și numit atunci subșef de Stat major al armatei de operații, adică al armatei care trăiește Carpații – șef nominal bătrînul Zottu. Cristescu subșef de Stat major la armata de sud care va intra poate contra bulgarilor. Iliescu trăiește Carpații, visul românilor, și intră în Brașov după trei zile cu planurile lui Cristescu!

Carp socotește, îmi spunea la Minister șălătăicri 20 august, că victoria noastră înseamnă victoria rușilor și deci e nenorocire.

25 august 1916

Emoțiile prin care treccem cu toții de ieri în privința Turtucaicii, luate de bulgarii germani, e o dovadă că *trădătorii* erau înțelepți cind pe de o parte recomandau să nu se ia hotărîre pripită, iar de altă parte nu se încredau nici în sincrinatatea nici în valoarea militară a rușilor. Rușii în luptele de ieri și alătăicri nu erau decit vîco 20 000. Ceilalți, atât de așteptați, tot nu sosescă. După ce cerură să intre ei în luptă, nu intrără decit 6 000 și fură măcclăriți. Rezistența generalului Teodorescu a fost admirabilă. A cerut ajutorul generalului de artillerie Basarabescu de la Silistra ca să poată tăia și face prizonieri cele trei divizii

* Din nou cuvinte de blamă la adresa lui Victor Filotti /n.ed./

germane (= 60 000); Basarabescu a refuzat, sub cuvint că n-are a primi ordine (!) de la un general mai înălță! Basarabescu a fost destituit și închis în fort. În Carpații bucovineni, rușii de asemenea nu fac progrese. Sarraial la Salonie nu mișcă.

27 august 1916

La Turtucaia a fost un dezastru. Prizonieri, morți, răniți, material însemnat pierdut. A cui e vină? Basarabescu? Aslan, comandanțul de armată care juca cărji la Jokey club în București, în loc de a fi la post? A generalului Iliescu, șeful real al Statului major, care a lăsat Turtucaia insuficient apărată? Se va ști. În orice caz, neprevadere, incompetență în comandament. Dezorganizare în serviciul sanitar. La 1913, într-o situație identică, dar mai scuzabilă atunci, Elise Brătianu în opoziție și *boudant*, a telegrafiat regelui Carol. Azi opoziția conservatoare păstrează o tăcere patriotică. Cucoanele noastre mari se dau peste cap ca să fie bine cu Elise Brătianu, organizatoarea de 2 ani a Crucii Roșii. Tot a servit la ceva Quadrilaterul dobândit la 1913. Ce ne-am fi făcut cu frontieră dinainte de Tratatul de la București?

Turtucaia a fost pierdută. Se zice (20 august) că și Silistra a fost părăsită, ca să dăm luptă mai în interior în cîmp deschis, pe front mai strîmt. La ce ne-au servit Turtucaia și Silistra! Neprevadere, nepregătire, comandament slab, securitate brătienescă! În Consiliul de coroană Teodor Rosetti arată îngrijorare că vom avea de luptat pe două fronturi întinse. Brătianu i-a dat asigurări liniștităre pentru partea bulgară. Acest Brătianu care a înselat atât de dibaci pe nemți și pe unguri, s-a lăsat înșelat de Radoslavov. A *laron*, *laron et demis*. Bulgarii ne-au atacat fără a ne fi declarat război nici pînă azi. Deccă neprevadere a șiroului Brătianu! Neprevadere a strategului nostru improvizat, „omul” lui Brătianu, Iliescu. Nu se pedepsește nici Basarabescu, care n-a venit în ajutorul lui Teodorescu pentru că nu avea ordin; nu se pedepsește nici Aslan, care făcea „son petit Gallieni” săind la București, pentru că se vede că vinovatul e mai sus, Iliescu, care ar trebui pedepsit, ceia ce Brătianu nu se îndură. Acum trimitem în Dobrogea pe Averescu și pe Cristescu, ca nu cumva Cristescu să aibă inițiativa pe undeva și să se distingă între cînd gloria lui Iliescu. De aceia din puținii generali socotiți ca cu deosebire distinși, grupăm doi la același loc, mai întâi la Orșova, acum în Dobrogea, în loc de a fi căruia un comandament, la Orșova se trimite Grăiniceanu, cel cu nebunile de la 1913! Rușilor probabil că le convine să începem prin a fi bătuți, nu să fie ei apoi salvatorii noștri. Sarraial aşteaptă ce vor face grecii, cari desigur acum după înșinerarea noastră la Turtucaia nu se vor mai grăbi să intervie alături de Quadrupla.

La Ministerul de externe a venit o adresă de la Război semnată de Vintilă Brătianu, Robespierre al României. Cafenelele fuseseră deja închise ca să nu se răspindeasă zvonuri exagerate sau false. Acum să se pună în vedere funcționarilor să depue tot zelul și să nu vorbească. Tăcere dar ca să nu se alle de greșelile lui Brătianu și ale lui Iliescu. Ecetășenii să fie muți și orbi și să cînte în mijlocul înțijorării osanalele conduceților. La 1913 nu s-au sfîrtit Brătienii și ai lor să arunce noroi asupra acțiunii diplomatice și militare. Atunci nu era vorba tot de interesele superioare ale României?

2 septembrie 1916

Vestile de pe frontul dobrogean sunt rele. Trupele russi române (care evacuaseră Silistra) se retrag spre nord, zice comunicatul. Strategie a nouului comandanțul Averescu, nu se zice. Ceea ce este neîndoios este că după 15 zile de război, planul initial a fost schimbat. Convenția, noastră cu Rusia prevedea că vom proceda la ofensivă în Ardeal și că vom sta în defensivă în Dobrogea. Rușii erau obligați să ne ajute pentru această defensivă. Se prevedea că comandanțul să fie românesc. Faptele au arătat acum că nu se putea sta în defensivă în Dobrogea. Greșcăla a fost deci inițială a lui Brătianu, care a crezut că bulgarii nu, nu vor, ataca fie că avea făgăduieli și că el șiretul prin excelență s-a lăsat păcălit, fie că, credcă că bulgarii nu vor îndrăzni să lupte cu rușii sau că n-au puteri suficiente (poate rapoartele în august sănse de la Derussi). Planul Statului major — ilustrul Iliescu — a fost pregătit deci în acest sens. La aceasta făcea poate aluzie Cristescu cind zicea de război că dacă conducețarea militară rămine pe Iliescu, ne duce la dezastru. Acum rușii au conordanțamentul lor apărător în Dobrogea. Marghiloman îmi spune că nu e dispus a împărti răspunderea cu Brătianu. Nu se lasă lui Averescu inițiativa. E pus la Dobrogea par că pentru a fi compromis.

Cîteva zile înainte de mobilizare, vărul meu Gheorghe Hagi Moscu, căpitan în Statul Major, îmi povestea informațiile culese de ofițerii noștri concentratați la Dunăre. Acești ofițeri priveau cu lorgnette peste Dunăre și vedeaș siruri de soldați cu cască germană „informându-se”, aflau că e vorba de soldați bulgari îmbrăcați nemăște. Pe astfel de informații, nu șau ținut se vede Brătianu și Iliescu cind au crezut că o defensivă la hotarul Dobrogei nu și deajuns.

RAIDUL AMERICAN ASUPRA PLOIESTIULUI DIN 1 AUGUST 1943. MĂRTURIE INÉDITĂ

ALESANDRU DUȚU, FLORIN CONSTANTINIU

Spre deosebire de primul raid american asupra Ploieștiului, efectuat la 12 iunie 1942 (asupra căruia vezi documentul publicat de noi în „Revista de istorie”, t. 42, 1989, nr. 7, p. 723—727), puțin cunoscut și discutat în literatura de specialitate, raidul următor din 1 august 1943 a făcut obiectul unei ample monografii (James Dugan, Carroll Stewart, *Ploiești. The Great Ground-Air Battle of 1943*, New York, 1963) și este evocat în numeroase alte lucrări despre cel de-al doilea război mondial. În bibliografia românească despre marele conflict din anii 1939—1945, bombardamentului din 1 august 1943 i-au fost consacrate spații mai întinse în lucrările lui Eugen Preda, *Miza petrolului în vîltoarea războiului*, București, 1983, p. 120—123; Horia Brestoiu, *Impact la paralela 45°*, Iași, 1986, p. 486—496; general-maior Iosif Rus, colonel dr. Aureliu Cioabă, *Componenta verticală a războiului modern*, București, 1988, p. 48—49.

Operația „Tidal Wave” (Valul nimicitor) a fost urmărită de către cercetători, în primul rind, din unghiul de vedere al ofensivei aeriene strategice, desfășurată de aviația anglo-americană împotriva Reichului și a spațiului controlat de Wehrmacht. „Aceaștă bătălie istorică între forțele aeriene și terestre — scrie Leroy W. Newby, el însuși unul din participanții la „bătălia Ploieștiului” din 1944, referindu-se la atacul din 1 august 1943 — este considerată a fi una dintre cele mai amănunțit planificate bătălii din analele războiului. Ea a durat mai puțin de o oră și a fost a doua mișcare în jocul de săh dintre forțele aeriene ale S.U.A. și apărarea Ploieștiului — un meci care avea să ia douăzeci și sase de luni pentru a fi încheiat” (Leroy W. Newby, *Target Ploesti. View from a bombsight*, New York, 1983, p. 26).

Experiența raidului din 12 iunie 1942 a fost valcristolată atât de americani, cit și de germani. Cei dintii, din unghiul de vedere al bombardamentului, ceilalți, din unghiul de vedere al apărării antiaeriene a unuia dintre cele mai importante obiective strategice din ceea ce propaganda nazistă numea emfatic „Fortăreața Europa” (reamintim că W. Churchill considera perimetru petrolier de la Ploiești „rădăcina pivotantă a puterii germane”).

Raidul din 1 august 1943 a fost pregătit minuțios de către americani care au folosit și confectionarea de machete ale obiectivelor ce urmau să fie atacate, precum și studiul cărților poștale ilustrate din zona Văii Prahovei. Echipajele au făcut un antrenament intens la Bengazi (Libia). Obiectivele stabilite erau rafinăriile Româno-Americană, Concordia, Vega, Standard, Petrol-Block, Unirea, Columbia, Aquilla, Cimpina. Atacul urma să fie executat la mică înălțime, mizându-se foarte mult pe efectul surprizei (între altele, și prin faptul că bombardierele urmău să atace obiectivele venind dinspre nord-vest, ca urmare a unui zbor paralel cu Carpații, în vederea evitării zonei aflate la sud de Carpați, puternic apărată de antiaeriană). Raidul se distingea și prin faptul că prin distanță ce urma a fi parcursă — 3.700 km într-un singur zbor — reprezenta „cea mai depărtată misiune a războiului” (Horia Brestoiu, op. cit., p. 491).

Nu vom nara din nou peripețiile acestui atac (ajunge să spunem că o parte din avioane, în urma unei greseli de navigație, s-au îndreptat spre București, în loc de Ploiești, au întreținut eroarea cînd nu au zărit nici o sondă sau altă instalație petrolieră, au virat spre nord intrînd exact în zona de la sud de Ploiești, suferind pierderi mari). Din cele 178 avioane destinate atacului (unul capotat la decolare) au fost pierdute în total 54 (pe întregul parcurs).

Documentul publicat mai jos prezintă detaliat efectul bombardamentului, care, aşa cum se poate constata, a afectat o zonă mai întinsă decît perimetru petrolier. O variantă mai restrînsă a acestei dări de seamă o constituie nota informativă nr. 935/c. semnată de generalul Gh. Jienescu, subsecretar de stat al aerului, și destinată marșalului Ion Antonescu (9 august 1943).

Documentul tipărit acum se înscrie în seria inaugurată în această revistă în 1989, intenția noastră fiind de a oferi o bază documentară pentru studiul unui capitol important atât al participării României la cel de-al doilea război mondial cit, și al marelui conflagrații înseși: bombardamentele americane și engleze asupra României.

COPIE

S.S.A. STATUL MAJOR AL AERULUI

Secția a II-a

DARE DE SEAMĂ

Asupra atacului aerian inamic din ziua de
1 august 1943

I. — În ziua de 1 august 1943, între orele 13,08—16, o formăție americană de aproximativ 120 avioane, a atacat teritoriul național, prezentându-se în 3 valuri succesive de 30—40 avioane.

II. — Itinerariul urmat:

Frontiera de sud a Iugoslaviei (regiunea lacului OHRIDA) unde este semnalat pentru prima oară de posturile de pindă germane, la ora 11,30 — Est SKOPLIE-GODETSCH (100 km N. V. SOFIA) — BISTREȚUL (pe Dunăre) unde își fac intrarea pe teritoriul național la ora 13,08 — PIATRA OLT — N. SLATINA — GĂEȘTI, de unde avioanele inamice se îndreaptă:

- Grosul în zona petroliferă PLOIEȘTI,
- Un val de aproximativ 40 avioane spre BUCUREȘTI, iar la BUFTEA schimbă de direcție tot spre PLOIEȘTI.

Zborul pe itinerar s-a făcut la înălțimea de 1 500—2 000 metri, iar de la DUNĂRE (pe teritoriul românesc) la înălțimea de 100—150 metri.

III. Execuția atacului

Atacul obiectivelor s-a produs la mică înălțime (20—150 m.) în formațiuni strinse de 10—18 avioane, aruncîndu-se bombe explozive de 500 kg și incendiare la aproximativ 1 kg.

Au fost afectate.

PLOIEȘTI: rafinăriile de petrol (COLUMBIA, VEGA, ORION, ASTRA ROMÂNĂ) uzinele CONCORDIA, METALURGICA, Depoul de locomotive și fabrica CREUZOT a C.F.R.-ului.

CÎMPINA: rafinăriile de petrol STEAUA ROMÂNĂ și Uzina electrică,

BRAZI: rafinăria CREDITUL MINIER,

- diferite alte localități fără importanță (sate) din restul țării, pe itinerariu, la sosire sau la întoarcere, în scopul de a provoca pagube și mai ales panică în rândurile populației civile.

Obiectivul principal vizat a fost zona petroliferă *PLOIEȘTI — CÎMPINA*.

IV. Efectele bombardamentului

1. *PLOIEȘTI*:

a) Pagube materiale

În oraș

- 1 școală primară ușor avariată;
- 10 case incendiate, din care 8 au ars complet;
- Penitenciarul incendiat prin căderea unui avion;
- Cazarma Reg. 19 Art. și 32 Dorobanți ușor avariate.

La rafinării

Rafinăria ASTRA ROMÂNĂ:

- *Distruse*:
- Stația de Pipe Still,
- Un generator al uzinei electrice,
- Clădirea secției de expediție,
- Una din aripile cazarmei,
- Casa administrativă,

- *Arse (incendiate)*
- Atelierul de mecanică,
- transformatorii electrici,
- etajul de sus al magaziei de picse de schimb,
- 7 vagoane cu produse petroliifere.
- *Avariate*
- Casa cazanelor de apă.

În total rafinăria a pierdut 50 % din capacitatea de lucru.

- *Rafinăria „ORION”*.
- Instalația de Pipe Still avariată,
- Uzina electrică și casa de pompe avariante,
- 3 rezervoare de produse petroliifere, avariante,
- Instalația de cazane de aburi, avariată,
- 5 vorlagăre de la instalația de rafinat, incendiate,
- 5 vorlagăre de la instalația de rafinat, incendiate,
- o magazie cu materiale și 2 clădiri, incendiate.

Instalația este reparabilă în aproximativ 15–20 zile (informația este dată la 3 august).

- *Rafinăria VEGA*:
- *Distruse*
- Instalația Kraking,
- Bateria 5,
- Preincălzitorul bateriilor, 3, 4 și 5,
- Instalația de asfalt,
- Conducta de gaze,
- 8 locuințe,
- 6 rezervoare.
- *Avariate*:
- bateria 4
- 4 rezervoare

Rafinăria va putea funcționa în circa 10 zile cu 100 vagoane prelucrare zilnic și în 15 zile cu 150 vagoane zilnic.

- *Rafinăria CONCORDIA*
- *Distruse*
- instalația kraking
- birourile
- colonia de funcționari
- *Avariate*
- instalația Pippe Still

Rafinăria a pierdut 100 % din capacitatea de lucru.

- *Uzinele CONCORDIA METALURGICA*
- *Distruse*:
- Secția de cazangerie
- Avariata ușor
- Secția tunuri
- *La C. F. R.*
- *La gară*
- geamurile sparte
- liniile 8 și 9 închise
- magazia nr. 2 mărfuri incendiată
- 1 vagon acoperit, german, incendiat
- 9 vagoane dintr-un tren de muniții distruse,
- liniile telefונית și telegrafice ale C. F. R., au fost intrerupte.
- *La fabrica CREUZOT*
- uzina de impregnare distrusă,
- aproximativ 100.000 traverse arse.
- *La Depoul de locomotive*
- *Distruse*:
- Parcul de păcură

- distilăria de păcură
- cazarma lucrătorilor
- magazia de piese
- uzina electrică și pavilionul de administrație cu o parte din birouri.

b) *Victime:*

- 69 morți
- 116 răniți
- 78 răniți ușor

Au fost aruncate în total 217 bombe explozive din care 22 n-au explodat. 1 420 bombe incendiare din care 430 n-au explodat.

2. CÂMPINA

a) *Pagube materiale:*

- *In oraș:*
- 20 case complet distruse prin incendiere
- 30 case dărimate prin explozii
- 150 case avariate, imposibil de locuit (sunt reparabile însă)
- Uzina electrică distrusă
- Stația C. F. CÂMPINIȚA complet distrusă

— *La rafinării*

- Rafinăria STEAUA ROMÂNĂ

— *Distruse:*

- Instalațiile de uleiuri
- Instalațiile de smoală
- Instalațiile de parafină
- Stația de cazane

— *Avariate*

- Instalația de Pipe Still

Rafinăria a pierdut 70 % din capacitatea ei de lucru.

b) *Victime:*

- 9 morți
- 23 răniți

S-au aruncat 131 bombe explozive din care 11 n-au explodat și 2 000 bombe incendiare din care 500 n-au explodat.

3. BRAZI:

a) *Pagube materiale*

- Rafinăria CREDITUL MINIER

— *Distruse:*

- Instalația de Pipă Still,
- Instalația kraking,
- Stația de cazane,
- Uzina electrică,
- Laboratorul,
- Stația de apă,
- 21 rezervoare,
- Pavilionul de administrație.

— *Avariate:*

- Conducta de legătură cu Giurgiu.

Rafinăria a pierdut 100 % din capacitatea de lucru.

b) *Victime*

- 8 morți
- 7 răniți

S-au aruncat 52 bombe explozive din care n-au făcut explozie 2 și 90 bombe incendiare.

4. — FLOREȘTI (Prahova)

a) *Pagube:*

- S-a incendiat un rezervor al Soc. CONCORDIA
- S-au aruncat 10 bombe incendiare

- b) *Victime* :
- Nu sînt.

5. BĂICQI (Prahova)

- a) *Pagube*

- 10 clăi de gru incendiate
- S-au lansat 41 bombe incendiare din care 26 n-au făcut explozie.

- b) *Victime* :
- Nu sînt.

6. SCĂENI (Prahova)

- a) *Pagube*

- a ars complet o vilă, evaluată la 5.000.000
- au fost lansate 20 bombe incendiare.

- b) *Victime* :

- Nu sînt.

7. GAGENI (Prahova)

- a) *Pagube*:

- 20–30 clăi de gru incendiate
- au fost lansate 15 bombe incendiare

- b) *Victime*:

- Nu sînt.

8. PLEASA (Prahova)

- a) *Pagube*

- A fost incendiată prin mitraliere o baracă a Bateriei 1 A. A.
- Au fost lansate 20 bombe incendiare.

- b) *Victime*:

- Nu sînt.

9. ALBEȘTI PALEOLOGU (Prahova)

- Au fost lansate 50 bombe incendiare
- Nu este nici o pagubă și nici o victimă.

10. BERCIENI (Prahova)

- a) *Pagube*:

- A fost distrus un tun din bateria 89 A. A. prin căderea unui avion inamic
- Au fost lansate 16 bombe incendiare.

- b) *Victime*:

- Nu sînt.

11. RÂFOV (Prahova)

- Au fost lansate 7 bombe explozive și 15 bombe incendiare.
- S-a mitraliat la sol
- Nu este nici o pagubă materială.

- Victime*:

- 2 răniți prin mitraliere.

12. PETROȘANI (Prahova)

- a) *Pagube*:

- Au fost incendiate 8 clăi de gru.
- Au fost lansate 96 bombe incendiare, din care 46 n-au explodat.

- b) *Victime*:

- 1 mort.

13. BUDA BALANGA (Prahova)

- Au fost lansate 130 bombe incendiare din care 100 n-au făcut explozie.

Victime:

- 1 rănit.

14. BUDA — gară — (Prahova)

- S-a mitraliat trenul personal de SLĂNIC
- O locomotivă avariată

b) Victime:

- Nu sînt.

15. PLOOPENI (Prahova)

- S-au lansat 70 bombe incendiare din care 30 n-au făcut explozie.
- Nu este nici o pagubă și nici o victimă.

16. TÎRGȘORUL NOU (Prahova)

- S-au lansat 20 bombe incendiare
- nu este nici o pagubă și nici o victimă.

17. STREJNIC (Prahova)

- Au fost lansate 20 bombe incendiare
- Nu este nici o pagubă și nici o victimă.

18. NEDELEA (Prahova)

- Au fost lansate 30 bombe incendiare, din care 20 n-au făcut explozie.
- nu este nici o pagubă și nici o victimă.

19. HARSA (Prahova)**a) Pagube**

- Au fost incendiate 3 case și școala primară
- Au fost lansate 4 bombe explozive.

b) Victime

- Nu sînt.

20. CORLĂTEȘTI (Prahova)**a) Pagube**

- Au ars 2 barăci ale Bateriei 86 A. A. cu tot echipamentul soldaților
- S-au lansat 12 bombe explozive, din care 8 n-au făcut explozie.

21. SIRNA (Prahova)

- Au fost lansate 7 bombe explozive, din care 1 n-a făcut explozie.
- Pagube nu sînt

Victime

- Nu sînt.

22. TĂTĂRANI (Prahova)

- 6 vite ucise
- au fost lansate 30 bombe incendiare din care 20 n-au făcut explozie.

b) Victime:

- 2 morți.

23. PARCUL PAULESCU (Prahova)

- S-a mitraliat la sol un lagăr german
- Nu sînt pagube

Victime:

- 2 morți
- 2 răniți

24. PLOIEȘTIORI (Prahova)

- S-a mitraliat la sol satul
- Nu sînt pagube

Victime:

- 1 rănit.

25. POENARI BURCHI (Prahova)

a) *Pagube:*

- O casă distrusă prin cădere unui avion inamic.

Victime

- Nu sînt.

26. NEGOEȘTI (Prahova)

a) *Pagube:*

- 3 vite rănite
- s-a mitraliat la sol

b) *Victime:*

- 1 rănit.

27. BĂRĂCĂNEȘTI (Prahova)

— S-a mitraliat la sol

— Nu sunt pagube

Victime:

- 1 rănit.

28. MĂGURENI (Prahova)

a) *Pagube:*

- Recolta de pe 6 ha. griu, incendiată prin mitraliere la sol.

b) *Victime*

- Nu sunt.

29. POENARI (Ilfov)

- 2 clăi de griu incendiate.

30. BUFTEA (Ilfov)

- S-au lansat 2 bombe explozive și 70 bombe incendiare.

31. TAMAS (Ilfov)

- S-au lansat 2 bombe explozive.

Victime:

- 1 mort.

32. ARCUDA (Ilfov)

- S-au lansat 7 bombe incendiate.

Pagube:

- Pe teritoriul acestor 3 comune (BUFTEA, TAMAS și ARCUDA) s-au incendiat 11 clăi de griu.

33. BOLINTINUL DIN VALE (Ilfov)

- S-a mitraliat la sol.

Victime:

- 1 mort
- 1 rănit

34. RUȘII LUI ASAN (Vlașca)

- S-a lansat o bombă incendiарă

- Nu este nici o pagubă și nici o victimă

35. LEORDENI (Muscăt)

- S-au lansat 8 bombe incendiare

- Nu este nici o pagubă și nici o victimă.

36. BUDIȘTENI CIULNIȚA (Muscăt)

- S-au lansat 1 bombă explozivă și 21 bombe incendiare, care n-au explodat.
- Nu este nici o pagubă și nici o victimă.

37. TÎRGOVIȘTE**a) Pagube:**

- Stația de transformatori a Soc. „DOBREȘTI” avariată prin mitraliere la sol.

b) Victime:

- Nu sînt.

38. BUCŞANI (Dâmbovița)**a) Pagube:**

- 1 stație de debenzinare avariată
- 5 cazane de țigări (2 ale Soc. UNIREA și 3 ale Soc. COLUMBIA) incendiate.
- 1 rezervor cu țigări al Soc. STEAUĂ ROMÂNĂ incendiata.

b) Victime:

- Nu sînt.

39. OCHIURI (Dâmbovița)**b) Pagube:**

- Atelierele Soc. I. R. D. P. incendiata
- 1 batal cu țigări al Soc. ASTRA, incendiata.

b) Victime:

- Nu sînt.

40. VIZUREŞTI (Dâmbovița)

- S-au lansat 3 bombe explozive, din care 2 n-au făcut explozie.

— Victime:

- 1 mort.

41. VULCANA PANDELE (Dâmbovița)

- S-au lansat 3 bombe explozive din care una n-a făcut explozie.

- Nu sînt pagube și nici victime.

42. CROVU (Dâmbovița)**a) Pagube:**

- 5 case arse
- S-a mitraliat la sol.

b) Victime

- 1 mort.

43. BUZOEŞTI (Argeș)

- S-au lansat 6 bombe explozive

- Nu sînt pagube și nici victime.

44. JONEŞTI (Argeș)

- S-au lansat 2 bombe explozive

- Nu sînt pagube și nici victime.

45. BURDEA — Ȣară — (Argeș)

- S-au lansat 6 bombe explozive

- Nu sînt pagube și nici victime.

46. ȢERBĂNEŞTI (Argeș)

- S-au lansat 6 bombe explozive

- Nu sînt pagube și nici victime.

47. GLIGANU (Argeș)

- S-au lansat 11 bombe explozive din care 4 n-au făcut explozie.

- Nu sînt pagube și nici victime.

48. GRUIU (Argeș)

- S-au lansat 6 bombe explozive.
- Nu sînt pagube și nici victime.

49. RĂTEȘTI (Argeș)

- S-au lansat 12 bombe explozive din care 2 n-au explodat și 64 bombe incendiare.
- Nu sînt pagube și nici victime.

50. ROCIU (Argeș)**a) Pagube**

- S-au lansat 32 bombe incendiare
- 1 casă evaluată la 100 000 lei, arsă.

b) Victime

- 2 morți.

51. STOLNICI — satul și gare — (Argeș)**a) Pagube**

- Oficial P. T. T. avariat, pagube 100.000 lei
- 1 casă avariată, pagube 100 000 lei.
- 1 casă distrusă, pagube 100 000 lei
- 2 boi uciși, pagube 65 000 lei
- 2 magazii cu turte floarea soarelui, arse în gară pagube 2 000 000 lei.
- 11 vagoane marfă avariate, pagube 1 200 000 lei.

b) Victime

- Nu sînt.

52. HÎSEȘTI — gară — (Argeș)**a) Pagube**

- 150 m. linie c. f. distrusă, pagube 420 000 lei

b) Victime

- 3 morți
- 2 răniți

53. SLOBOZIA (Argeș)

- Au fost lansate 3 bombe explozive
- Nu sînt pagube și nici victime

54. PODUL C. F. R. de pe VEDEA (Olt)

- Au fost lansate 3 bombe explozive
- Nu sînt pagube și nici victime

55. RESCA (Dolj)

- Au fost lansate 2 bombe explozive
- Nu sînt pagube și nici victime

56. FÂNTÂNA REDEA (Dolj)

- Au fost lansate 3 bombe explozive din care 1 nu a explodat.
- Nu sînt pagube și nici victime.

57. GANCIOVA (Dolj)

- Au fost lansate 5 bombe incendiare
- Nu sînt pagube și nici victime.

58. ROMULA — Gară — (Dolj)

- S-a lansat o bombă explozivă, care n-a făcut explozie.
- Nu sînt pagube și nici victime.

59. DOBROSLOVENI (Romanați)

a) *Pagube*

- 5 case incendiate,
- 4 magazine
- 11 pătule și coșări
- 3 grajduri
- 210 d. dal. griu arse
- 7 șire de tutun
- 1 căpiță mazăre

Pagubele sunt evaluate la 3 360 000 lei.

b) *Victime*

- 2 morți
- 1 rănit

S-au lansat 33 bombe incendiare din care două n-au făcut explozie.

60. PIATRA OLT (Romanați)

a) *Pagube*

- 5 case incendiate prin căderea unui avion inamic.

b) *Victime*

- Nu sunt.

V. Acțiunea apărării

1. Aviația de vinătoare

Au fost gata de intervenție în apărare următoarele elemente de aviație:

- Grupul 6 Vinătoare PIPERA (2 Esc.) cu 13 avioane disponibile din totalul de 24;
- Esc. 45 Vinătoare TARGSOR cu 6 avioane disponibile din totalul de 12;
- Esc. 53 Vinătoare MIZIL cu 6 avioane disponibile din totalul de 9;
- Esc. Vinăt. Noapte ZILIȘTEA cu 6 avioane disponibile din totalul de 12;
- 2 vinătoare și MIZIL
- 3 Esc. germane
- 1 vinătoare Noapte ZILIȘTEA cu 26 avioane disponibile din totalul de 61

Deci un total de 67 avioane disponibile din totalul de 108

intervenind în cursul alarmei.

— Grup 6 Vt. cu 23 ieșiri, adică	1,75	ieșiri	de avioane	
— Esc. 45 Vt.	12	"	"	"
— Esc. 53 Vt.	15	"	2,5	"
— Esc. Vt. Noapte	4	"	0,67	"
— Esc. Germane	69	"	,2,65	"
Total	123	ieșiri		

S-au dat lupte aeriene în zonele:

- CRIVINA — PERİŞ — BUFTEA, de către Gr. 6 Vinătoare
- BILCIUREŞTI — CONTESTI — BUTIMANUL, de către Esc. 45 Vinătoare.
- PLOIEŞTI de către Esc. 53 Vinătoare și Esc. Vinătoare de Noapte
- BOLINTINUL de către 1 av. din Esc. Vinătoare Noapte.

Au fost atacate aproximativ 60—70 avioane inamice.

Aviația de vinătoare a luat contact cu inamicul după ce primul val de avioane inamice ajunsese pe obiectiv și lansase bombele, deoarece formațiunile de vinătoare au fost dirijate inițial la altitudinea de 5.000 metri, atacul inamic producindu-se însă între 100—150 metri.

Primele formațiuni de vinătoare au decolat la ora 13, 18, primul contact cu inamicul s-a făcut la ora 14,05, iar primele avioane inamice au atacat PLOIEŞTIUL la ora 13,49.

[2. A. C. A.

Au intervenit în apărare următoarele elemente de A. C. A.

- 15 baterii grele române = 68 piese
- 21 baterii grele germane = 96 piese
- 36 baterii grele
- 6 baterii automate române = 78 piese
- 10 baterii automate germane = 132 piese
- 16 baterii automate

Total

Total

MUNIȚIUNI TRASE

- 1452 lovitură cal. 88 la bateriile românești, deci un procent de 21,35 lovitură de piesă.
- 2100 lovitură cal. 88 la bat. germane deci un procent de 21,86 lovitură de piesă.
- Un total de** 3552 lovitură cal. 88 m/m.
- 19471 lovitură cal. 20 la bat. românești, deci un procent de 249,68 lovitură de piesă;
- 36800 lovitură cal. 20 la bat. germane, deci un procent de 278,79 lovitură de piesă.

Un total de 56.271 lovitură cal. 20 m/m.

Intervenția A. C. A.-ului pe centrul sensibil PLOIEȘTI, s-a făcut cu totalitatea mijloacelor și în timp util.

VII. Personal și material inamic capturat**1. Personal****a) Morți:**

- Nu se cunoaște plină în prezent numărul exact
- S-au identificat plină acum 106 cadavre.

b) Răniți:

- 69 din care:
- 67 internați în Spitalul Crucii Roșii din Sinaia;
- 2 grav răniți (netransportabili) internați în spitalele din Ploiești.

c) Valizi:

- 41

Deci un total de 110 prizonieri.

O dare de seamă amănunțită asupra exploatarii prizonierilor, se va întâmpina după terminarea interrogației.

2. Avioane doborâte

- 36 avioane identificate pe teren de organele tehnice al S. S. A.

Din acest număr:

- 1 avion cu avarii ușoare la TRESTIENI (Prahova), reparabil la I. A. R. în circa 2,1/2 luni.
- 1 avion cu avarii grave ale fuselajului la TARGSOR (Prahova).
- Restul de 34, foarte grave avarii sau incendiate.

VIII. Personal și material amic pierdut**1. Personal****a) Român****— Aviație****Morți**

- 1 ofițer (căpitan — pilot).

Răniți

- 1 ofițer (sublocotenent — pilot)

A. C. A.**Morți**

- 1 sergent
- 1 fruntaș
- 8 soldați

Total 10

- 8 soldați

Răniți

- 2 ofițeri (sublocotenenți)
- 1 sergent
- 1 caporal
- 2 fruntași
- 18 soldați.

Total 25

Total general: — 11 morți
— 26 răniți

b) German

- *Aviație*
- *Morți*
- 2 subofițeri
- *Răniți*
- Nicu unul
- *A. C. A.*
- *Morți: 4*
- *Răniți*
- 6 grav răniți
- 19 ușor răniți

Total 25

Unitățile de Ceață

- 1 rănit ușor

Unitățile de A. P. și Pompieri

- Morți: 2
- *Răniți*
- 10 grav răniți
- 35 ușor răniți

Total 45

Total general: — 8 morți
— 71 răniți

2. Avioane doborite**a) Românești**

- *Distruse*
- 2 avioane (1 Me. 110 + I. A. R. — 80)
- *Aterizate forțat (recuperabile)*
- 2 avioane (1 I. A. R. — 80 + 1 Me. 109).

b) Germane

- *Distruse:*
- 3 avioane (1 Me. 110 și 2 Me. 109)
- *Avariate*
- 9 avioane (5 Me. 110 și 4 Me. 109).

VIII. Concluziuni

Expediția inamică, compusă din avioane „LIBERATOR” cu 4 motoare, a pornit din AFRICA DE NORD, din zona BENGAZI.

Au fost aruncate asupra teritoriului țării:

- 520 bombe explozive, din care 58 n-au făcut explozie;
- 4343 bombe incendiare din care 1195 n-au făcut explozie.

În ziua de 9 august, toate bombele neexplodate au fost dezarmate sau distruse.

— Atacul a produs în rîndul populației civile:

- 101 morți și
- 238 răniți

iar la formațiunile militare româno-germane:

- 19 morți
- 97 răniți

Deci un total general de: — 120 morți
— 335 răniți

Pagubele produse la obiectiv (regiunea petroliferă) se prezintă astfel:

- *Din capacitatea totală de distilare, s-a pierdut 45 %.*

Cum nu se utilizează decât aproximativ 50 % din această capacitate, rezultă că se mai dispune de încă o rezervă de 5 %.

— Din capacitatea totală de cracare, s-a pierdut 40 %.

Deoarece nu se utilizează decât o parte din această capacitate, rezultă că față de capacitatea utilizată s-a pierdut numai 15 %.

ŞEFUL STATULUI MAJOR AL AERULUI
GENERAL AVIATOR

Ramiro Enescu

/SEDIUL SECTIEI II-a

Lt. Cdr. Av.
Popovici I.

Arhiva Ministerului Apărării Naționale, *Statul Major al Aerului*, dosar F. N., volumul 1, inventariat sub nr. art. 525, filele 313—331.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ACADEMIA ROMÂNĂ — SIMPOZION ÎNCHINAT COMEMORĂRII UNEI JUMĂTĂȚI DE VEAC DE LA ASASINAREA LUI NICOLAE IORGĂ

În cuvintul de deschidere al simpozionului Acad. Mihai Drăgănescu, președintele Academiei Române a evocat personalitatea marelui nostru istoric ca și contextul evenimentelor de la finele lui noiembrie 1940. Folosind citate din C. Rădulescu Motru și Alex. Lapedatu despre opera și viața lui N. Iorga s-a reliefat afinitatea acestuia cu Mihai Eminescu ca și necesitatea editării operei marelui istoric, acesta în mod firesc reluind firul gloriei sale după revoluția din decembrie 1989.

În comunicarea *N. Iorga și gîndirea istorică din epoca sa prof. dr. Alexandru Elian* a prezentat sintetic gîndirea istorică a lui Iorga în raport cu istoricismul german (Ranke, Humboldt) care a influențat tinerețea istoricului roinân și cu școala istorică franceză. Universalismul istoric i-a permis lui Iorga asociații și paralele istorice ce au ridicat cetea de pe multe perioade istorice: ruiniile populare, Dacia românească, rolul comerțului în formarea statelor feudale, articularea civilizației românești cu cea universală, elementele comune ale dezvoltării sud-estului european, romanitatea sud-est-europeană, istoria universală ca viață unitară a umanității sănt tot atîtea direcții de cercetare deschise de N. Iorga, acest vulcan încins la care ne încălzim și noi de departe.

Prof. dr. Stefan Stefanescu a prezentat comunicarea *Efigia savantului Nicolae Iorga*. S-a accentuat varietatea preocupărilor intelectuale ale magului de la Văleni ca și autoritatea științifică de care s-a bucurat acest Erasm al Balcanilor un adevarat titan a cărui gîndire istorică s-a desfășurat pe trei cercuri concentrice: istoria națională, istoria sud-estului european și ansamblul istoriei universale. Opera lui Iorga conține în aceeași măsură poezia simîjirii ca și poezia scrisorii, redînd istoriei frumusețea scrisorii, căci Iorga poseda ceea ce Benedetto Croce numea fantasia „,o facultate medie între simîjire și înțelegere“. De altfel însuși Iorga remarcă că ar fi dorit să aibă mai mult talent poetic pentru a putea fi mai aproape de adevar.

„N. Iorga și istoria universală“ a fost titlul comunicării domnului prof. dr. Pompiliu Teodor.

Comunitarea a subliniat faptul că N. Iorga, elev prin excelență al școlii istorice franceze, minitorabil al discursului istoric, a inaugurat în istorie o serie de direcții importante cum ar fi cruciada tirzie, raportul național-universal, unitatea istoriei europene ca și, ideea istoriei integrate. Cruciasiada tirzie l-a condus pe Iorga spre Bizanț și Imperiul otoman și de aici la legăturile dintre Orient și Occident. Opera lui privită prin prisma structuralistă, prin unitatea istorie europene își mai așteaptă încă exegetul.

General-colonel N. Eftiinescu, comandantul Academiei militare a prezentat comunicarea *N. Iorga profesor la școala superioară de război*, arătind că marcele nostru istoric a pregătit 25 de promoții de ofițeri, care au audiat un curs de istorie națională și universală de excepție, un instrument eficient de educare a conștiinței. Chestiunea Rinului, chestiunea Dunării, Marca Mediterană, Oceanele sănt teme pe care Iorga le-a urmărit cu asiduitate. Iorga a cunoscut în profunzime fenomenul militar participind ca voluntar în al doilea război balcanic și fiind alături de armata roinână din nou în primul război mondial. Iorga a reliefat în cursul său importanța românilor la Dunăre („am fost și sîntem poporul de care Dunărea avea nevoie“), permanența problemelor regionale („popoarele se schimbă, dar mariile probleme regionale rămîn“) ca și necesitatea existenței unei armate bine pregătite („Armata este capabilă să se păstreze ca o insulă într-o mare bîntuită de furtună și să fie centrul care polarizează energiile“).

Dr. Paul Cernovodeanu a prezentat comunicarea *Ideea de democrație și libertate în concepția lui N. Iorga*. Apărător fervent al ideilor de pace, democrație, libertate, liderul Partidului Naționalist-Democrat s-a arătat în permanență preocupat de evoluția ideii de libertate în cadrul unei democrații dovedind un pronunțat simț al dreptății și un civism dezinteresat. Iorga a luptat în totdeauna atât împotriva ideologilor de stingă cit și de dreapta, subliniind faptul că graba multă duce la istoria colectivă și face necesară intervenția dictatorului. Pentru magul de la Văleni datoria cea mai mare era să reintrâm înumanitate, imperativ la fel de actual atunci ca și acum.

N. Iorga și institutul de istorie universală este titlul comunicării cu care prof. dr. Șerban Papacostea, directorul Institutului de istorie N. Iorga, a încheiat simpozionul închinat marelui nostru istorie. S-a subliniat faptul că gîndirea istorică a lui N. Iorga este o sursă permanentă de informare pentru studierea evului mediu românesc și european. Autoritatea marcantă în istoriografia europeană, N. Iorga a realizat imposibilitatea studierii exclusive a istoriei naționale și a redat istoriei românești dimensiunea de istorie universală. Iorga este unul din membrii fondatori ai institutului de studii sud-est europene, a inițiat organizarea unui institut de bizantinologie, a deschis drumul școlii românești de istoriografie universală atât prin înființarea institutului care azi îi poartă numele el și prin realizarea celor dintâi încercări românești de a îmbrățișa în ansamblu și istoria universală.

Lucian Cruceanu

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ÎNCHINATĂ ÎMPLINIRII A 50 DE ANI DE LA UCIDEREA LUI NICOLAE IORGA

În ziua de 26 noiembrie 1990 s-au desfășurat la Institutul de istorie „N. Iorga” luerările sesiunii științifice consacrate împlinirii unci jumătăți de veac de la uciderea lui Nicolae Iorga.

În *Cuvelul de deschidere* prof. dr. Șerban Papacostea, membru corespondent al Academiei Române, directorul Institutului „N. Iorga” a arătat că tragicul eveniment înregistrat cu obosele de lumea românească s-a pierdut dincolo de hotarele țării în vacarmul asurzitor provocat de înfruntarea unor forțe gigantice și numai cîteva voici de cărturari europeni au putut străbate prin infernal devenit cotidian pentru a deprora publica crima care eurmase existența unuia dintre reprezentanții de frunte ai științei și conștiinței europene. Subliniind că sensul primordial și esențial al vieții și operei lui Nicolae Iorga a fost creația neîntreruptă, prelungire și împlinire a actului originar al demisurului, vorbitorul a arătat în încheiere că astăzi opera lui Iorga redevine, în deplinătatea semnificației ei, obiect de meditație și sursă de inspirație pentru istorici.

În continuare scriitorul Ilaralamb Zineă a prezentat comunicarea *Asasinarea lui Nicolae Iorga; o anchetă închînată?* în care a arătat că intenționând în 1972 să realizeze o carte document despre Nicolae Iorga și acel noiembrie întunecat al anului 1940 s-a adresat Ministerului de Interni pentru a vedea dosarul asasinării lui Iorga. Parcurgerea dosarului și discuțiile autorului cu unii din cei care au fost implicați în descoperirea și ridicarea cadavrului din pădurea Strejnic au relevat că nu s-a desfășurat ancheta obligatorie la locul crimei — procurorul refuzând să vină — iar raportul șefului postului de jandarmi din Strejnic — asupra celor constatațe a dispărut și că o anchetă oficială asupra asasinatului s-a făcut în anul următor după eliminarea legionarilor de la putere. Dacă se arc în vedere că și expertiza criminalistică a îmbrăcămintii purtate în istorie în momentul asasinatului a dus la concluzia că acesta a fost asasinat pe la spate la coborârea din mașină putem fi de acord cu concluzia comunicării că „am comitit o erore dacă am considerat închis dosarul asasinării profesorului Nicolae Iorga”.

În continuare prof. univ. Pompiliu Teodor, membru corespondent al Academiei Române a făcut în comunicarea *Nicolae Iorga și istoria Transilvaniei* o succintă analiză a luerărilor marelui istoric dedicate provinciei intercarpatice subliniind locul privilegiat pe care aceste cercetări l-au ocupat în ansamblu operei sale. Cercetările lui Iorga privind istoria Transilvaniei și integrarea lor în ansamblu celor dedicate istoriei României relevă modul cum istoricul concepea raportul dintre istoria generală și istoria regională; aceste cercetări au jucat un rol important în continuarea vizionului lui Iorga despre istoria României.

Pe baza scrisoarelor lui N. Iorga, inedite, pe care le-a găsit în arhiva personală a lui Mario Roques dr. Andrei Pippidi a reconstituit în comunicarea *Moștenirea pierdută: Nicolae Iorga și Mario Roques* relațiile dintre istoricul român și filologul francez. Ele se întind de-a lungul anilor 1913—1940. În Parisul ocupat de germani, M. Roques a fost acela care, ca președinte în exercițiu al Academiei de Inscriptii, a rostit o cuvântare la moartea lui Iorga. Locul acestuia, de membru asociat al Academiei, a fost păstrat vacant timp de aproape cincă ani, pe toată durata războiului, în semn de respect față de memoria celui căzut în luptă antihitleristă.

Comunicarea prof. dr. Damian Hurzeanu — *Viziunea organică — dimensiune modelatoare a universului spiritual al lui Nicolae Iorga* acoperă exact ideea pe care a căutat să-o argumenteze și să-o pună în evidență.

Opera și activitatea lui Iorga atestă de o manieră eloventă atașamentul său la concepția organică; după marele istoric atât realitatea trecută el și fenomenele vieții contemporane îlevă

valoarea primordială a organicității asupra oricăror altor forme de existență socială apărute și dezvoltate prin rupturi dinamice sau discontinuități — de la salturile revoluționare la modernizările care nu sunt aderente mișcării lăuntrice a organismelor sociale.

Concepțiile și tezele metodologice ale lui Iorga poartă, într-un fel sau altul, însemnările doctrinei organice. Să ne reamintim, a spus prof. Damian Iurzeanu, de însăși categoria de istorie ca viață a umanității; de nevoia de a crea prin scrierile istorice senzația de viață: de popor ca ființă organică; de perceperea istoriei universale ca totalitate care articulează în rețele strinse și în desfășurări succesive istorie națională, zonale sau locale; de existența unor principii ordonatoare ale istoriei popoarelor și civilizațiilor; de felul în care Iorga aborda raportul trecut-prezent; de ocupația pe care o acordă mentalităților și psihologiei popoarelor; de problema permanențelor istorice etc; etc.

Comunicarea dr. Florin Constantiniu, *Permanențele istorice, astăzi a analizat valoarea teoriei lui N. Iorga* despre pămînt, rasă, idee, ca permanențe ale existenței societății umane pentru investigația istorică. A fost pus în lumină, pe temeiul unei variante exemplificări, folosul abordării procesului istoric în lumina celor trei permanențe, în acceptarea dată de marelle istoric român (s-a subliniat distincția dintre definiția dată de Iorga rasei și cea utilizată de teoriile rasiste).

Dr. Paul Cernovodeanu, director adjunct al Institutului N. Iorga în comunicarea *Istoria românilor prin cei mici* a relevat că în cadrul unui prim articol apărut în „Revista istorică” în 1921, Nicolae Iorga a făcut opera de pionierat în istoria mentalităților fiind interesat nu numai de felul în care s-a reflectat istoria „majoră” în însemnările celor modești și neînsemnați (dieci, pișari, copiști de manuscrise, preoți de țară, călugări, simpli târgoviște) dar încercând chiar să reconstituie felul de viață al acestora și mai ales să pătrundă în mentalul lor. Ulterior Iorga a împins analiza sa socială împrengind și pînă la studierea vieții marginalilor urbani, „calicii” (săracii, estropiști, cerșetorii și vagabonzi) anticipind cu o jumătate de veac cercetările întreprinse în acest domeniu — în special în istoriografia franceză contemporană de către Michel Mollat sau Jean Delumeau.

În ultima comunicare intitulată *Testamentul istoriografic al lui Nicolae Iorga* prof. dr. Șerban Papacostea, directorul institutului a relevat că, „spațiul imens ocupat de Nicolae Iorga în istoriografia românească, omniprezenta sa în cele mai variate domenii ale cercetării trecutului românesc, fără deosebire de timp și de domeniu de specializare, masivitatea informației noi pe care a pus-o la temelia edificiului istoriografiei românești, izvor nescat de reinterpretare a faptelor și de reconstrucții de ansamblu, îl silesc permanent pe istoricii români să raporteze propriile lor cercetări la cele ale ilustrului lui predecesor”.

S-a arătat că opera istoriografică a lui Nicolae Iorga a fost produsul impletirii dintre efervescența uneia din epociile cele mai fecunde ale istoriei românești, cea a căutării și desăvârșirii unității naționale, și o personalitate ieșită din comun, destinată să devină principalul interpret spiritual al acestui proces decisiv în evoluția societății românești. Comunicarea într-o formă extinsă s-a publicat în nr. 1/1991 al „Revistei istorice”.

La lucrările sesiunii au luat parte cercetătorii științifici, profesori din Invățămîntul superior, membri ai familiei marelui istoric dispărut atât de tragic în urmă cu o jumătate de secol.

Mihai Oprifescu

REUNIUNE ȘTIINȚIFICĂ DEDICATĂ COMEMORĂRII LUI NICOLAE IORGĂ LA 50 DE ANI DE LA MOARTEA SA

Sub auspiciile Societății de Științe istorice din România (S.S.I.) filiala Prahova și al Inspectoratului școlar județean Prahova a fost organizat la Ploiești în ziua de 28 noiembrie 1990 un simpozion științific consacrat comemorării marcelui savant Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii unei jumătăți de secol de la moartea sa. În prezența unui numeros public alcătuit din profesori de istorie din Ploiești și din alte localități ale județului Prahova, precum și din cercetători, muzeografi și arhiviști întruniiți în sala de ședințe a Casei corpului didactic din localitate dl. prof. Ion Bocioacă inspector școlar la inspectoratul județean, președintele filialei S.S.I. a deschis lucrările acestei manifestări științifice cu evocarea personalității marcelui dispărut a cărei activitate a fost strins legată și de meleagurile județului Prahova.

În continuare au fost prezentate următoarele comunicări: Prof. univ. dr. Gh. Ioniță (Universitatea din București), *Savantul Nicolae Iorga*; Lector univ. Ion Șendrulescu, Secretar

general al S.S.I., *Concepția lui Nicolae Iorga despre istorie și rolul educativ al acesteia*; Conf. univ. dr. Constantin Mocanu, vicepreședintele Filialei S.S.I. București, *Nicolae Iorga și filozofia istoriei*; Dr. Constantin Șerban, (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București), *Biblioteca lui Nicolae Iorga*; Constantin Dobrescu (Filiala Arhivelor Statului județului Prahova), *Nicolae Iorga și Prahova*; prof. Eugenia Tudosiu, *Profesorul Virgil Madgearu*.

În lucrările prezentate s-a făcut mai întii remarcă potrivit căreia prin asasinarea lui Nicolae Iorga în toamna anului 1940 de către adversarii săi politici, total ireponsabili și călăuziți de o ideologie fascistă străină poporului român s-a pus capăt nu numai vieții unui mare savant prețuit în întreaga lume pentru strălucirea sa contribuție la dezvoltarea istoriografiei universale dar și a științei istorice românești din perioada interbelică care prin activitatea acestuia atinsese cele mai înalte culmi ale dezvoltării sale. Apoi vorbitoriile și-au concentrat atenția asupra vieții și multiplii sale activități științifice și politice desfășurate la sfîrșitul secolului XIX și în primele patru decenii ale secolului nostru. În acest sens s-a arătat cum N. Iorga și-a încheiat cu rezultate excepționale studiile secundare și universitare în țară, cum s-a remarcat în Occident în universitățile frecventate ea un adevărat fenomen științific în domeniul istoriei, cum ca profesor la Universitatea din București s-a consacrat cu totul cercetăril și predările istoriei universale și naționale, cum în același timp a dovedit multă competență în elaborarea lucrărilor din domenii ca: istoria literaturii românești și universale, critica literară, creația literară în domeniul poeziei, prozai și dramaturgiei, etc. activitate care l-au impus în conștiința contemporanilor drept un savant de aleasă formăție. De asemenea s-a subliniat faptul că N. Iorga a formulat un nou conținut noțiunii de istorie fapt care i-a permis apoi să afirme că aceasta disciplină era „cea mai umană” dintre toate celelalte existente la vremea sa, ea posedind destule resurse pentru a avea un rol educativ în dezvoltarea spirituală a societății umane. În comunicările expuse s-a mai subliniat și aporțul deosebit adus de marele istoric la cercetarea filozofiei istoriei în sensul ca apreciind contribuțiiile înaintașilor săi (începînd cu cronicarii din evul mediu și încheind cu istoricii din epoca modernă ca N. Bălcescu, A. D. Xenopol, Vasile Pârvan) el s-a pronunțat cu fermitate pentru restabilirea adevărului istoric în analiza evenimentelor pe baza unei documentări temeinice de arhivă și a unei interpretări obiective menite să ajute omenirii să întimpine mai ușor greutățile inerente aflate în fața dezvoltării societății în viitor. Tot atât de interesante au fost și noutățile cu privire la biblioteca lui Nicolae Iorga (despre constituirea ei în decursul cîtorva decenii, peregrinul ei prin diferite orașe ale României, conținutul ei cu caracter enciclopedic), care a contribuit la clăbucarea de către savant a mii de lucrări rămase și azi de referință (sinteze, monografii, studii, articole, cronici, etc.). Si dacă la vremea respectivă fondul acesei biblioteci pus la dispoziția nai și tîi a studenților săi și apoi a marelui public a servit la formarea oamenilor de știință din domeniul istoriei în perioada interbelică astăzi acest adevărat tezaur cultural aflat la Institutul de istorie ce-i poartă numele contribuie la formarea noii generații de istorici din țara noastră. Cum era și de așteptat la această sesiune au fost prezentate și unele documente inedite aflate în fondurile filialei arhivelor statului din Ploiești cuprinzînd date prețioase în legătură cu activitatea științifică dar și politică a marelui dispărut desfășurată în județul Prahova (la Vălenii de Munte, Sinaia, Ploiești) în perioada interbelică. O contribuție deosebită în cadrul acestei manifestări științifice a constituit-o comunicarea privind activitatea economică, științifică și politică a prof. Virgil Madgearu, personalitate de nivel european dispărut în mod tragic în aceași zi de 27 noiembrie 1940 ca și Nicolae Iorga, victimă a pasiunilor politice din acea vreme. Cele relatate de autoarea comunicării s-au referit la prodigioasa activitate didactică a profesorului Virgil Madgearu desfășurată la Academia de Înalte studii comerciale din București precum și pe tărîm științific prin lucrările elaborate în domeniul gîndirii economice, care au exercitat o profundă influență asupra economiei României în perioada postbelică a primului razboi mondial.

În cîntînul său de încheiere a lucrărilor acestui simposion științific dl. prof. Ion Bocinoacă a mulțumit participanților pentru prezența lor și în mod special celor care au prezentat comunicări dînd asigurări acestora din urmă că Inspectoratul școlar Prahova le va publica lucrările în viitorul număr al Aruarului ce apare sub egida filialei Prahova a S.S.I.

**COLOCVIU INTERNATIONAL „LA NOBLESSE DANS
LES PAYS HABSBOURGEOIS, 1815 – 1914” –
STRASBOURG, 7 – 9 IUNIE 1990**

Între 7 și 9 iunie 1990, s-a desfășurat la Strasbourg un interesant colocviu internațional, având ca temă *Nobilimea în țările Monarhiei Habsburgice (1815–1914)*. Organizatori: Centrul de studii germanice de pe lîngă Universitatea Robert Schuman din Strasbourg și Institutul austriac din Paris. Au participat istorici, sociologi, șeraniști din Franța, Austria, Elveția, Italia și România.

După alocuțiunile inaugurale rostită de prof. Yves Lavoine, reprezentant al președintelui Universității Robert Schuman, și dr. Wolfgang Schallenberg, anul acestorui Austriei în Franța, prof. Jean-Paul Bled, cunoscut specialist francez în istoria Monarhiei Habsburgice a prezentat o deosebit de interesantă comunicare cadru pe tema respectivului colocviu. A fost analizată structura nobilimii, influența acesteia în societatea multinațională a imperiului, în armată, în economie, în viață politico-diplomatică, de-a lungul unui întreg secol, pînă în momentul dezagregării Monarhiei Habsburgice. În istoria acesteia, conform tezei intemeiate a prof. J. P. Bled, secolul al XIX-lea n-a reprezentat doar perioada de ascensiune a burgheziei ci și una de meninere a nobilimii pe o poziție dominantă în societate. Dacă primele semne de declin al acestei clase sociale aparuseră încă în secolul precedent, absolutismul luminat limitind puterea seniorială a nobilimii, aceasta din urmă a continuat totuși, pînă în 1848, să domine viața politico-diplomatică, aparatul de stat și armata. Chiar și după amintita revoluție, odată cu creșterea rolului burgheziei în societate, influența nobilimii nu a scăzut, în aceeași măsură, pe întregul imperiu sau în toate domeniile vieții social-politice. Conform demonstrației profesorului J. P. Bled, despre un declin propriu-zis al nobilimii, în cadrul monarhiei habsburgice, se poate vorbi de-abia după 1906, cind – potrivit datelor statistice – proporția acesteia în armată și administrație a scăzut semnificativ, diplomația răminînd singurul domeniu în care și-a meninut pînă la capăt vecurile poziții.

O bună parte a același comunicări a fost consacrată analizei structurii nobilimii, a aceluia „pluralism nobiliar”, în sensul lipsei unici omogenități sub diverse aspecte. A existat o continuă separare între vechea nobilime (cea care își avea originea în „Sfîntul imperiu romano-german”) și cea nouă, alcătuită din ofițeri, înalți funcționari și oameni de cultură înnobilați, între cele două mari categorii existînd doar raporturi profesionale și funcționale. Amintitile două categorii se diferențiau și în privința opțiunilor politice. Irinaia a ajuns în general, federalista, răminînd însă conservatoare, ceea de-a doua a devenit liberală, dar centalistă. În sfîrșit, în timp ce nobilimea din Boemia avea o mentalitate mai mult sau mai puțin cosmopolitică, ceea din Ungaria și Galicia era naționalistă.

Declinul nobilimii, osatura unui imperiu ce reunea un conglomerat de națiuni, a devenit evident – conform aprecierii lui J. P. Bled – după 1906, acest proces afîndu-se într-o strînsă interdependență cu cel de dezagregare a monarhiei habsburgice, determinată de un întreg angrenaj de factori interni și externi.

Complexitatea și finețea analizei, făcută de profesorul J. P. Bled societății nobiliare habsburgice, de-a lungul secolului al XIX-lea, a rezultat, între altele, din conținutul celorlalte comunicări. Autorii acestora, referindu-se la diferite aspecte și trăsături ale vieții nobilimii (educație, mentalități, preocupări, atitudini politice, etc.) din diverse zone ale imperiului, au ajuns la concluzii apropiate cu cele ale susmenționatului referat cu caracter introductiv.

Printre acestea semnalăm, în prima zi a desbaterilor, ceeaunicările: *Nobilimea în societate, 1890–1815* (Christine Lebeau, Strasbourg), o analiză a atitudinii aristocrației, din cadrul Monarhiei Habsburgice, față de legitimită din timpul Revoluției Franceze și față de regimul napoleonian; *Orientarea politică a nobilimii austriece în perioada 1867–1914* (Lothar Höltel, Viena), *Nobilimea belgiană și Sfîntul Imperiu și relațiile cu Austria, după Congresul de la Viena* (Georg Engelbert, Viena), *Nobilimea din interiorul Austriei, 1815–1914* (Hans von Urbanski, Viena), *Nobilimea maghiara, 1815–1914* (prieten Vincent Windisch-Graetz, Viena). Limitînd la Austria analiza sa privind cele două mari categorii ale nobilimii, prof. Hans von Urbanski s-a referit cu precădere la impactul pe care revoluția din 1848 l-a avut asupra poziției în societate a marii aristocrații. Aceasta din urmă, conform demonstrației autorului, desă și-a pierdut forță pe cără deoarece deținuse în cadrul structurilor economice și politice ale imperiului, a continuat totuși să exercite o influență considerabilă în societate, pe de o parte, prin relații de familie iar, pe de altă parte, prin pozițiile meninute totuși în armată și diplomație. Comunicarea prințului Windisch-Graetz s-a deosebit de cea a profesorului Urbanski

nu numai prin faptul că analiza a fost circumscrisă unei alte părți a imperiului ci și prin modul de tratare a subiectului, în sensul prezentării, sub o mare diversitate de aspecte, a nobilimii ungare: cantitativ (1 nobil la 17 locuitori în Ungaria față de 1 la 300 în Austria), economic și politic (o parte a nobilimii plasticându-se după 1848, pe o poziție potrivnică monarhiei), mentalități, moravuri și obiceiuri (constatindu-se o categorică influență orientală), vestimentație, limba vorbită (în 1851, germane era folosită aproape exclusiv în Buda iar în Pesta ungara era vorbită de-abia într-o proporție de 38 %), religie (preponderent catolică cu excepția Transilvaniei).

Viața publică și privată, urmărītă însă numai în cadrul unei singure familii, a făcut obiectul comunicării *Între adaptare și afirmare; casa princiară Windisch-Graetz în secolul al XIX-lea*, pe care a susținut-o prof. Hannes Stekl (Viena).

Cea de a doua zi a coloacviului a fost deschisă de comunicarea susținută de prof. Elisabeth Spinger (Viena) și intitulată *Observații privind nobilimea de curte*. Pe baza unor exemple, fundamentate pe o serie de documente inedite, au fost analizate raporturile doar funcționale dintre marea nobilime – cu acces la curtea imperială (– Hofadel), datorită doar locului acesteia în ierarhia nobiliară și relațiilor familiale – și înalții funcționari, de diferite origini, înobiliati sau ridicăți în amintita ierarhică, datorită poziției lor în administrație și a serviciilor aduse statului (Beamtenadel). *Politica de înnobilare a lui Franz-Joseph*, o încercare, pe această cale, de a salva Monarhia Habsburgică, a constituit tema comunicării susținută de Szabolcs de Vojay (Geneva). În acest context autorul, referindu-se cu precădere la Ungaria, a analizat curentele de opinie care s-au dezvoltat în cadrul nobilimii, mai ales după 1848. O parte a rămas pe poziții legitimiste iar altă parte s-a plasat în fruntea mișcărilor naționale. Totodată, în Ungaria și Galia, mica nobilime a continuat să fie conservatoare pe cind marea nobilime, dovedind o mai accentuată mobilitate și adaptabilitate pe plan economic, a îmbrățișat noua concepție liberală.

Nobilimea din zonele periferice ale imperiului a stat de asemenea în atenția participanților la coloacviu, mai ales în a doua zi a dezbaterilor. Astfel, în comunicarea *Nobilimea poloneză din Galia (1815–1914)*, prof. Jean-Baptiste Neveau (Strasbourg) a analizat cu precădere mentalitatea sălăstiei, conservatoare și naționalistă. În această categorie de comunicări s-a înscris și cea a lui Șerban Rădulescu-Zonier, cu privire la *Familia baronului Eudoxiu de Hurmuzaki din Bucovina, în secolul al XIX-lea*. Conform celor demonstate de autor, nobilimea română din Bucovina – respectiv urmașii vechilor familiilor boierești din zonă care, după anexarea acesteia de către imperiul habsburgic (1775), fusese indigenați în ierarhia nobilimii austriece – constituie un caz aparte datorită menținerii unor raporturi patrimoniale și familiale în Moldova. Cel mai concluziv exemplu asupra consecințelor acestei stări de fapt l-a constituit familia Hurmuzaki, prezentă atât în Bucovina cât și în Moldova. După o scurtă incursiune în istoria acestei familii, pornind de la prima ei atestare documentară, autorul s-a referit la rolul avut de Hurmuzăkești în viața politică și culturală a Bucovinei, Moldovei și Transilvaniei, în 1848 și decenile următoare. Principala pondere a analizei – pe fondul realităților demografice, lingvistice și situației socio-politice din Bucovina – a constituit-o activitatea fraților Eudoxiu, George și Alexandru. Din aceeași categorie de comunicări, având ca obiect nobilimea din zonele periferice ale imperiului habsburgic, a făcut parte și cea a Christinei Adriaenssen (Viena): *Eoul ideologic nobilimii maghiare în scrierile unul transilvănean prin adoptie: Auguste de Gérande. O mărturie franceză asupra evenimentelor din 1848/49*. După o scurtă prezentație a vieții autorului (stabilit în Transilvania prin căsătoria sa cu Emma Teleki) și ale cărui însemnări au făcut obiectul amintirii comunicării, Christine Adriaenssen s-a referit, în prima parte a intervenției sale, la lucrările lui Auguste de Gérande. Sub influența ideologiei nobilimii liberale el a fost totodată un adept al unei apropieri austro-ungare, pe care o considera drept singurul mijloc de combatere a panslavismului și, din același motive, a pledat în favoarea unei confederări danubiene care ar fi urmat să cuprindă și Principatele Române. Printr-o asemenea prismă a fost prezentată de Auguste de Gérande și revoluția din 1848–1849, făcind abstracție, în ultima instanță, de numeroase evenimente din Transilvania, de revoluția românilor ardeleni, de trăsăturile specifice ale acesteia și de cunoscuta atitudine naționalist-exclusivistă a nobilimii liberale din Ungaria față de români. Christine Adriaenssen s-a limitat să prezinte însemnările amintitului scriitor fără a le compara cu realitățile existente atunci în Transilvania, pentru a trage concluzii corespunzătoare.

Croatia a stat, la rindul ei, în atenția participanților la coloacviu, datorită comunicării *Nobilimea militară sud-slavă; retrospectivă istorică și reflexie literară*, pe care a susținut-o prof. Zoran Konstantinovic (Innsbruck). Autorul nu s-a referit însă numai la categoria nobililor de origine croată, proveniți din armată, respectiv a ofițerilor înobiliati, a căror mentalitate era dominată de fideliitatea lor față de „coroană”. El și-a extins analiza și asupra opțiunilor nobilimii croate, în ansamblu, față de mult discutata problemă privind structura imperiului, ce preocupa cercurile politice după 1848. Pe cind aristocrația autohtonă, integrată în ierarhia

nobilimii habsburgice, a fost adepta unei Croații mari în cadrul Monarhiei, cea de emigratie a militat pentru o uniune cu Ungaria.

Mai multe comunicări au fost consacrate modului în care viața și mentalitatea nobiliilor s-au reflectat în literatura epocii sau în cea din perioada următoare dezaggregării monarhiei habsburgice. O primă comunicare din această categorie a fost cea a Emiliei Fiandra (Neapole), consacrată modului în care renumitul poet și pictor Adalbert Schifter a cunoscut, înțeles și redat viața nobilimii (*Supușii inimit. Lumea nobiliară și comunitatea sărănească la Adalbert Schifter*). O fină analiză a unor laturi ale mentalității nobilimii militare a făcut obiectul, comunicării *Falsa frivolitate a ființei sau aristocrația în proba vieții militare și a războiului* în care autoarea, profesoara Jeanine Charue (Dijon), și-a ales ca obiect al studiului două personaje: Karl Joseph von Trotta, eroul principal al romanului „Radetzkymarsch” de Joseph Roth, și contele Kari Brühl din comedia „Der Schwierige” a dramaturgului Hugo von Hofmannsthal. În același scop, respectiv al discărării mentalității nobiliare, prof. Jean Charue (Dijon) s-a opus în comunicarea sa, intitulată *Contesa și ofișerul*, asupra operei literare a lui Ferdinand von Saar și a Mariei von Ebner Eschenbach. Un caracter mai aparte l-a avut, datorită temei alese, comunicarea profesorului André Reszler (Geneva), intitulată *Miklos Banffy și vizuirea sa asupra aristocrației ungare*. Autorul s-a referit la trilogia „Erdélyi történet” (1904–1914), scrisă de amintiul om politic maghiar, după retragerea sa din viață publică (1930) și stabilirea sa pe un vechi domeniu al familiei, în Transilvania: un roman cu cheie – conform aprecierii autorului amintitei comunicări – eroul principal fiind chiar contele Miklos Banffy. Potrivit celor susținute de prof. A. Reszler (fără să fi făcut cea mai mică referire la istoria Transilvaniei), nobilimea ungă ar fi refuzat să se recunoască în roman, deoarece acesta a constituit de fapt un aspru rezhiitoriu făcut de autor clasei sociale din care el însuși făcea parte. Cursul istoriei ungare, după *Ausgleich* și, mai ales, în timpul crizei monarhiei biccale, s-ar fi datorat – potrivit tezei contelui Banffy – în primul rînd decăderii nobilimii maghiare (generația de la începutul secolului al XX-lea ar fi fost inferioară celei precedente) căci Ungaria, conform părții sale, a fost o țară a aristocrației.

Toate comunicările au fost urmate de discuții. Printre cei care au luat cuvîntul a fost și S. Rădulescu-Zoner (București) care, referindu-se cu precădere la comunicarea Cristienei Adriaenssen a reliefat limitele concepției nobilimii și a burgheziei liberales ungare, în 1848, față de mișcarea de emancipare a românilor din Transilvania cit și față de acțiunea lui Nicolae Bălcescu pentru conciliere națională cu scopul unirii forțelor revoluționare și a combaterii totodată a panslavismului, ce nu constituia decât o formă de extindere a influenței Rusiei autocratice în zonă.

Pe marginea comunicărilor susținute și a discuțiilor purtate, a luat cuvîntul în încheiere, profesorul Bernard Michel (Paris). Aceasta a susținut, printre altele, că marea nobilime a constituit, în cadrul Monarhiei Habsburgice, mai înalt decât o clasă socială și anume „o societate” supranațională, cu delimitări precise, cu o psihologie și mentalitate proprie, fidclitatea față de „coroană” fiind o caracteristică esențială. Aceeași trăsătură specifică a constituit și un atribut al nobilimii militare. În continuare, prof. B. Michel s-a referit la procesul involutiv al nobilimii, în contextul prefacărilor economice specifice epocii, subliniind totodată și adaptabilitatea la noile condiții a unei părți a amintitei clase sociale (investiții în proprietăți imobiliare la orașe, participarea la consiliile de administrație a unor societăți pe acțiuni, etc.). În viață politică influența marii nobilimi s-a redus considerabil odată cu largirea dreptului la vot, menținându-se însă în domeniul diplomației. În continuare, prof. Bernard Michel a reluat și confirmat ideile desprinse din comunicările referitoare la nobilimea din părțile periferice ale imperiului (Galitia, Bucovina, Croația). O altă concluzie a fost cea referitoare la marea pondere pe care a avut-o nobilimea ungă în conținutul comunicărilor expuse și a discuțiilor purtate, ceea ce s-a datorat – ne permitem să adăugăm – pe de o parte, raporturilor speciale (mai ales familiale) dintre nobili de naționalitate germană și cei mai ghiari, iar, pe de altă parte, preocupărilor unei bune părți ale participantilor la colocviu.

Serban Rădulescu-Zoner

COLOCVIUL „MATIA CORVIN ȘI EUROPA CENTRALĂ – 1458–1490”, BUDAPESTA, 15–18 OCTOMBRIE 1990

În perioada 15–18 octombrie 1990 la Budapesta a avut loc colocviul „Matia Corvin și Europa centrală, 1458–1490”, dedicat comemorării a 500 de ani de la trecerea în neființă a marelui rege.

De la început trebuie relevată buna organizare a întregii manifestări, programul minuțios și șindit și ospitalitatea gazdilor.

La colocviu au participat reprezentanți din România, Germania, Austria, Cehia și Slovacia și, bineînțeles, din țara gazdă. Însemnăm să remarcăm prezența numeroasă a istoricilor români și contribuția lor științifică remarcabilă.

Programul întâlnirii a cuprins: comunicări, dezbateri științifice, în scopul alcăturirii unui *Dicționar Encyclopedic al Europei central-răsăritene* (cuprinzând aria civilizației catolice din Estonia până în Slovacia), întâlniri cu personalități ale vieții științifice și politice din Ungaria, precum și vizitarea unor vechi centre politice și culturale. În cele trei zile ale colocviului comunicările prezentate au înfățișat, pe larg, toată gama problemelor de politică externă, economică, socială și culturală a epocii lui Matia, încadrată în contextul european al Renașterii.

Seria comunicărilor de mare interes științific a fost deschisă de Erik Fügedi cu o succintă, dar cuprinzătoare trecere în revistă a vieții și personalității marelui rege (*Matthias Corvinus: Persönlichkeit und Lebenslauf*). Tradiția populară despre Matia cel „Drept” a fost prezentată de dl. Zsigmond Pál Pach (*Zum Problem der Volkstradition über Matthias den Rechten – die ungarische Agrarverfassung zur Zeit Matthias' und am Vorabend von 1514*), în care autorul și-a propus să analizeze evoluția situației țărănimii din Ungaria, până în 1514, lăudând în considerație situația economică a țărănimii dependente, liberă, până la sfîrșitul secolului XV, să și comercializeze surplusul de produse pe piață, precum și agravarea iobăgiei după 1514.

Imaginea lui Matia, vehiculată de izvoarele și istoriografia românească, a fost evocată de prof. univ. Camil Mureșean în comunicarea *Das Bild des Königs Matthias in der rumänischen Geschichtsschreibung*. Informații privind lupta de la Baia sau relațiile regelui cu Vlad Tepeș apar în variantele *Cronicii* scrise la curtea lui Ștefan cel Mare și în *Povestirile despre Dracula*, iar de originea română și politica față de românii din Transilvania, de lupta anti-otomană și eforturile de centralizare a statului s-a ocupat istoricul Gh. Șincai, Ioan Rusu și Nicolae Iorga. Comunicarea lui Jaroslav Boubin, *Ein Modellvergleich des Nationalkönigtums: Podebrad, Matthias, Knut*, a dezbatut situația politică similară ce a făcut ca în centrul Europei și în Peninsula Scandinavă să se petreacă un fenomen similar, alegerea unui „rege național”, în condițiile absenței unei continuități dinastice și ale existenței regimului politic al monarhiei „stăriilor” dominat de virfurile nobilimii.

O altă secțiune a colocviului a fost dedicată politicii externe duse de Matia, conflictelor militare pe frontul din centrul Europei sau de la Dunăre. Comunicarea deosebit de interesantă prezentată de dr. Heinz Angermaier (*Wirkung der ungarischen Politik auf das Reich und Europa in den Jahren 1485–1487*) a abordat problema pusă în discuție în ultimul deceniu de Karl Nehrung, anume: Matia a vizat sau nu coroana imperială, întrebare la care, cu un secol în urmă, Wilmos Fraknoi răspunse afirmativ. Cu o bogată argumentație, autorul comunicării a demonstrat că Matia nu a dorit să ocupe tronul Sfântului Imperiu german, ci, în conformitate cu spiritul Renașterii, să constituie un organism statal nou, un „imperiu ungar”, care să răspundă intereselor politice naționale. Toamna pentru „modernitatea” visului său Matia a eșuat, conchide autorul.

Ajțiunea regelui Ungariei la Dunărea de Jos a fost dezbatută într-o suita de comunicări, cea prezentată de dl. dr. Șerban Papacostea (*Mathias Corvin et la Moldavie d'Estienne le Grand: de l'antagonisme à la coopération*). A analizat evoluția situației politice de la conflictul militar de la Baia (1467) la tratatul de alianță cu Ungaria (1475), situație evaluată în raport cu relațiile lui Ștefan cel Mare cu Polonia și cu declanșarea celei de-a II-a etape a conflictului antiotoman condus de regele Ungariei.

Pe aceeași linie a acțiunilor militare întreprinse de Matia Corvin, dr. Gyula Rászó a abordat strategia militară și liniile prioritare urmărite de rege în asigurarea securității granițelor (*Mathias Corvinus, der Strateg*). Comunicarea *Le traité de paix de 1468 entre la Hongrie et l'Empire Ottoman. Les implications politiques pour le Centre et le Sud-Est de l'Europe* (de Ileana Căzan) și-a propus să aducă argumente în favoarea ideii existenței unei păci în 1468, pace de cărei existență s-au înălțit mulți istorici. Deosebit de interesantă a fost, în cadrul aceleiași tematici (a relațiilor cu Imperiul otoman), intervenția d-lui Iános Hováry (*Das begherte Ziel: die Osmanen über Kronstadt, 1484*), în care, pornindu-se de la documentele otomane recent puse în circulație, se demonstrează preocuparea constantă a turcilor de a ataca și occupa Brașovul, preocupare ce apare de la sfîrșitul secolului XIV până la 1484, moment în care importantul punct comercial ce legă centrul Europei de Marea Neagră și Asia părea din nou amenințat. Confruntările militare între Ungaria și Imperiul otoman au fost succint prezentate și în comunicarea lui Ioan Hațegan *Matthias Corvinus und die Türken*, accentul căzind în acest caz pe activitatea cunoscutului comandant de oști Pavel Chinezul.

Sectiunea dedicată dezvoltării culturii în epoca lui Matia Corvin a prezentat aspecte importante cum ar fi: raporturile lui Matia cu arhiepiscopul de Salzburg (Peter Michael Lipburger, *Mathias Corvinus und die Salzburger Erzbischöfe*); relațiile culturale între Boemia și Ungaria și implicațiile pătrunderii husitismului în Ungaria (prof. Prazak de la Universitatea din Brno); ceremonia înmormântării regelui Ungariei în contextul european (Áron Petneki, *Esequiae Regis. Begräbniszeremonie König Mathias' in europäischem Hintergrund*). Deosebit de interesantă, ca implicații pentru întreaga evoluție a situației românilor transilvăneni în secolul XV și următoarele, a fost comunicarea d-lui Adrian Andrei Rusu — *Sur les conséquences du Concile de Florence en Transylvanie aux temps de roi Mathias Corvin*. Ideea de bază a autorului a fost aceea a existenței unei prime încercări de unire bisericescă, în secolul XV, ce a adus o ameliorare a situației românilor ortodoxi din Transilvania. De asemenea Andrei Rusu a luat în discuție și problema reședinței episcopalului „unit”, Macarie, aflată probabil la mănăstirea Feleac.

Cea de-a treia zi a fost dedicată exclusiv problemelor de istoric economică. Cunoscutul om de știință András Kubinyi a prezentat comunicarea *Münzreform und materielle Kultur zur Zeit von Matthias Corvinus*, comunicare din cărei concluzie s-a desprins încercarea de stabilizare și creștere a cursului monedei maghiare de aur, reevaluată în raport cu guldenul european, în timpul domniei lui Matia. Asupra dezvoltării orașelor în secolul XV s-au oprit comunicările lui Richard Marsina (*Mathias Corvinus und die slowakischem Städte*) György Székely (*Die Hauptstädte von Matthias Corvinus: Ofen, Brünn, Breslau, Wien*) și cea a Katalinci Szende (... *Eigentümlichkeiten und Unterschiede der materialien Kultur der Inwohner zweiter königlichen Freistädter — Ödemburg und Pressburg, 1450—1490*). Concluziile generale au fost următoarele: orașele au fost principala sursă de venituri și principalul sprijin al regalității, dar autoritatea centrală nu a dus o politică specială de protejare a centrelor urbane; în timpul lui Matia principalele orașe, dintre care unele vor deveni reședințe regale, aveau la bază elementul etnic german majoritar, inclusiv în Buda (Ofen); prezența regelui în cele patru orașe-capitală a impulsionat dezvoltarea economică și culturală a acestora. Reconstituirea structurilor sociale, a averii mobile și imobile a locuitorilor unui oraș al epocii a fost făcută, pe baza testamentelor, de către K Szend.

Istoria Transilvaniei în epoca lui Matia Corvin a fost prezentată în comunicările următoare: *Aspekte der Beziehungen zwischen den Rumänen und der Zentralmacht in der Zeit Matthias Corvinus* (Ioan Drăgan); *Droits et priviléges reconquis aux Roumains de Transylvanie à l'époque de Matthias Corvin* (Ioan Aurel Pop); *Circulation monétaire en Transylvanie à l'époque de Matthias Corvin* (Ferenc Pap); *Die Bevölkerungszahl auf dem Gebiet Sachsenlandes in Siebenbürgen zur Zeit des Todes Matthias Corvinus* (Istvan Draskoczy). Primele trei comunicări au adus în discuție aspecte deosebit de importante nu numai pentru epoca marelui rege ci și pentru evoluția istoriei Transilvaniei și a românilor, în ansamblu. Cei trei cunoscuți cercetători de la Cluj au însăși o bogată documentație, în parte inedită, izvoare sau rezultate ale săpăturilor arheologice, care au pus în lumină probleme ale vieții sociale și ale culturii materiale din Transilvania secolului XV. Comunicările domnilor Ioan Drăgan și Ioan Aurel Pop au demonstrat existența unei nobilimi române, ridicată în număr mare în vremea lui Iancu de Hunedoara, nobilime care și-a menținut existența și în epoca lui Matia, fiind angrenată în viață militară, ca principala forță de apărare a liniei Dunării (în comitatele Timiș, Caraș, Hunedoara). Privilegiile date românilor, conchide I. A. Pop, nu se datorează exclusiv etniei, ci, în mare măsură, politicii realiste duse de Matia, care le-a recompensat *meritele militare*, în lupta antotomană distingându-se tocmai acei „nobiles valachi”.

Aspectele de cultură materială au fost relevante de Ferenc Pap, care a întreprins o detaliată prezentare a principalelor tipuri monetare ce se întâlnesc în secolul XV în Transilvania, ajungind la concluzia predominanței unor anumite emisiuni care circulau cu predilecție în Europa Centrală și de S-E, ceea ce denotă o unitate a circuitului comercial în zonă, un anume tip de „monedă medievală”, valabilă din Tările Române până în Polonia, Ungaria și Boemia.

În sfîrșit, István Draskóczy a supus atenției auditorului un studiu de demografie istorică, prezentând situația orașelor săsești din Transilvania, în lumina recensământelor din perioada premergătoare și imediat următoare morții lui Matia (conscripțiile din anii 1480, 1488, 1494), analizând cu precădere raportul dintre numărul sașilor și cel al „străinilor” — *hospites* — așezăți în perimetru principalelor orașe (Brașov, Sibiu, Mediaș, Bistrița).

Întreaga manifestare a fost, după cum s-a văzut din cele prezentate mai sus, o reușită a colaborării științifice și a schimbului cultural în zona Europei central-răsăritene, pentru stabilirea unor jaloane viitoare de contacte între istorici.

Ileana Căzan

CEL DE-AL XI-LEA CONGRES DE ISTORIE TURCA

Întră 5 și 10 septembrie 1990 s-au desfășurat, la Ankara, lucrările celui de al XI-lea congres de istorie turcă, organizat de Societatea de istorie turcă și Societatea Ataturk de cultură, limbă și istorie, sub înaltul patronaj al excelenței sale, dl. Türgut Özal, președintele Republicii Turcia. Creată în 1932 de Mustafa Kemal Ataturk, primul președinte al republicii, Societatea de istorie turcă a promovat de la începuturile ei o direcție nouă în cercetarea istoriei naționale cu participarea nu numai a savanților turci ci și a contribuția celor din lumea întreagă în cadrul unor reuniuni internaționale organizate periodic fie la Ankara, fie la Istanbul. Actualul congres s-a remarcat printr-o amploare fără precedent din punctul de vedere al tematicii, comunicărilor și al numărului participanților, aproape 375.

Lucrările acestuia s-au desfășurat în sălările hotelului Hilton din Ankara. Înainte de începerea lucrărilor Congresului, participanții au vizitat, în dimineață zilici de 5 septembrie, Mausoleul lui Mustafa Kemal Ataturk, unde au depus o coroană de flori în memoria primului președinte al Republicii Turcia, ca un omagiu pentru contribuția sa la modernizarea societății turce din perioada interbelică.

Ceremonia inaugurală a congresului a avut loc în dimineața aceleiași zile, în sala Kayaaklıdere, în prezența excelenței sale dl. Türgut Özal, președintele Republicii Turcia, a unor înalte personalități politice și culturale și a turcologilor din aproape toate continentele lumii; din *Europa* (URSS, Germania, Belgia, Jugoslavia, Italia, România, Polonia, Ungaria, Marea Britanie, Albania, Olanda, Bulgaria, Franța, Elveția, Grecia, Austria, Cehoslovacia, Spania), din *Asia* (Irak, Uniunea emiratelor arabe, China, Pakistan, Japonia, Taivan, Israel, Arabia saudită, Iran), din *Africa* (Algeria, Egipt), din *America* (SUA, Canada).

După intonarea imnului național al Republicii Turcia a luat cuvîntul prof. dr. Yaşar Yücel, președintele Societății de istorie turcă, care a relevat mai întîi participarea amplă la congres a turcologilor din lumea întreagă, apoi interesanta tematică a comunicărilor incluse în sase secții. De asemenea vorbitorul a reamintit auditoriului nouă direcție pe care au luat-o studiile de turcologie în ultima jumătate de secol ca urmare a sprijinului acordat de Mustafa Kemal Ataturk, a căruia concepție stă de atunci la bază investigațiilor în acest domeniu de cercetare istorică. În continuare, Suat İlhan, președintele Consiliului suprem al Societății Ataturk pentru cultură, limbă și istorie a făcut o incursiune în istoria Turciei din epoca lanzi-matului, prezintind nu numai dezvoltarea social-economică și politică dar mai cu seamă cultural-științifică a țării sale. În acest sens s-a relevat faptul că acum, savanții turci își desfășoară activitatea în circa 350 de universități, facultăți, academii unde au contribuit, prin rezultatele remarcabile ale muncii lor, la dezvoltarea Turciei pe drumul progresului și civilizației. Aceste cercetări pormese de la îndrumările lui Mustafa Kemal Ataturk, care a afirmat, în mod îndreptățit că „a serie istoria este tot atât de important ca și de a o făuri cu condiția ca cel care a scris istoria să rămână credincios făuritorilor ei, deoarece în caz contrar adevărul invariabil capătă un conținut, care dăroutează omenirea”. În încheiere a vorbit excelența sa, Türgut Özal, președintele Republicii Turcia, care a salutat prezența la congres a savanților turci și străini, relevând rolul lucrărilor congresului în dezvoltarea ulterioară a cercetării istoriei Turciei și în consolidarea colaborării internaționale în întreaga cercetare istorică.

Ceremonia inaugurării lucrărilor congresului s-a încheiat cu un concert oferit de Corul polifonic de stat al Ministerului Culturii, care a interpretat, sub bagheta dirijorului Walter Strauss, coruri de Giovanni Gastoldi, O. Gibbons, Th. Morley, M. K. Akeses, F. Tätzün, C. Akin, M. Sun, S. Egög.

În după amiază aceleiași zile ca și în zilele următoare, participanții la congres au prezentat comunicările lor în cadrul mai multor secții după cum urmează: I. *Istoria veche a Turciei și civilizațiile sale*; II. *Istoria Asiei centrale turce*; III. *Istoria medievală a turcilor și a Turciei*; IV. *Istoria otomană*, cu trei subsecții: A. *Istoria otomană în secolele XV – XVII*, B. *Istoria otomană în secolele XVIII – XX*, C. *Minoritățile din Imperiul otoman*; V. *Istoria Republicii Turcia*; VI. *İstanbul metropola lumii* (din punct de vedere politic, cultural, social-economic). Astfel toate comunicările susținute în acest cadră au îndeplinit menirea congresului de a asigura o integrare mai bună a istoriei turcilor și a Turciei în cadrul istoriei universale. De fapt, secțiile celor de al XI-lea Congres de istorie turcă au oferit posibilitatea rezolvării unor probleme, care trebuiau dezbatute în cadrul acestei reuniuni internaționale: cunoașterea trecutului de pe teritoriul actual al Turciei, formațiunile statale ale turcilor în istorie, mișcarea de eliberare a poporului turc din anii 1919–1923.

Insemnatatea acordată descoperirii unor izvoare necunoscute încă explică și faptul că s-a renunțat de către organizatori, în mod firesc și necesar, la impunerea unor teme-cadru,

susceptibile de a duce la un nivel de generalizare prea mare, de eliminare a particularismelor definitoare pentru istoria turcilor și a Turciei și de a repeta din nou săturație o serie de locuri comune. Respectul față de adevărul istoric, izvorit din necesitatea cunoașterii sale, i-a obligat pe participanții la congres să recurgă la o metodă riguroasă științifică, care s-a caracterizat printr-o analiză completă dusă din nou la sleirea izvorului descoperit ca și prin critică de text.

Istoria veche a Turciei și a civilizațiilor sale a suscitat, în mod firesc, un interes deosebit, dovedă cele 82 de comunicări, care au îmbrățișat, din punct de vedere tematic și cronologic, aspecte dintre cele mai variate: de la o incursiune în pleistocen (Güven Arsebük), la fazele neoliticului aceramic de la Aşkılı Höyük (Ufuk Esin), la problemele cronologiei din Anatolia apuseană în mileniul 2 înainte de Christos (Machteld J. Mellink) și din nou la soarta orașului Amorium (Hisarköy, Emirdağ) în epoca romană și postromană (Richard Martin Harrison).

Dacă civilizația sumeriană a fost prezentată din punctul de vedere al influenței sale îndepărătite asupra epocii noastre (Muazzez İlmiye Çığ), în schimb cea asiriană a putut fi cunoscută nu numai prin prisma dezvoltării istoriei politice a Anatoliei consemnată în tablilele de la Kultepe II (Hüseyin Sever — Salih Çeçen), a comerțului practicat de coloniile comerciale asiriene (Cahit Günbatti, Tahsin Özgül) ci și prin prisma toponimiei și a vestigilor păstrate în necropolele de la Girnavaz (Sabahattin Bayram, Hayat Erkanal).

După cum era și de așteptat, s-au remarcat acele comunicări, care au stăruit asupra unor aspecte necunoscute ale civilizației hitite. Ele privesc deopotrivă plurilingvismul citorva texte descoperite la Bogazköy (Hattuşah) (H. Otten), cercetările noi referitoare la această capitală a statului hitit (J. Peter, J. Neve), la distrugerea sa (Gerd Steiner), aspecte ale istoriei (Belkis Dinçol, Horst Klengel) și religiei hitite (Veli Sevin).

Au fost comunicate, totodată, rezultatele cercetării istoriei și civilizației statului Urartu pe baza unor săpături noi (Altan Çilingiroglu). Rezultatele amintite au avut în vedere regiunea de vest a acestei formațiuni politice (Recep Yıldırım), monumentele sale (M. Taner Tarhan), barajele și canalele construite în epoca amintită în Anatolia de Est (Oktay Belli), lăcașurile de cult din stâncă (Fahri İşlk). Fără îndoială că epoca homerică s-a bucurat de atenția cuvenită datorită nu numai prezentării ample a săpăturilor din Tracia, de la Enez (Ainos) (Afif Erzen) ci mai ales observațiilor de ordin metodologic aduse unei teme atât de cunoscute cum este cea a războiului troian (Peter Frei). Interesul cercetătorilor a fost stîrnit, în egală măsură de problemele ridicate de situația demografică a Asiei mici în antichitate în sec. V—IV înainte de Christos (Pierre Salmon) de cultură și politică în orașul cilian Tarsos în epoca elenistică (Paolo Desideri) sau de arhitectura unor temple elenistice din Caria de nord (Yusuf Boysal), după cum nici antichitatea romană nu a fost trecută cu vederea. Este vorba de prezentarea săpăturilor din perioada romană tirzie de la Armorium, actualul Hisarköy sau Emirdağ (Richard Martin Morrison) sau de încercarea de a desluși originea locuitorilor, care au dat numele de Isauria unei provincii romane (Keith Hopwood).

Cele 12 comunicări susținute în cadrul celei de a doua secții au pus în discuție aspecte noi, deosebit de interesante, ale istoriei Asiei centrale turce în lumina unor izvoare puțin sau deloc cunoscute. Numărul relativ redus de izvoare publicate din nou acum explică, în mod firesc, locul pe care această problemă l-a ocupat în tematica și în discuțiile duse pe marginea comunicărilor prezentate. A fost relevată, pe rînd, importanța informațiilor privind geografia și istoria socială a Asiei centrale, informații existente în însemnările de călătorie redactate din nou în secolul al XIII-lea (Özkan Izgi), însemnatatea izvoarelor turcești în cercetarea istoriei Turkestanului și Azerbaidjanului (Mehmet Saray), posibilitățile noi de studiere a epitafelor din cimitirele aparținând turcilor numiți Gök Türk (Dimitri Vasiliev). Deosebit de interesantă s-a dovedit să fie cercetarea, care a relevat existența și însemnatatea istorică a cuninților turcești în lucrarea anonimă „Istoria secretă (Gizli Tarihi)” scrisă în vremea hanului Ogoday (Mehmet Necati Ablay).

Totodată, aspectele religioase și filosofice ale istoriei Asiei centrale turce s-au bucurat de atenția cuvenită, fiind prezentate pe rînd legăturile șamanismului cu viața religioasă a vechilor turci (Mehmet Aydin), gîndirea islamică în vremea dinastiei Karahan, adică în epoca recentei convertiri a turcilor la Islam (Huseyin A. Dukuki), semnificația folosirii conceptelor de timp în titulatura kaganilor uiguri (Harun Güngör) precum și apropierea posibilă între Bilde Kagan, menționat în inscripțiile de la Orhon și Filozoful Arhont din Republica lui Platon (Mübahat Türker-Küyel). Au fost făcute precizări noi și interesante în ce privește formarea dinastiei Karahan (Samet Dugayli) precum și în legătură cu potențialul fiscal al orașelor din Anatolia răsăriteană în epoca statului Ilhanid în secolele 13–14 (Abdulkadir Yuvali).

Insemnatatea și rolul elementului turc în structura demografică, în viața politică, religioasă și culturală a Anatoliei reprezentă de fapt ideea fundamentală de la care au pornit cele 18 comunicări prezentate în secția a III-a intitulată: Istoria medievală a turcilor și a Turciei. Arheologia și epigrafia au oferit perspectiva necesară înțelegerei corecte a stabili-

rii turcilor islamizați în bazinul Eufratului (Muhammet Beşir Aşan) și a prezenței elementului turc în Azerbaidjan (Sara Hanım Asurbeyle). În acest cadru cercetarea lucrării Istoria Albanilor redactată în sec. VII a pus în lumină informațiile referitoare la comunitatea turcă din regiunea Genge-Karabağ și Şirvan în epoca anterioară cuceririi islamică (M. Fahrettin Kızırlıoğlu).

Totodată geneza poporului azeri a fost examinată, din punct de vedere istoric (Ruaf A. Hüseyinov) prin prisma factorilor de ordin etnic, cultural, psihologic după cum și corelația proceselor de turcizare a Anatoliei și de arabizare a nordului Africii (Abbas Hamdani) a dovedit existența reacției în lanț de tipul cauză-efect, reacție, care a determinat afluxul masiv de populație arabă în regiunea amintită.

Paralel cu reconstituirea marilor procese demografice, s-a ajuns la evocarea unor comandanți turci, care au slujit dinastia abbasidă ca Tüzün (Ahmet Ağırakça) și Bizanțul secolului al XI-lea, ca Taticius (Tatikios) (Alexis G. C. Savvides). Cele două comunicări au demonstrat rolul elementului turc în susținerea și consolidarea marilor imperii, pregătind înțelegerea aportului selgiucid în restaurarea unității politice și în insuflarea unei vitalități noi califatului abbasid (Al Sheikh Al Amin Mohamad). De altfel istoria selgiucidă a Anatoliei a fost abordată nu numai din punctul de vedere al relațiilor din structura unor orașe ca Sivas și Konya (Aymur Durukan), al organizării statului Artuklu (Remzi Ataoğlu) ci și din punctul de vedere al informațiilor privindu-i pe suveranii selgiucizi și al dependenței acestei dinastii față de Bizanț (Hossein Mirjafani, Erdoğa Merçil). Relatarea călătoriei lui Ruy Gonzales Clavijo în regiunea Erzincan-Doğu Bayezid din 1404 (Enver Konukçu) completează cu informații noi cunoștințele de ordin istoric, geografic, etnic, religios și cultural existente pînă acum despre Anatolia din vremea înfruntării de la Ankara dintre Bayezid I Yıldırım și Timur Lenk.

Aspectele esențiale ale istoriei otomane au fost dezbatute în cele trei subsecții ale secției a IV-a: A: Istoria otomană în secolele XV – XVII; B: Istoria otomană în secolele XVIII – XX; C: Minoritățile din Imperiul otoman.

În cadrul subsecției IV A cele 52 de comunicări au atras în mod deosebit atenția asupra izvoarelor documentare. S-a relevat astfel însemnatatea colecțiilor de documente publicate în România după cel de al doilea război mondial pentru istoria otomană (Mustafa A. Mehmed), conținutul seriorilor sultanului Süleyman Legiuitorul aflate la Haus-Hof-und Staatsarchiv Wien (Abdurrahman Güzel) ca și problema documentelor redactate de autoritățile otomane din Ungaria și Slovacia în limbi europene (Vojtech Kopčan). Totodată trebuie să arătăm că, în primul rînd, condițile de recensămînt (*tahrîr defteri*) au fost izvoarele cele mai folosite și discutate nu numai din punctul de vedere al circumspecției cu care trebuie privite informațiile înregistrate în grabă de recenzori aflați sub impresia unor inspecții superficiale (Mario Grignaschi) ci și din punctul de vedere al conținutului lor propriu-zis. Pe baza lor s-a prezentat: colonizarea Traciei de vest cu elemente turcești (Yusuf Halaçoğlu), dezvoltarea satelor și orașelor din Epir, din sangeacul Yanya (Melek Delibaşı) între anii 1564–1583 ca și cea a unor orașe antice Efes (Ayasuluk) și Milet (Balat) în secolele XV – XVI (Feridun Emecen) sau a orașului Erdebil întemeiat încă în epoca asiriană (Mehmed Mehdi İlhan). Ultima comunicare a avut meritul de a releva, pe baza acestor recensămînte, caracterul cosmopolit și mobil al orașului Erdebil dar și o transformare demografică sensibilă de la 4 000 de locuitori la 6 000, proprie și altor orașe otomane: Sivas, Konya, Sofia, Saratova. De altfel o altă categorie de condiții, cea în care era înregistrată capitația a fost folosită pentru cercetarea toponimelor turcești din Balcani de la sfîrșitul secolului al XV-lea și în primele decenii ale secolului al XVI-lea (M. Türker Acaroğlu).

Pe de altă parte, analiza kanunnamelelor de sangeac a dovedit nu numai păstrarea profilului fundamental al societății românești din Banat în timpul conviețuirii cu autoritățile otomane ci mai ales influența acesteia asupra legislației de tip kanun promulgată în eialetul Timișoara în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (Cristina Feneșan).

Unele comunicări au avut ca scop decantarea faptelor și realităților istorice înregistrate în izvoarele literare cu caracter istoric sau în tradiție orală. Cercetarea epopeii (*destan*) lui Umur pașa prin prisma lucrării celebre *Kitab-i Bahriye* (Cartea Mării) redactată de Piri Reis, cel care a folosit harta Americii întocmită de Cristofor Columb, l-a determinat de Constantin Jukov să dea o altă interpretare relatării expediției emirului de Aydin, Umur pașa, la gurile Dunării. Autorul a susținut caracterul fictiv al expediției relatate în partea a două a lucrării lui Enveri, *Düstürname*, dat fiind că autorul a folosit detalii reale ale raidului lui Umur pașa împotriva catalanilor din Atena, raid inspirat de Ioan Cantacuzenos la începutul toamnei anului 1341 pentru a relata o călătorie imaginată în regiunea Mării Negre.

Interesante s-au dovedit a fi: confrontarea informației din poemele orale străbești cu cea existentă în izvoarele istorice turcești pentru cunoașterea bătăliei de la Kosovo din 15/28 iunie 1389 (Nenad Ljubinković) precum și informațiile furnizate de memorii (*risale*) întoc-

mite în a doua jumătate a secolului al XVI-lea de Narhîçî Hasan Celebi (Mikâl Bayram) și în prima jumătate a secolului al XVII-lea de Inayetullah Efendi (Kemal Gödi). Puncte de vedere noi au fost expuse nu numai de comunicările referitoare la aspecte ale istoriei politice otomane: contribuția Rumeliei la reunificarea statului otoman (Şerif Baştav), relațiile cu Genova (Enrico Basso, Giustina Ogliati) ci și de comunicările care au stărtuit asupra instituțiilor otomane. Este vorba în primul rînd de vakıfurile (fundații pioase) întemeiate pe teritoriul României în epoca otomană: Dobrogea, Bugeac, Brăila, Banat, Bihor, Turnu, Giurgiu (Tahsin Gemîl), vakıfurile din sangeacul Nahcivan în secolul al XVIII-lea (Hüsamettin M. Mehmedov), de cele întemeiate de fiul sultanului Mustafa al III-lea, Beyhan Sultan (Sadi Bayram), iar în al doilea rînd de instituția divanului imperial din epoca delimitată de domniile lui Murad I și Mehmed al II-lea (Koichiro Koyama). În fine, trebuie să menționăm cercetările referitoare la ideologia oficială otomană în secolul al XVI-lea (Ahmet Yaşar Ocak) întemeiată pe ortodoxia islamică, în funcție de cauze particolare de ordin social, religios și mistic precum și cele care privesc apărarea ideologiei burgheze din Azerbaidjan la sfîrșitul secolului al XIX-lea și în secolul XX (Dilara Bagir Kızı Seyitzade).

În cadrul subsecției IV B au fost prezentate 40 de comunicări, care s-au referit la unele aspecte ale situației demografice, sociale și economice ale Imperiului otoman de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și din secolul al XVIII-lea: sclavi turci și europeni în Mediterana occidentală în secolul 17–19 (Muzaffer Sheikh Kadir), emigrarea populației din pașalîcul Bosna în a doua jumătate a secolului al 18-lea (Yusuf Gülderen), problemele comerciale ale coloniei engleză de la Izmir la sfîrșitul secolului al 17-lea (Necmi Ülker), prețul cerealelor la Bursa între 1775–1840 (Mustafa Öztürk), situația breslelor din orașul Elbasan (Eleni Duka) sau situația breslelor otomane în epoca revoluției industriale (İnkilap Alybeyov). În mod firesc, tema principală dezbatută a fost Tanzimatul cu problemele pe care le-a implicat din punct de vedere: economic – dezvoltarea agriculturii și situația locuitorilor satelor (Petr Moiseyev), dezvoltarea oieritului în Bulgaria (Slavka Draganova), politica românească și otomană privind dezvoltarea vieții economice la Dunărea de Jos (Anca Ghiață).

— social: strădaniile și pregătirea de drept pentru suprimarea robiei în Imperiul otoman (Gülnihal Bozkurt).

— religios: faptele care au transformat religia în vremea Tanzimatului (İlber Ortaylı).

— cultural: Tanzimatul reflectat în ziarele grecești din Istanbul (Marina Collins), noțiunile și denumirile apusene intrate în limba primelor ziare (1828–1867) (Orhan Koloğlu), personalitatea Fatmei Aliye Hanım (Carter Findley), Tanzimatul și istoria culturală a Serbiei (Milena Vitković-Zikić).

Trebuie subliniat totodată faptul că dezvoltarea economică din Imperiul otoman în ultima perioadă a existenței sale s-a bucurat de atenția cuvenită fiind puse în discuție următoarele aspecte: economia vilajetului Kosovo (Milovan Sekulić), studiile întreprinse pentru îmbunătățirea condițiilor din agricultură (Bünyamin Duran), reînsuflețirea comerțului de pe Dunăre de către Midhat pașa, valiu de Tuna (Ali İhsan Gencər) sau încercarea Japoniei de a-și reinnoi capitulațiile cu prilejul stabilirii relațiilor diplomatice (Ali Engin Oba). Deosebit de interesante s-au dovedit a fi prezentarea documentelor referitoare la Suayıp pașa, personalitatea aflată în legătură cu Liga de la Prizren (Nimetullah Haftz), a însemnărilor de călătorie ale lui K'ang Yu-Wei, exilat chinez privind epoca junilor turci, care a trecut prin România (Chi-Huei Huang) sau a întemeierii aviației militare turce în vremea celei de a doua monarhii constituționale (Refat Ucarol).

Subsecția IV C a oferit cadrul necesar discutării problemelor minorităților naționale din Imperiul otoman. O serie de lucrări s-au referit atât la comunitățile religioase: biserică, fenomen al administrației otomane (Zdenka Vesela), investitura patriarhului ecumenic după 1453 (Paraskevas Konortas), relațiile arhiepiscopiei de Ohrida cu Imperiul otoman (Alexandru Matkovski) cit și la situația minorităților: arabă (Mohammed A. Borg, Nesimi Yazıcı), evreiască (Refet, Yinanç, Aryeh Smulevitz, Standford J. Shaw) și armeană. Importanța problemei armenilor din Imperiul otoman a fost relevată și de faptul că un număr de 16 comunicări dintr-un total de 36 i-au dezbatut aspecte dintre cele mai variate: apariția chestiunii armenie (Mehmet Saray), problema armeană din punctul de vedere al dreptului internațional (Hamza Eroğlu), fundamentarea documentară a ideilor armene (Şinasi Örel), prezența armeană în Azerbaidjan (Feride Mehmetova), răscocala din Urfa urzită de armeni și raportul lui Talat pașa (Ergünöz Akçora), armenii în relațiile Statelor Unite cu Turcia (Heath Lowry, Levon Marashlian) sau punctul de vedere al lui Atatürk în această privință (Azmi Süslü).

Nu au fost treceute cu vederea nici influența lingvistică (Hariye Memova Süleymanova) sau culturală turcă asupra celei bulgare și reciprocitatea sa (Nicolai Ghencev), problema grecilor și turcilor în lumina turcologiei grecești și a istoriografiei turce despre greci (Pavlos Hiziroğlu).

Dată fiind actualitatea și însemnatatea sa deosebită, istoria Republicii Turcia a conferit secției a V-a, în care au fost dezbatute aspectele sale esențiale: laicizare, modernizare, războiul național de independență, personalitatea și activitatea lui Mustafa Kemal Ataturk, politica externă a Turciei, o audiență dintre cele mai largi.

Reconstituirea procesului radical de modernizare a Turciei întreprins de Ataturk a avut, aşadar, în vedere: confruntarea dintre conducerea întemeiată pe legislația musulmană (*şeriat*) și conducerea laică (Neşet Çagatay), comparația între laicizarea din Europa apuseană și laicizarea întreprinsă de Ataturk începând cu despărțirea sultanatului de califat (Reşat Kaynar), Republica în constituția turcă (Hamza Eroğlu), revoluția din punctul de vedere al educației, revoluția și educația în epoca redeșteptării în Turcia (M. Rauf Inan). Deosebit de interesante și tot atât de actuale s-au dovedit a fi acele comunicări care au relevat influența și eoul înregistrat de reformele kمالiste în: Iran, (Fehmi Cihangir), Albania (Gazmend Shpuza), Bulgaria (İbrahim Tatarlı) precum și unele asemănări în constituirea Turciei moderne și a Pakistanului (Hanif Fang). Această imagine complexă a efectelor imediate și de perspectivă ale reformelor kمالiste, care nu au ocolit nici un aspect al vieții economice, sociale, politice, culturale – vezi și comunicarea despre arta turcă în acest sistem (Tevfik Paşaoglu Dadaşov), relația între societate și artele plastice (Ezel Kural Shaw) – a dobândit o nouă dimensiune și prin raportarea influenței exercitate de străinătate asupra acțiunii de reformă a alfabetului (Bilal N. Şimşir). În mod firesc atenția a stâruit nu numai asupra punctelor de vedere asupra Azerbaidjanului sovietic exprimate de Ataturk în discursul său celebru și în declarațiile sale (Esmeralda Hasanova) ci mai ales asupra cîtorva aspecte ale istoriei acestei țări: măsurile economice adoptate de Republica Democrată Azerbaidjan (Sevər Aslanov), relațiile politice ale Azerbaidjanului cu Turcia în anii 1918–1920 (Nasib Nasibzade Logmanoglu), congresul de la Baku al popoarelor din răsărit 1–8 septembrie 1920 (Netmin Memecioğlu).

Punctele de vedere noi despre războiul național de independență au privit acțiunile serviciului englez de informații (Salâhi R. Sonyel), participarea forțelor din Turkstan la eliberarea localității Çukurova (Çagatay Koçar), demiralay, o forță de luptă națională (Nuri Köstüklü), relațiile stat-armată în Turcia și influența lor asupra mișcărilor revoluționare și de reformă (Cihat Akçakaya Yıldırım), revoluția culturală și Mustafa Kemal, Ataturk în rapoartele diplomatice bulgare (Ştefan Velikov – Darina Vasilieva).

Totodată, politica externă a Republicii Turcia în perioada interbelică și de după cel de al doilea război mondial a fost prezentată nu numai în legătură cu conferința de la Lausanne (Fahir Armaoğlu) ci mai ales din punctul de vedere al relațiilor sale cu: Rusia Sovietică (Nilüfer Efendiyeva), cu Spania în timpul războiului civil din anii 1936–1939 (Carmen Uriarte) dar și al legăturilor stabilite cu statele balcanice. Este vorba mai întii de contribuția Turciei la formarea Antantei Balcanice (Milan Vanku) iar mai apoi de interferențele politice și diplomatice româno-turce din anii 1921–1925 (Constantin Iordan), de activitatea diplomatică desfășurată la București în anii celui de al doilea război mondial de ambasadorul Turciei, Hamdullah Suphi Tanrıöver (Mehmet Ali Ekrem) și de relațiile Turcici cu Iugoslavia întemeiate pe filosofia de pace a lui Mustafa Kemal Ataturk (Mustafa Kemal Karahasan).

Istoria postbelică a republicii Turcia a fost discutată prin prisma relațiilor turco-sovietice (Anvar Kasimov), a contribuției Italiei la primirea Turciei în NATO (M. Antonia di Casola-Fantetti), a fenomenului de emigrare în Europa apuseană a muncitorilor turci și a influențelor sale economice, sociale și politice asupra Turciei (Faruk Şen), a întemeierii pactului de la Bagdad (Ismail Soysal) și a cauzelor proclamării Republicii Ciprului de Nord (Vehbi Zeki Serter).

Orașul Istanbul, metropola lumii a fost genericul secției a V-a, în care au fost puse în valoare vestigiile existente în colecțiile muzeelor de aici și din alte orașe ale Turciei precum și descoperirile arheologice recente din epoci: romană, elenistică și bizantină (Şehrazat Karagöz, Alpay Pasinli, Erendiz Özbayoğlu, Seniz Atik, Yıldız Meriçboyu). De altfel viața economică, socială și culturală de fiecare zi a capitalei Imperiului otoman a putut fi cunoscută îndeaproape prin intermediul literaturii franceze (Zeki Arıkan) și spaniole (Victor Morales Lezcano) sau prin însemnările de călătorie ale lui Vincente Blasco Ibáñez (Ertugrul Önalp). Un interes real l-au stîrnit comunicările referitoare la organizarea și administrarea cartierelor din Istanbul (İlber Ortaylı) și mai ales la influența pe care au exercitat-o unele reforme din epoca Tanzimatului asupra imaginii orașului metropolă în conștiința românilor (Constantin Şerban).

Discuțiile purtate pe marginea comunicărilor au relevat importanța și valoarea lor, aducînd o serie de completări. De asemenea s-a sugerat inițierea unei colecții, care să includă jurnalele unor călători străini în Turcia și care ar completa în mod armonios o carență a istoriografiei turce contemporane.

Şedința de închidere a lucrărilor congresului a avut loc în după aniaza zilei de 9 septembrie, în sala Çankaya, sub președinția prof. dr. Yaşar Yücel, președintele Societății de istorie turcă. Bilanțul lucrărilor prezentat de domnia sa a avut un caracter pozitiv relevând faptul că, pe marginea comunicărilor prezentate s-au angajat discuții și menite să contribuie nu numai la elucidarea unor probleme controversate ci și la completări prețioase impuse de informații noi privind istoria turcilor și a Turciei din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre. Impresurile referitoare la modul de organizare și de desfășurare a congresului, la nivelul și calitatea comunicărilor au fost exprimate, pe rînd, de o serie de participanți. Printre aceștia s-au numărat: prof. pr. Hakkı Dursun Yıldız, de la Universitatea Marmara Istanbul, prof. dr. Standorf Shaw de la Departamentul de istorie al Universității din Los Angeles, prof. dr. Justin Mc. Carthy de la Universitatea din Louisville, prof. dr. Irène Mélikoff din Strasbourg, dr. doc. Ünsal Yavuz de la Universitatea din Ankara, prof. dr. Boris Potskhiveriya de la Institutul de studii orientale din Moscova, prof. dr. Ibrahim Tatarlı de la Sofia, dr. Tahsin Genil de la Institutul de istorie „Nicolae Iorga” din București, dr. doc. Nadir Devlet de la Universitatea Marmara Istanbul, Ismail Soysal din Istanbul. Vorbitořii au adus și cu acest prilej un cald onagiu conducerii Societății de istorie turcă (*Türk Tarih Kurumu*) pentru condițiile deosebite în care s-au desfășurat lucrările celui de al XI-lea congres de istorie turcă.

După încheierea lucrărilor congresului, Societatea de istorie turcă a organizat o excursie documentară la Bursa, oraș, care a fost începînd din 1326 a doua capitală a statului otoman. Au fost vizitate monumente istorice și de artă însemnate după cum urmează: *Mausoleul verde* (Yeşil tübe) unde se află mormîntul sultanului Mehmed I Celebi, *Moscheia verde* (Yeşil camî), construită în 1424, în a cărei medrese se află muzeul de etnografie, *Moscheia sultana lui Baiazid I Yıldırım* (Yıldırım Bayazit camisi) construită în 1413 în apropierea bazarului acoperit (*bedesten*), *Marea Moscheie* (Ulu camî) zidită în 1421 sub Mehmed I, *Mausoleul emirului Orhan* din 1360 unde se mai află și mormîntul lui Musa Celebi din 1416, iar în imprejurimile orașului un monument al naturii *Platanul istoric* (Tarih cinari) în vîrstă de 580 ani, avînd un diametru de peste 3 metri, o înălțime de 35 m și o coroană cu un diametru de 48 m.

Cristina Feneșan, Constantin Șerban

www.dacoromanica.ro

RE C E N Z I I

VIOREL ROMAN, *Rumänien im Spannungsfeld der Grossmächte, 1774 — 1878. Die Donaufürstentümer vom osmanischen Vasallenlum zur europäischen Peripherie; 1878 — 1944. Von der okzidentalischen Peripherie zum orientalischen Sozialismus*, Dieter Falk Verlag, Offenbach, 1987, XXIV+192 p.; 1989, 260 p.

În condițiile în care asupra istoriografiei române a ultimelor decenii puterea a exercitat constante presiuni pentru păstrarea unei tente apologetice și pentru evitarea abordării „neortodoxe”, a fost probabil firesc ca unul dintre cele mai interesante demersuri de reinterpretare a istoricii moderne românești să aparțină unui exponent al diasporii, dr. Viorel Roman. Având studii economice și experiență publicistică, ample posibilități de documentare și o mare receptivitate la dezbatările de idei actuale cu privire la țările „lumii a treia” și la teoria sistemului mondial modern, Viorel Roman este neîndoilenic bine plasat pentru efectuarea unei cercetări care să depășească atât faliile dintre diversele științe sociale, cît și limitele vechilor concepții triumfaliste despre sensul ascendent al istoriei românești în epoca modernă. Telurile acestei lucrări sint însă cel mai bine exprimate de autor în prefața primului volum: „Acestă lucrare urmărește valorificarea cunoștințelor din domeniul politicii internaționale, al comerțului exterior și al dezvoltării economice în vederea elaborării unei sinteze interdisciplinare cu privire la poziția Moldovei, a Țării Românești și a viitoarei României în sfera de interes a marilor puteri și în diviziunea europeană a muncii, înindu-se cont de mișcarea națională și de formarea capitalului național. Este în primul rînd reconstituirea interdependenței unor dezvoltări paralele: statutul internațional și politica externă a Principatelor dunărene, relațiile economice externe ale Moldovei și Munteniei, respectiv ale României, mișcarea de eliberare națională și formarea capitalului național. Nu se intenționează să fie obținute neapărat noi cunoștințe în aceste patru domenii de cercetare, ci mai mult să fie realizată o sinteză care pînă acum n-a existat a unor argumente, realizări și idei cunoscute sau mai puțin cunoscute, respectiv să fie deschisă o altă perspectivă asupra istoriei economice românești și să se pășească astfel pe un drum nou: NON NOVA, SED NOVE” (p. XXIV).

Deși autorul își anunțase intenția de a-și focaliza investigația asupra a patru domenii problematice, analiza propriu-zisă este structurată pe două registre dominante: impactul confruntărilor diplomatice și militare dintre marile puteri și relațiile economice externe ale spațiului românesc. Privilegierea acestor aspecte ține de convingerea autorului că nivelul scăzut de dezvoltare și jocul împrejurărilor istorice au făcut ca România să ocupe o poziție periferică la scară lumii, ceea ce a conferit un rol determinant condițiilor externe asupra evoluțiilor interne. Această concepție determină opiniunea autorului pentru o periodizare „exogenă” a istoriei moderne românești, momentele de cenzură fiind în opinia sa tratatele de pace de la Kükük Kainarci (1774), Adrianopol (1829), Paris (1856), Berlin (1878) și Versailles-Trianon (1919—1920) în mai mare măsură decit evenimentele interne precum revoluția din 1848 sau reforma agrară din 1864.

O asemenea lucrare de sinteză, ambicioasă să surprindă aproape două secole de istorie, este inevitabil dependentă de nivelul cercetărilor de la care se adapă. Din acest punct de vedere autorul a făcut eforturi remarcabile de documentare, notele abundente și bibliografia consistentă de la sfîrșitul celor două volume (înpărțită pe publicații de epocă ordonate cronologic și lucrări ulterioare) impresionând prin amplitudinea și varietatea lecturilor. Cu toate acestea, predilecția pentru analiza secundă în dauna investigării directe a unor aspecte mai puțin bine puse în lumină de istoricii anteriori face ca uneori autorul să preia din diverse surse unele informații neverificate: astfel, afirmația că Ilorea ar fi spus înainte de a fi ucis „Mor pentru națiune” (p.14) este evident o tradiție occidentalizantă ulterioară, după cum cifra de 800.000 de oameni pentru corpul expediționar român care mărsăluia spre Sofia în 1913 (vol. II, p. 49) este în mod clar exagerată, ea referindu-se poate la întreaga armată română sau la efectivele totale aruncate în

luptă de statele aliate împotriva Bulgariei în al doilea război balcanic. După cum se vede, este totuși vorba de aspecte colaterale, care nu afectează structura de rezistență a cărții lui Viorel Roman.

Limitele bazei istoriografice disponibile influențează însă și analiza de fond. Astfel, plusul de cercetări dedicate istoriei politico-diplomaticie face ca aceste aspecte să fie mai bine și mai complet evidențiate, în tipt ce caracterul predominant descriptiv al majorității studiilor de istorie economică l-a obligat pe autor la eforturi analitice serioase, unele perfectibile, dar cele mai multe incununate de succes. Din prima categorie fac parte aprecierile prea sumbre despre impactul dezastroso al monopolului comercial otoman la sfârșitul secolului al XVIII-lea (pentru o vizină mai nuanțată vezi Bogdan Murgescu, *Avalarurile unui concept: monopolul comercial otoman asupra Țărilor Române* în „Revista istorică”, serie nouă, tom 1, 1990, nr. 9 – 10), din cea de-a doua reconstituirea remarcabilă a sensului evoluției istorice românești din secolul al XIX-lea, care s-a desfășurat sub semnul trecerii de la periferia Constantinopolului la cea a Occidentului. În vizinătatea lui Viorel Roman formarea statului național modern român a fost neîndoianic rezultatul acțiunii politice a românilor, dar ea a avut totodată rostul de a asigura exercitarea dominației indirecte a marilor puteri occidentale la gurile Dunării și exploatarea economicoasă a spațiului românesc de către acesta. Periferializarea economică a însemnat restructurarea structurilor economice și sociale românești în funcție de interesele centrului, deci impunerea monoculturii cerealiere (ilustrative comparațiile distribuției terenurilor și productivității cu celelalte țări europene), înăsprirea exploatației țărănilor și degradarea situației materiale a acestora (condiții de locuit precare, pandemii, mortalitatea infanțială cea mai ridicată din Europa, persistența analfabetismului etc.). Totodată sînt relificate mecanismele interne și externe care au blocat vreună indelungată eforturile de dezvoltare a unei industrii autohtone, în ciuda adoptării unei politici oficiale protecționiste, arătindu-se că ramurile industriale cele mai dinamice la începutul secolului al XX-lea, și în primul rînd industria petrolieră, nu reprezentau în fond decît forme de reproducere a raporturilor de dependență față de marile capitale occidentale. Deosebit de interesante sunt considerațiile autorului cu privire la împletirea legăturilor de dependență față de Occidentul propriu-zis (Anglia și Franța) și puterile semiperiferice din Middleeuropa (Austria – din 1867 Austro-Ungaria – și mai apoi Germania) și concurența dintre aceste centre de putere în luptă pentru dominația

economică și politică în spațiul românesc. Apreciind, pe urmele lui Gheorghe Zane și bazindu-se îndeobște pe analiza structurii geografice a importurilor, că Europa centrală a avut în general un rol superior, Viorel Roman evidențiază însemnatatea problemei Transilvaniei și a miscării de eliberare națională în împiedicarea unei alinieri prea stricte la Puterile Centrale. În această privință, deosebit de interesantă, deși oarecum colaterală față de firul principal al demonstrației, este analiza politicii de maghiarizare forțată a românilor din Austro-Ungaria în contextul mai larg al politicilor de asimilare națională practice pe plan mondial în jurul anului 1900 (germanizarea polonezilor, rusificarea țărilor baltice etc.).

După cum se poate lesne vedea, Viorel Roman analizează în primul rînd aspectele politice și economice ale periferialității românești din secolul al XIX-lea, insistind mai puțin asupra fațetelor ei culturale și proprietățis sociale. În această din urmă privință el se mulțumește să constate rolul nociv al orașului parazitar și al xenocrațiilor (repräsentante într-o primă fază de greco-fanarioți și mai apoi de evrei), dar o analiză serioasă a rolului comparativ al alogenilor (nu numai greci și evrei, ci și occidentali pur-singe) și al autohtonilor în mijlocirea dominației economice și politice a centrului asupra periferiei românești rămîne să fie realizată într-un viitor sperânță nu prea îndepărtat. În această direcție va trebui să fie studiată variația opțiunilor reprezentanților elitei românești pentru carierele politice, birocратice, militare și pentru meserile liberale ca modalități de perpetuare a pozițiilor privilegiate în societate și rolul acestor activități extra-economice în formarea capitalului național românesc.

Am arătat mai sus că reconstituirea periferialității românești în secolul al XIX-lea este probabil partea cea mai reușită a lucrării lui Viorel Roman. Atunci cînd trece la analiza epocii interbelice și a perioadei celui de-al doilea război mondial, autorul se lasă sedus de jocul diplomatic al marilor puteri, pe care-l descrie cu minuție și cu evidentă plăcere, și neglijeză oarecum evoluțiile de sorginte economică. Astfel, deși un subcapitol special este intitulat „A doua încercare național-capitalistă de depășire a periferialității economice plină la prăbușirea României Mari” (vol. II, p. 170–195), autorul are tendința să expidieze aceste fenomene, nesenzând suficient interacțiunea dintre încercările burgheriei naționale de a-și îmbunătăți poziția relativă față de capitalul străin și constrințile conjuncturii economiei mondiale (a se vedea punerea de problemă recentă a lui F. Bonciu și B. Murgescu, *The World*

Approach and Romanian Economic History în „*Revue roumaine d'histoire*”, XXIX, 1990, nr. 3–4).

Faptul că în această recenzie am insistat mai mult asupra limitelor lucrării lui Viorel Roman nu trebuie să conduce la o subapreciere a valorii acesteia. Avem de-a face cu o sinteză efectiv înnoitoare, care reușește să prezinte în termeni moderni și într-o înțâlnuire captivantă apreacă două secole de istoric românească. În același timp bibliografia și materialul statistic abundant strins de autor constituie instrumente prețioase pentru orice cercetător care va relua această problematică, iar tabelele cronologice, hărțile și listele de domitorii, prim-ministrați și ministrați de externe ușurează orientarea cititorilor. Binevenite, îndeobsebi pentru publicul german, sunt și excursurile în istoria poporului român de la formarea sa pînă în secolul al XVIII-lea și prezentarea sobră, dar documentată, a problemei Transilvaniei și a contenciosului româno-maghiar.

Lucrarea pe care o prezentăm este însă mai mult decît o onestă carte de vizită pentru

străinătate. „Non nova, sed novc” și-a propus autorul în introducere, și a reușit în mare măsură să propună o nouă viziune asupra perioadei studiate, demonstrînd, dacă mai era nevoie, fertilitatea reînnodării contactelor dintre istorie și celealte științe sociale și a răcordării la mariile dispute de încă contemporane. Mănușa a fost aruncată și este de datoria istoricilor profesioniști să accepte provocarea, să iasă din sabloanele conformiste în care mulți și-a cantonat demersurile pînă acum, să depășească preocupările evenimentialiste punctiforme și să înnoiască cunoștințele noastre prin studii aplicate care să aprofundeze deschiderile problematice ale lucrării lui Viorel Roman.

Iar autorului să-i urâm ca volumul al treilea, dedicat istoriei ultimilor 45 de ani și anunțat pentru anul 1991, să fie cel puțin la fel de interesant ca primele două.

Bogdan Murgescu

SILVIU DRAGOMIR, *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, ediție, introducere, note, comentarii de Pompiliu Teodor, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1989, 218 p.

Istoriografia română transilvană s-a cvidențiat, începînd de la Școala ardelenă și pînă în zilele noastre, prin reprezentanții de seamă, figuri marcante ale culturii românești și, unei, chiar universale. Silviu Dragomir se numără printre istoricii de mare înzestrare spirituală, care, nu numai în timpul vieții, dar și în perioada următoare a beneficiat și beneficiază de o îndrăzuită cinstire. Profesorul Pompiliu Teodor de la Universitatea din Cluj-Napoca a avut gîndul cel bun, căruia i-a dat și concretizarea materială, de a aduna într-un volum unele dintre cele mai importante studii ale lui Dragomir referitoare la istoria revoluției române de la 1848. Totodată, și-a precedat ediția critică printr-un amplu și competent studiu introductiv, în care l-a prezentat pe *Silviu Dragomir, istoric al revoluției din 1848*. „Nimeni în istoriografia modernă — remarcă îndrăzuit Pompiliu Teodor — nu a contribuit mai mult la reinvinerea unei epoci, marcată de afirmarea naționii în scena politică și socială de la mijlocul secolului trecut, decît istoricul Silviu Dragomir”. De fapt, în acest studiu introductiv ne este înfățișată viața și activitatea regretatului profesor clujan, accentul căzînd însă netăgăduit pe contribuția lui Dragomir privind anii fierbinți 1848–1849.

Diversificata și bogata sa pregătire — între altele, a fost elevul lui Constantin Jireček și l-a avut ca mentor pe Ioan Bogdan — l-a ajutat pe Dragomir să se apropie de fenomenele istorice cu o deosebită forță de comprehensiune. Faptul că el a scuturat „pulgarea arhivelor” și că recursul la noi izvoare — și străine, depistate și copiate la Viena ori Moscova — a dat osatura unei bune părți a operei sale, au conferit o deosebită trăinicie contribuțiiilor sale. De asemenea, Silviu Dragomir a fost un istoric de largă respirație, care a acordat atenția sa unui întins evanțial tematic și unui amplu răstimp cronologic. Cercetările sale privind Evul mediu românesc și balcanic, cele, mai ales, referitoare la secolul al XVIII-lea, își păstrează și astăzi deosebita lor însemnatate și ele i-au oferit temei pentru înțelegerea mai profundă a cursului tumultos al istoriei secolului al XIX-lea. El a fost însă, cum o remarcă și Pompiliu Teodor, „prin excelentă istoricul revoluției din 1848”, pe care a studiat-o de-a lungul a peste patru decenii cu cele mai rodnice rezultate. Stăruința sa a fost pe deplin răsplătită, căci astfel „banca” sa de „date” și înainte de toate capacitatea sa de comprehensiune s-au văzut necontenit îmbogățite. În afara unor studii sau chiar a unor volume

consacrate lui Avram Iancu, lui Ioan Buteanu Iui Constantin Romanu-Vivu (acestuia i-a dedicat chiar discursul de recepție ca membru titular la Academia Română), episcopului (mai apoi mitropolitului) Andrei Șaguna și nemuritorului Bálcescu, Dragomir a fost autorul a patru volume de *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–1849* (vol. I – III și V, partea I), apărute, la Sibiu și la Cluj, în anii 1944–1946. Cel din urmă volum cuprinde istoricul revoluției române transilvănene, pe care autorul urma să-l încheie într-o doua parte, inedită pînă astăzi, de a cărei publicare urmează să se îngrije, într-un viitor pe care-l dorim cit de apropiat, tot harnicul și eruditul Pompiliu Teodor, devotat memoriei marilor săi dascăli.

Pentru Silviu Dragomir revoluția din 1848–1849 a reprezentat, cum remarcă editorul său, „un moment de răscruce din istoria națională, unul care închidea în sine idealul unirii tuturor românilor într-un singur stat”. Dragomir n-a fost însă un istoric cărui în marginile nefărești, pentru un adevărat om de știință, ale unei istorii strict naționale. El a înțeles necesitatea implicării și raportării proceselor revoluționare românești transilvane unui cadru european, celui – apoi – al Imperiului habsburgic, acea monarhie din petece, în care națiunile își așteptau eliberarea națională și socială, ca și celu general românesc. Nu întimplător l-a obsedat prezența lui Bálcescu în Ardeal, *simbol de unitate românească*, ca și acțiunile acestuia în vederea realizării unui *front unic al revoluției* în această parte a Europei și de asemenea a acordat atenția sa unor episoade ale tratativelor de împăciuire româno-maghiare. Tot astfel trebuie înțeleasă atenția deosebită pe care a dat-o Dragomir, pînă la sfîrșitul vieții, lui Avram Iancu, figura centrală a revoluției române din Transilvania, fruntașul român care a apărat drepturile

nemuritoare ale întregii sale națiuni, cu arma în mîini, cu eroism și inteligență și a fost, totodată, profund preocupat de realizarea frățietății româno-ungare.

În spațiul editorial de care a dispus, Pompiliu Teodor a grupat opt studii (unele reprezentând fragmente din lucrări mai ample) ale istoricului Silviu Dragomir. Un studiu referitor la situația românilor transilvani în preajma revoluției din 1848, introducerea • la prima sa lucrare consacrată lui Avram Iancu (a doua, de ample proporții, a apărut postum, în 1968), studiul său referitor la Constantin Romanu-Vivu, studiul privind relațiile dintre mitropolitul Șaguna (pe atunci episcop) și mitropolitul Rajacic și alte două referitoare, cel dinții, la unul din momentele tratativelor româno-maghiare din vara 1849, iar celălalt – de fapt un fragment din partea încă inedită a istoricului revoluției – la legiunile și prefeții din Transilvania în timpul evenimentelor revoluționare, îată cuprinsul volumului. Note, însemnări și comentarii istoriografice și bibliografice, ca și un indice, întregesc această importantă operă de restituire culturală și științifică.

Silviu Dragomir ne apare, prin intermediul recentului volum, *ineresant, actual și contemporan*. Textele sale nu și-au pierdut prospețimea. Dimpotrivă, ele își păstrează puterea de evocare și totodată, ne dezvăluie competența și sîrguința omului de știință a căruia operă, la peste un sfert de veac de la dispariția istoricului, continuă firesc să se afirme în patrimoniul istoriografic al națiunii. Pompiliu Teodor, îngrijitorul sîrguincios al volumului, a realizat reeditarea – iar în unele cazuri chiar editarea! – în cele mai bune condiții, dovedindu-se, odată mai mult, un cărturar competent și erudit, dar și un om de cultură sensibil și patriot.

Dan Berindei

HARRY HEARDER, *Europe in the Nineteenth Century 1830–1880*, second edition, Longman, London and New York, 1988, XVIII + 490 p.

Făcind parte dintr-o vastă serie intitulată „A General History of Europe”, lucrarea lui Harry Hearder, fost profesor de istorie modernă la University College, Cardiff, apărută într-o a doua ediție (prima din 1966), substanțial revăzută și adăugită, își propune investigarea marilor direcții ale devenirii sociale, economice, politice, ideologice și culturale de-a lungul unei jumătăți de secol cruciale pentru Europa: anii 1830–1880.

Volumul este structurat pe 20 de capitole, al căror conținut și a căror succesiune re-

flectă în același timp rigurozitatea întemeiată pe cunoașterea și folosirea celor mai însemnate și valoroase surse, concizunea care nu exclude detaliul semnificativ și o vizionă modernă în reconstituirea trecutului sub cele mai diferite aspecte, inclusiv cele legate de viața cotidiană.

Primul capitol este consacrat în mod firesc izvoarelor folosite. Autorul subliniază faptul că vastitatea materialului istoric disponibil este deosebită, selectarea lui ridicind mari dificultăți. Dar bogăția materialului arhivist-

tic se poate dovedi insuficientă, în unele cazuri, pentru lămurirea unei anumite evoluții. De exemplu, arată H. Hearder, Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al Franței nu cuprinde mărturii legate de demersurile diplomatice făcute de „canale neoficiale” de Napoleon III, ale cărui inițiative personale și secrete erau de multe ori necunoscute ministrului de externe sau acelor diplomați îndreptățiti să fie înștiințați în legătură cu combinațiile politice ale împăratului lor. Aceleași tendințe de a acționa pe „canale neoficiale” l-au caracterizat și pe Bismarck, mai ales după 1870, precum și pe alte mari personalități ale eschierului politico-diplomatic: Palmerston, Cavour etc.

Un rol deosebit în cunoașterea evoluției politico-diplomatice îl au culegerile de documente, care însă, apreciază just autorul, trebuie critic folosite datorită caracterului lor selectiv și subiectiv; sursele publicate nu pot deci cu nici un chip reprezenta un „înlăucitor” total al muncii de cercetare în arhive.

Autorul atenționează de asemenea asupra importanței pe care a acordat-o unei variate game de surse privitoare la viața social-economică și politică specifică fiecărui stat în parte; el constată că bogăția acestor surse este considerabilă în cazul țărilor cu regimuri parlamentare, liberale (desbateri parlementare, statistici, presă etc.).

Cel de-al doilea și cel de-al douăzecelea (ultimul) dintre capitole sunt consacrate situației generale a Europei în anii care delimită cronologic perioada studiată: 1830 și, respectiv, 1880. Aceste părți ale lucrării se constituie în ceea ce am putea numi considerații introductive și, respectiv, concluzii. Sunt avute în vedere aspecte demografice, social-economice, dar atenția autorului este preponderent concentrată asupra evoluției regimurilor politice și a situației diplomatice și politico-teritoriale, precum și asupra rolului jucat de marile personalități ale timpului asupra destinului contemporanilor lor: „The period of European history covered by this book was [...] considerably affected by the lives of Metternich, [...], of Palmerston [...] and of Thiers”. Perioada de istorie europeană acoperită de această carte a fost (...) considerabil afectată de viețile lui Metternich, [...] lui Palmerston [...] și lui Thiers”. A treia Republieă aşa cum exista ea în 1880 este socotită a fi „...a synthesis of the several régimes which had ruled in Paris since 1789” („...o sinteză a diferențelor regimuri care au exercitat conducerea la Paris din 1789”). Marea Britanie, aflată în 1830 „on the eve of great political and social change” („în ajunul unei mărețe schimbări politice și sociale” – p. 25) avea să ajungă după 50 de ani în pofida prosperității sale, „strikingly,

isolated from Bismarck's Europe” („frapant de izolată de Europa lui Bismarck”). Situația Italiei nu se infățișă, de asemenea, deosebit de pronunțătoare în acel 1880. La două decenii după „Risorgimento”, cu un sistem parlamentar „narrow and corrupt” („mărginit și corupt”) și acceptată „în silă” („grudgingly”) ca mare putere, tineră Italia se afla în „norocul dezamăgirii” („in the mood of the disillusionment” – p. 440). Imperiul habsburgic supraviețuise cu greu unei jumătăți de secol bogată în conflicte externe și frâmintări interne. În 1830 Austria mai detinea încă inițiateta în lumea germană. 50 de ani mai tîrziu, ea nu reușea să-și redobîndească prestigiul pierdut în 1859 și 1866. Prusia Hohenzollernilor devenise în ianuarie 1871 Imperiu german („a special creation of Bismarck”), o uriașă putere economică, politică și militară. Rusia Romanovilor căuta în aceeași vreme să se afirme ca o campioană a penslavismului, dar structurile sale erau departe de a fi modernizate spre sfîrșitul „tristei și dezamăgitoarei domnii a lui Alexandru II” (p. 441).

Referindu-se la mișcarea de idei din epocă, H. Hearder argumentează acele teze care plasează originile regimurilor fasciste și comuniste, precum și a ideologilor lor, în secolul al XIX-lea, într-o perioadă anterioară anului 1880. Astfel, autorul consideră, pe bună dreptate, că brutalitatea loviturii de stat a lui Ludovic Napoleon (1851), existența a ceea ce virtual era o poliție politică în Rusia țaristă, anumite scrieri ale lui Fichte și Hegel, precum și disprețul junkerilor față de evrei și polonezi sunt tot atâtceva premise ale totalitarismului de dreapta. În același timp scrierile lui Saint-Simon, Blanc, Proudhon și mai ales ale lui Marx au pregătit ideologic evoluția comunismului în veacul următor (p. 442).

Fiește cele două capitole, introductiv și, respectiv, de concluzii, asupra căror ne-am permis să insistăm în rândurile de mai sus, sunt doar „învelișul” unui „miez” interesant și bogat în idei. Capitolele distințe sunt consacrate dezvoltării industriei (p. 68–91), agriculturii și comerțului (p. 92–112), structurilor sociale, cu referiri speciale la situația maselor (p. 113–141) și la „stilul de viață” al clasei conducerătoare (p. 142–152), educației, invățământului, științei și religiei (p. 381–411), literaturii și artei (p. 412–437). Anterior abordării tuturor acestor aspecte fundamentale ale devenirii Europei, autorul socotește necesar să insiste asupra problematicii evoluției ideilor politice (p. 40–67), chestiune redezbătută în capitolul final. Ideile și doctrinele politice sunt subtil infățișate în devenirea și conexiunea lor, fiind raportate la evoluția politică și socială, autorul relevând însă faptul că „mișcarea de idei

nu era călăuzită de reguli precise” (p. 41). Impactul acestor idei se manifesta diferit în timp. Astfel influența gândirii lui Marx s-a făcut simțită mai târziu, în timp concepțiile lui Treitschke au exercitat un eșou imediat, mai ales asupra clasei conducătoare germane. Marile schimbări politico-teritoriale ale Europei secolului al XIX-lea, unificarea Italiei și a Germaniei, la care au concutat diplomația, războiul și revoluția, au avut drept temei o mișcare de idei, uneori incoerente și chiar contradictorii, a căror esență era auto-determinarea națională și necesitatea edificării statului național ale cărui hotare să corespundă cît de cit realităților etnice. Originile acestei mișcări de idei, arată H. Hearder, se află în Evul Mediu în Renaștere, dar evoluția lor a fost frânată în secolele al XVII-lea și mai ales al XVIII-lea, iluminismul fiind definit ca o „mișcare cosmopolită”, această stare de lucruri modificând-o abia Revoluția Franceză. Secolul al XIX-lea a impus acele premise care conferă coerentă unei mișcări naționale, și anume comunitatea de aspirații, limbă, cultură, religie și de teritoriu, cel puțin două din aceste cinci elemente de unitate fiind socotite ca neapărat necesare pentru izbinderea unei cauze „naționale”. Când toate cele cinci elemente au fost întrunite (ca în cazul Italiei, Irlandei și Poloniei) s-au dezvoltat mișcări naționale puternice, de neînfrânt. Mișcarea pașevală nu a dus însă la un stat „pașeval”, elementul lingvistic nedovedindu-se suficient (de altfel fiecare limbă slavă are statutul ei bine definit); „in contrast, the Rumanians possessing a very individual language and living in a reasonably compact area formed a nation state in the teeth of opposition from their old sovereign, the Ottoman sultan, and from two of the Great Powers” („dimpotrivă, românii posedind o limbă proprie și trăind într-un teritoriu îndeajuns de compact au întemeiat un stat național în posida opoziției vechiului lor suveran, sultanul otoman, și a două din Marile Puteri” — p. 42).

În continuarea demersului său, H. Hearder realizează complexitatea acelor personalități ale căror opere au dat profil gândirii politice în veacul trecut: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Thomas Hill Green, Giuseppe Mazzini, Henrich von Treitschke, John Stuart Mill, Jeremy Bentham, Alexis de Tocqueville, contele de Saint-Simon, Robert Owen, Charles Fourier, Victor Prosper Considerant, Louis Blanc, Karl Marx, Friedrich Engels.

Așadar, conform lui H. Hearder, ideile politice sunt cele care au stat în spatele marior prefaceri politice și a schimbărilor teritoriale, analizate într-un capitol distinct, „Diplomatică și războaie”. Autorul are rezerve în legătură cu faptul că în delungata perioadă de pace ce a urmat războaielor napoleoniene

s-a datorat „prevederilor realiste” ale tratatelor din 1815. Intervențiile unor puteri în Italia, Spania sau Grecia, războiul ruso-turc din 1828 nu sint socotite conflicte majore, iar Războiul Crimeii nu a tulburat pacea în Occident. Apusul Europei a cunoscut războiul abia în 1859, conflictul franco-austriac fiind urmat apoi de războiul ducatelor (1864), „războiul fratricid” (1866) și cel franco-german (1870). Ca durată au fost însă războaie scurte și localizate, chiar dacă implicațiile lor au fost majore. Chiar și în spinosa problemă orientală negocierile au avut un rol însemnat, lucru care îl determină pe autor să afirme: „Perhaps no century since the fall of the Roman Empire has been so peaceful as that between 1815 and 1914” („Poate nici un secol de la prăbușirea Imperiului Roman nu a fost atât de pașnic ca acel dintre 1815 și 1914” — p. 154). Afirmația, adăugă autorul nu privește decât Europa, în afara ei desfășurindu-se cele mai teribile conflicte ale secolului al XIX-lea: războiul civil american (1861–1865) și războiul nimicitor dus contra Paraguayului de vecinii săi (1865–1870). Considerăm, totuși că evoluția unor conflicte europene a fost cumplită, exemplul cel mai convingător fiind, firește, cel al războiului franco-german din 1870–1871.

O altă trăsătură specifică a epocii a fost preponderența diplomației în preocupările marilor oameni de stat (Metternich, Palmerston, Bismarck) în raport cu problemele interne. Există o „întelgere” față de aspirațiile partenerului de negocieri, iar contactele între guverne erau constante. În același timp se accentuează „profesionalizarea” serviciilor diplomatici și a Ministerelor de Externe.

Despre această „machinery of diplomacy”, H. Hearder afirmă admirativ: „Rarely had it worked so well before. Never has it worked so well since” („Rar a mai funcționat atât de bine înainte. Niciodată nu a mai funcționat atât de bine după aceea”). Si totuși această „mașinărie diplomatică” înregistreză „fisuri”, apreciază autorul. Acestea survin atunci când războaie scurte, de agresiune, promit mari beneficii agresorilor. De fapt războaiele din 1859 și din 1870 au fost private de Cavour și, respectiv, de Bismarck, ca adevărate izbinzi diplomatice.

H. Hearder acordă spații importante originii diplomatici conflictelor ce au jalonat evoluția politică a Europei anilor 1830–1880, precum și implicațiilor acestora, inclusiv pe plan ideologic. Astfel deosebirea majoră între războiul Crimeii și cel franco-austriac din 1859 constă în faptul că, în cazul primului, „nici unul din guvernele care luptau în 1854 nu pretindeau că luptă pentru ideologia modernă a naționalismului”; în 1859 însă, atât Franța, cit și Piemontul, afirmau public că luptă pentru „principiul naționali-

tății" (p. 166). Războiul din 1866 a fost socotit un „război civil în Germania”, el reprezentind un capitol al istoriei interne a Germaniei (p. 168), afirmație pe care o socotim discutabilă. Războiul franco-german din 1870 este pe bună dreptate considerat ca cel mai bogat în consecințe dintre toate conflictele între Marile Puteri în perioada analizată. H. Hearder respinge însă teza conform căreia Bismarck ar fi dorit neapărat războiul în 1870: cancelarul de fier s-ar fi mulțumit și cu prezența unui Hohenzollern pe tronul Spaniei, uriaș avantaj politic pentru Prusia, care ar fi putut fi speculat în perspectivă.

Conceptului de „Concert al Europei” își sunt rezervate cîteva considerații interesante. Originea lui este atribuită alianței Puterilor împotriva lui Napoleon I, și a dăinuit după 1815, inclusiv și Franța; el mai era folosit în 1880, cînd Gladstone se străduia „să dea ideii o nouă viață”. Prin prisma acestui concept sunt private de altfel criza belgiană (1830), problema orientală cu cîteva din componentele ei (criza greacă și cea egipceană, războiul ruso-turc din 1877–1878, crizele balcanice etc.).

Un alt concept important desbătut în lucrare este cel al „echilibrului puterilor”, principiu important în relațiile internaționale în întreg secolul al XIX-lea (1815–1914), dar întrucîtva mai „adecvat” anilor 1815–1879 (sistemu de alianțe ulterior acestei date tinzind „să păstreze pacea pe calea impunerii terorii.”).

H. Hearder se oprește apoi asupra specificului dezvoltării principalelor state: Franța, „încă seră a ideologilor” (p. 187–215), Marea Britanie „izvor al industrializării” (p. 216–239), Germania, unificată prin „fier și singe” (p. 210–268), Austro-Ungaria, „un trist anachronism” (p. 309–323) Rusia și Polonia, „societăți în chinuri” (p. 324–341), Imperiul otoman „omul bolnav” și statele balcanice (p. 342–351). Belgia, Olanda și Elveția sunt private ca „experiente în modernizare” (p. 295–308).

Un capitol distinct este consacrat „Europi și Lumii”. Între 1830–1880 Europa au trimis în afara ei „arme și negustori, misio-nari și produse industriale”. Și din acest punct de vedere perioada este idealizată de autor: atunci europenii ar fi dovedit „o sublimă incredere” în propriile forțe pe care rareori o avuseseră anterior și „niciodată după aceea” (p. 380).

În cele ce urmează ne vom referi foarte scurt la reflectarea istoricii românilor în carteau H. Hearder. Cum arătam, mai sus, autorul subliniază caracterul unitar al limbii române și al teritoriului locuit de aceștia, bine delimitat geografic (p. 12). Principatele dunărene ale Moldovei și Valahiei, care aveau să constituie „cea mai mare parte a României moderne” se aflau sub suzeranitatea sultanului, dar din vremea țăranei Ecaterina cea Mare, Rusia „revendică drepturi speciale de intervenție”. Imperiul rus ocupă de altfel Principatele între 1828–1834. În acești ani, apreciază H. Hearder, s-ar situa începiturile mișcării naționaliste moderne românești (p. 343–344). Principalul tel („aim”) al Principatelor era unicarea lor sub un domn ales, având însă de înfruntat „opozitia austriacă și turcă”, precum și „îndoielile britanice”. Colonelul Alexandru Cuza, un „idealist” a promovat „o politică radicală în favoarea țăraniilor”. Sub conducerea lui, în 1862, Principatele au luat denumirea de România (denumire a cărei recunoaștere, adăugăm noi, Marile Puteri nu s-au grăbit să o facă). După abdicarea forțată a lui Cuza, coroana a fost încredințată lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, act admis de sultan. Tratatul de la Berlin a recunoscut independența României, care, de altfel, nu închese o clipă a fi autonomă și raporturile cu Imperiul Otoman. Autorul se referă foarte scurt și la existența în cuprinsul Imperiului habsburgic a Transilvaniei și a unei populații românești (p. 33). Pentru „a face poporul să uite evenimentele din 1848”, Francisc Iosif este de acord să pună capăt „separării ungare” Croația-Slavonia și Transilvania urmău să nu mai depindă de Ungaria, ci să formeze țări cu un statut egal cu cel al Ungariei însăși (p. 320–321).

În cele înfățișate mai sus nu ne-am propus, firește, decât să înfățișăm critici cîteva din ideile și tezele cele mai interesante ale lucrării. Concluzionind, putem afirma că această ediție a cărții profesorului Harry Hearder reprezintă o certă reușită din punct de vedere științific. O serie de judecăți de valoare formulate în lucrare pot fi socotite discutabile, dar pertinență, logica, sobrietatea, spiritul de sinteză întemeiat pe o detaliată cunoaștere a izvorului istoric sunt principalele trăsături ale demersului științific al autorului. Considerăm că toate acestea ar justifica traducerea și publicarea acestei cărți într-o versiune românească, care să o facă astfel accesibilă unui cerc cît mai larg de cititori.

TACŪ'S-SELMĀNÎ, *Tarihnâme* (Cartea istoriei), editat de Ismail Aka, Türk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara, 1988, 136 p.+175 p. fotocopii.

Cronica *Cartea istoriei* nu este inedită. Încă din 1956 ea a fost editată (traducere și comentariu) de orientalistul Hans Robert Roemer: *Şams al-Husn, Eine Chronik vom Tode Timurs bis zum Jahre 1409 von Tac as-Selmani. Persischer Text in Faksimile (Hs. Lala Isma'il Efendi 304)*, Wiesbaden (Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission, Band CIII), ediție care a fost recenzată de Jan Rypka în „Der Islam”, vol. 33, 1958, nr. 3, p. 348–351. Actuala ediție datorată cunoștințului specialist în istoria medievală a Asiei mici și centrale, Ismail Aka, cuprindе o prefăță (*önsöz*) și o introducere (*giriş*, p. 4–8) urmată de traducerea în limba turcă a cronicii (p. 9–114). Lucrarea se încheie cu o bibliografie, un index și, ceea ce este foarte util pentru specialiști, fotocopia de o calitate excepțională a întregului manuscris. Ca și predecesorul său german, I. Aka a folosit manuscrisul complet din biblioteca Süleymaniye, fondul Lala Ismail Efendi nr. 304, adăugind însă ediției sale numeroase precizări și completări care facilitează assimilarea conținutului cronicii. Ediția beneficiază de 272 note în care sunt specificate și confruntate afirmațiile din alte cronică persane contemporane și diferențele de lectură față de ediția H. R. Roemer.

Se cunosc puține date asupra vieții cronicarului care și-a elaborat probabil lucrarea la o vîrstă avansată deoarece în 1386 este menționat într-o misiune diplomatică din partea muzaferidului Bayezid Luristan către conducătorul din Kirman, Ahmed, fiul lui Şah Şucâ (1384).

În cursul unei întruniri a divanului la Herat în septembrie 1410 – în conformitate cu mărturia cronicarului Fasihi – suveranul timurid Şah Ruh ar fi dorit redactarea unei cronică într-o limbă populară, accesibilă, a evenimentelor din vremea lui Timur Lenk. Sursa principală trebuia să o constituie amintirile personale ale lui Şah Ruh care fusese numit de Timur încă din 1397 conducător al provinciei Horasan.

Același cronicar menționează numele lui Selmani în cadrul unor evenimente din cursul anului precedent sub forma Hace Siraceddin-i Selmani ca fiind implicat într-un complot de palat, care s-a finalizat cu pedepse aspre. Identificarea foarte probabilă a lui Siraceddin cu Taceddin face mai plauzibilă situația de cronică oficială nefinalizată și dorința explicită exprimată la scurt timp de Şah Ruh de a se elabora o nouă

cronică. Cert este faptul că Selmani nu a reușit să-și termine treaba pentru care fusese angajat. Din același motiv titlul cronicii a fost atribuit, aşa cum menționează copia manuscrisă stanbuliotă în ultima sa pagină, de copistul ei Muhammed B. Imam el Bursevi în 1580 care indică ca autor pe „răposatul Hace Tac-i Selmani” (p. 114). Într-o traducere arabă din veacul al XVIII-lea titlatura cronicii apare sub forma „Şemsü'l-Hüs'n”.

Pînă în prezent se cunosc trei copii ale manuscrisului, din care două incomplete: unul la British Museum (nr. 159) și celălalt la Istanbul în biblioteca Fatih (nr. 4305).

Predecesorii lui I. Aka care au cercetat perioada sub aspect istoriografic: W. Barthold, W. Hinz, F. Tauer și au cunoscut manuscrisul londonez sau stanbuliot nu au făcut precizări suplimentare asupra calității cronicii și a autorului, cu excepția identificării originii acestuia în orașul Isfahan.

Deși lucrarea relatează în primul ei capitol (dedicat cauzelor redactării acestei opere) despre sosirea lui Şah Ruh la 29 aprilie 1410 în regiunea Maveraünnehr, în realitate acooperă în detaliu cronologic doar perioada anilor 1404–1409. Anii extremi reprezintă intervalul dintre ultima campanie organizată de Timur în India în cursul căreia și-a pierdut viața și capturarea prințului moștenitor timurid Halil, fiul lui Miransah, de beiul Hudaydâd, care susținea candidatura prințului Muhammed Cihangir la moștenirea timuridă. Stirea sosită la curtea lui Şah Ruh din Samarcand la 29 martie 1409.

Prin aderența la „*histoire bataille*”, carența evasitotalitară a cronicilor orientale medievale, cronică lui Selmani se identifică în conținut cu operele istoriografilor clasicii ai lui Timur Lenk, Nizameddin Şâmi și Şerefeddin Yezdi. Prin stil și limbaj (probabil denaturat de copistul din secolul XVI) Selmani poate fi comparat cu cel mai mare istoric al epocii, Hâfiz Abru (+ 1430).

Cele 86 de capitoluri – de dimensiuni extrem de variate – relatează cu precădere jurnalele campaniilor lui Timur și Şah Ruh indicând cu minuțiozitate modul de organizare al expedițiilor, etapele, direcția deplasărilor, itinerariile avangărilor, participanții ca aliați sau dușmani, desfășurarea luptelor, organizarea vînătorilor, primirea solilor și a informațiilor din tabăra inamică, pînă la detalii surprinzătoare despre armament, vestimentație, obiceiuri alimentare, etc. Nu lipsesc stîrile despre ceremonialul de la curtea suverană

nului, informațiile etnografice, datele demografice, astronomice și ecologice. Mult mai sumare sunt informațiile despre relațiile internaționale din zonele adiacente statului timurid. Rare mențiuni despre suveranii din Egipt, Kipceak, Trebizonda.

În încheiere nu dorim decit să mulțumim

^a
profesorului Ismail Aka pentru calitate inițiativăi sale deoarece ar fi mai mult decit superfluă o reiterare a importanței cronicilor persane pentru istoria Orientului.

Nagy Pienaru

www.dacoromanica.ro

BULETIN BIBLIOGRAFIC

Izolarea progresivă a României în trecutul apropiat a sfîrșit prin a bloca aproape toate contactele științifice ale istoricilor români cu colegii lor străini; schimburile de publicații au întâmpinat dificultăți tot mai sporite astfel că, în ultimii ani, lucrări și periodice de specialitate apărute peste hotare și cuprinzând de multe ori surse sau studii privind istoria României au rămas necunoscute specialiștilor români. O încercare făcută acum aproape trei decenii de a publica în „Revista de istorie” un buletin bibliografic avind drept obiectiv semnalarea, în primul rînd, a contribuțiilor publicate în străinătate la cunoașterea istoriei românești, a eşuat în urma interdictului impus de autorități sub pretextul opririi „popularizării” unor lucrări care ar fi vehiculat idei sau interpretări diferite de doctrina oficială.

În condițiile noi, de după revoluția din decembrie 1989, cînd România a început să se reintegreze marilor circuite culturale, istoriografia noastră resimte acut necesitatea informării și dialogului. Buletinul bibliografic, a cărui publicare începe cu numărul de față, încercă să răspundă acestei necesități. Date fiind împrejurările în care s-a aflat țara noastră, buletinul va încerca alături de informarea curentă, și o recuperare — evident incompletă — a literaturii străine de specialitate începînd din anul 1985.

Contribuțiile mai importante semnalate în buletin vor face obiectul unor recenzii în paginile acestei reviste.

Buletinul de față constituie un început în vederea întocmirii unei bibliografii sistematice a lucrărilor străine privind istoria României.

Redacția „Revistei istorice” adreseză un stăruitor apel istoricilor români în vederea realizării acestui buletin, care tînde — cum s-ar putea altfel? — spre exhaustiv. Au contribuit la alcătuirea Buletinului bibliografic: Catalan Sever Mircea, Cernovodeanu Paul, Ciocâltan Virgil, Constantiniu Florin, Cruceanu Lucian, Denize Eugen, Duțu Tatiana, Murgescu Bogdan, Papacostea Șerban și Pienaru Nagy.

redactor de rubrică: *Nagy Pienaru*

I. LUCRĂRI GENERALE, ENCICLOPEDII, DICTIONARE

ARMBRUSTER, ADOLF, *Romania and Transylvania before 1918. Historical Perceptions and Attitudes toward the Hungarian Population*, în „Buletinul Bibliotecii Române” (din Freiburg i.Br.). Studii și documente românești”. Volum jubiliar (1949—1989), serie nouă, XV (XIX), 1989, p. 225—234. Evoluția statutului românilor din Transilvania și a atitudinii statelor românești față de problema transilvană, pînă la alipirea țării la România.

BOGDAN, HENRY, *Histoire des pays de l'Est. Des origines à nos jours*, Paris, Perrin, 1990, 622 p. Amplă sinteză istorică, realizată de un profesor de învățămînt secundar, autor și al unei *Histoire de la Hongrie* (Presses Universitaires de France Paris, 1966). Capitolele consacrate istoriei poporului român reiau vechi clișee, infirmate de cercetarea istorică obiectivă: limba română s-ar fi format în Balcani (p. 17); teoria continuității daco-romane la nord de Dunăre ar fi lipsită de „seriozitate” (p. 41). Inochentie Micu ar fi „adevăratul părinte al cuvîntului român prin care desemnăm — susține autorul — pe cei care au fost numiți pînă în secolul al XVIII-lea *valahi*” (p. 124). Numeroase greșeli de cronologie. Lucrare grevată de opțiunile politice ale autorului.

HOLBAN, EUGEN ȘT., *Figuri basarabene. Culegere de date biografice*, Editura Căpriana, Paris, 1990, 68 p. Scurt dicționar de personalități basarabene.

IORGA, NICOLAE, *Considerazioni generali sugli studi storici*, traduzione di Bianca Valota Cavalotti, Edizioni Unicopli, Milano (Centro Italo-Romeno di Studi Storici. Centro di Studi sull’Europa Orientale. L’Oriente Europeo. Studi e saggi), 1988, 356 p. Traducere întocmită după ultima ediție românească a *Generalităților cu privire la studiile istorice*; largă introducere a îngrijoitoarei ediției.

„Revista istorică”, tom II, nr. 7—8, p. 453—468, 1991

JESÚS, PARDO, *Conversaciones con Transilvania (Viaje a través de quince siglos)*, Madrid, 1988, 377 p. Lucrarea este o istorie a României pînă în 1965, pornind de la problema Transilvaniei. Se bazează pe o bogată bibliografie și pe cunoașterea directă a țării noastre de către autor.

KOSÁRY, DOMOKOS, *The Idea of a Comparative History of East Central Europe: the Story of a Venture*, în vol. *Historians as Nation-Builders. Central and South-East Europe*, ed. by D. Deletant and H. Hanack, London, 1988, p. 124—138. Cuprinde și referințe la raporturile istoriografice româno-ungare.

Kratkaja istorija Rumunii. S drevneishih vremen do naših dnei (Scurtă istorie a României. Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre), sub red. lui V. N. Vinogradov, Edit. „Nauka”, Moscova, 1987, 542 p. Sinteză de istorie a României.

LOZOVAN, EUGEN, *Les Roumains orientaux du Dniestr à Vladivostok (XIe—XXe siècles)*, în vol. *Études roumaines et aroumaines*, sous la rédaction de Paul H. Stahl, Paris—Bucarest, 1990, p. 75—82 (Sociétés européennes, 8). Considerații sumare cu privire la românii de la răsărit de Nistru.

LE MARCHAND, G., *Stanovlenie evropeiskikh našii* (Formarea națiunilor europene), în „Voprosi Istorii”, 1989, nr. 2, p. 42—59. Autorul, profesor la Universitatea din Rouen, dă o privire de ansamblu asupra procesului de constituire a națiunilor europene, datele ilustrative referindu-se și la cea română.

ŠPIDLIK, S. J. TOMAŠ, *The Spirituality of the Christian East: A Systematic Handbook*, Kalamatov: Cistercian Publications (Cistercian Studies Series, 79), 1986, 473 p. Este trad. engleză a volumului același autor: *La spiritualité de l'Orient chrétien*, Roma, Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, 1978. Prezentare sistematică a spiritualității ortodoxe, în 13 capitole („Surse”, „Viața întru Dumnezeu”, „Viața de Apoi”, „Cosmologia spirituală”, „Sociologia spirituală”, „Praxis-ul negativ”, „Fuga din lume și renunțarea la trupesc”, „Războiul spiritual”, „Purificarea de pasiuni”, „Praxis-ul pozitiv”, „Rugăciuni”, „Contemplația” și „Concluzii”); bibliografie tematică selectivă. (rec. în „Speculum”, 63, 1988, nr. 2, p. 476—478).

TOPOLSKI, JERZY, *An Outline History of Poland*, Warsaw, 1986. Sinteză cu referințe și la interferențele istoriei polone cu cea românească.

URAS, ESAT, *The Armenians in History and the Armenian Question*, english translation, Ankara, 1988, 550 p. Referiri și la armenii din România.

Velikaja Otečestvennaja Vojna 1941—1945. Slovar-spravocnik (Marele Război de Apărare a Patriei 1941—1945. Dicționar-îndreptar) sub redacția generalului-locotenent dr. M. M. Kirian, ed. a 2-a, Edit. pentru literatura politică (Izpolit), Moscova, 1988, 559 p. Articole și date despre operațiile militare desfășurate pe teritoriul României: Uman—Botoșani, Iași—Chișinău etc.

II. IZVOARE

AHMET, UĞUR, *Kemal Paşa zade'nin VIII. Defteri* (Defterul VIII al lui Kemal Pasazade), în *IX. Türk Tarih Kongresi Ankara: 21—25 Eylül 1981*, vol. II, *Kongreye sunulan bildiriler*, Ankara, 1988, p. 797—806. Autorul prezintă conținutul ultimului volum din opera cronicarului turc Kemal Paşa-zade (1468—1534) cuprinsind perioada lui Bayezid II (1481—1512). Într-un extras din cronica se menționează sub anul 1484 poziția și dimensiunea Cetății Albe care cuprinde 20.000 case din care în urma cuceririi au fost transferate o jumătate prin sârgun la Istanbul unde au fondat un cartier (*mahala*).

BALARD, MICHEL, *Péra au XIVe siècle. Documents notariés des Archives de Gênes*, în vol. *Les Italiens à Byzance*, Édition et présentation de documents par Michel Balard, Angeliki E. Lasou et Catherine Otten-Froux, Paris, 1987, p. 9—87. Mențiune a Vicinei din 1332 în legătură comercială cu Pera.

BORAWSKA, TERESA și JANUSZ MALLEK, *Eine polnische Algeordneteninstruktion aus dem Jahre 1562*, în „Zeitschrift für Ostforschung”, 36, 1987, nr. 1, p. 61—74. Memoriu al nobilimii din Polonia Mică; informații cu privire la acțiunea militară a lui Despot în Moldova.

CHIRIAC, VLADIMIR, *Deschiderea spre tezaurul valorilor naționale*, în „Nistru”, 1990, nr. 4, p. 96—100. Discuție despre soarta unor manuscrise și cărți vechi moldovene ajunse în diverse biblioteci și arhive din U.R.S.S., între ele și *Dioptra* lui Filip Filosoful „care a apărținut bibliotecii lui Ștefan cel Mare și are, probabil, un autograf al acestuia”, manuscris în Biblioteca „A. Ștefănică” a Academiei de Științe a Republicii Ucrainene.

CRITOBULI IMBRIOTAE, *Historiae*, recensuit Diether Roderich Reinsch, Berolini et Novi Eboraci, Walter de Gruyter, 1983, VI + 114 + 267 p. + 7 table (Corpus fontium historiae byzantinea, vol. XXIII, Series Berolinensis). Nouă ediție a lucrării istoricului bizantin intemeiată pe manuscrisul autograf al lui Critobul descoperit la Topkapi Sarayı.

CYNARSKI, STANISLAW, *Appisi z Polskiz lat 1554–1590*, (Appisi referitoare la Polonia din 1554–1590), în „Odrodzenie, Reformacja w Polsce”, XXXIII, 1988, p. 81–89. E semnalat și un manuscris din arhivele Vaticanului referitor la Moldova în 1568 (rez. fr.).

GEMİL, TAHSİN, *Yeni Belgelere Göre „Halil Paşa Yurdu” ve „İki Saat” İlk Arazi* (Noi documente privind zonele „Cele două ceasuri” și „Halil Paşa”), în *IX Türk Tarih Kongresi, Ankara: 21–25 Eylül 1981*, vol. II, *Kongreye sunulan bildiriler*, Ankara, 1988, p. 1011–1020. Sunt publicate și analizate cîteva documente turcești inedite privind evoluția penetrației unor populații tătare în Basarabia în secolele XVII și XVIII. Sunt rectificate rezultatele unor cercetări anterioare întreprinse de G. I. Năstase și V. Mihordea.

Die Hauplinstruktionen Clemens VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592–1605, Bd. I–II, Im Auftrag des Deutschen Historischen Instituts in Rom, bearbeitet von Klaus Jaitner, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1984, CCLXXVIII + 1040 p. Date noi cu privire la politica orientală a papalității la planurile de cruciată, alianța cu Persia, la Cazaci și Tătari, la Moldova, Țara Românească și Transilvania în cadrul marilor proiecte și acțiuni antiotomane din vremea lui Mihai Viteazul.

Iz istorii Velikoi otechestvennoi voini. Nakanune voini (1941) (Din Istoria marelui Război de Apărare a Patriei. Ajunul războiului, 1941), în „Izvestiia T. K. K.P.S.S.”, 1990, nr. 5, p. 180–223. Documente de arhivă, între care telegrama din 2 iunie 1941 privind datele culese de agenția forțelor de grăniceri sovietici din R.S.S. Moldovenească despre pregătirile și zvonurile de război din România și declarația redactată în prizonierat de mareșalul Ion Antonescu (6 ianuarie 1946) privind discuțiile sale cu Hitler în vederea campaniei din Est.

MARIENBURG, LUCAS JOSEPH, *Geographie des Grossfürstenthums Stebenbürgen*, Nachdruck mit einer Einführung, Insg. von Ernst Wagner, Böhlau Verlag, Köln, Wien, 1987, XI + VIII + 248 + 450 + 3 p. (Schriften zu der Landeskunde Siebenbürgens. Ergänzungsserie zum Siebenbürgischen Archiv, hrsg. vom Arbeitskreis für siebenbürgische Landeskunde E. V., Bd. 12). Reeditare fotografică a unei importante descrieri a Transilvaniei apărută în 1812 la Sibiu.

MÉNAGE, V. L., *On the constituent element of certain sixteen-century ottoman document*, în „Bulletin of the School of Oriental and African Studies”, XLVIII, 1985, partea 2, p. 283 – 304. Studiu fundamental asupra diplomaticii otomane din veacul al XVI-lea. Sunt analizate cu atenție recente publicații de documente otomane care includ informații privind țările române.

Ministerul Afacerilor Externe al U.R.S.S. *Gog kritzisa 1938–1939. Dokumenti i materiali* (Anul de criză 1938–1939. Documente și materiale), vol. I–II, Moscova, Politizat, 1990, 555 + 431 p. Culegere de documente sovietice, germane, engleze, poloneze etc. privind relațiile internaționale în perioada 29 septembrie – 4 septembrie 1939. Un mare număr de documente din arhiva M. A. E. sovietice sunt tipărite acum pentru prima dată.

ÖZTÜRK, CEMİL, *113 Yıl Önceki Bir Türk Heyetinin Macaristan Gezisi* (Călătoria în Ungaria a unei delegații turcești în urmă cu 113 ani), în „Tarih ve Toplum”, XIV, 1990, nr. 83, p. 52–54. Autorul publică fragmente din jurnalul de călătorie (editat în lb. ungără și turcă încă din secolul trecut) a unei delegații de prietenie care a plecat din Istanbul la 19 aprilie 1877. Călătorii s-au deplasat cu vaporul pînă la Varna apoi cu trenul, corabia și din nou cu trenul, ajungînd la Timișoara la 26 aprilie 1877.

PHILIPPI, PAUL, *Ein Moldauer 1532 als Bibelübersetzer?* în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 13 (84), 1990, nr. 1, p. 19–22. Se reedită scrisoarea din 1532 care semnalează prezența unui cărturar din Moldova la Wittenberg și intenția sa de a traduce scările paulinice în română, polonă și germană.

QUIRINI POPLAWSKA, DANUTA, *Korespondencja dotycząca Polski w zbiorach Horenckiego Archiwio di Stato i jej kolekcje* (Corespondență referitoare la Polonia în fondurile Arhivei de Stat din Florența și în colecțiile ei), în „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, XXXIII, 1988, p. 125–136. Între altele sunt semnalate izvoare privitoare la campania lui Jan Zamoyski în Moldova și la instalarea în domnie a lui Ieremia Movilă (rez. fr.).

QUIRINI-POPLAWSKA, DANUTA, *Korespondencja Sebastiana i Valeria Montelupich (1576–1609)* (Corespondență lui Sebastiano și Valerio Montelupi, 1576–1609), Polska Akademia Nauk, Wrocław, Warszawa. Kraków. Gdańsk. Kodz, 1986, 180 p. Sunt publicate 164 de scrisori inedite ale ambasadorilor toscani (Archivio di Stato Firenze, Fondo Medicco) la curtea regelui Poloniei, din care circa 130 privesc ultimul deceniu al sec. XVI; Numeroase stiri noi privind evenimentele din Moldova, Țara Românească și Transilvania cit și competiția dintre poloni, habsburgi și osmani pentru dominație la nordul Dunării de Jos.

SEVENÇLİ, EFDAL, *Tarih-i Feth ve Yusuf Bin Abdullah* (Cronica cuceririi și Yusuf bin Abdullah), în „Tarih Toplum”, III, 1986, nr. 1, p. 57–59. Autorul prin analiza conținutului acestei cronici și a unui pasaj din cronică lui Kinali-zade Hasan Çelebi, (Tezkiretü's-Şuara, ed.

Ibrahim Kutluk, Ankara, 1978, p. 536—537) ajunge la concluzia că lucrarea a fost scrisă de Jusuf b. Abdül Mah din Manisa, la începutul sec. XVI, fiind dedicată prințului Mahmud, fiul lui Bayezid II. Cele două cronici menționate conțin informații privind țările române.

SÜSLÜ, AZMI, *Sefaretnâme de Seyyid Mehmed Emin Vahib Efendi* (Jurnalul de călătorie a lui Seyyid Mehmed Emin Vahib Efendi) în „Belleten”, L, 1986, nr. 196, p. 127—167. Este publicat jurnalul de călătorie al lui S. Mehmed Emin Vahib Efendi prilejuit de misiunea diplomatică întreprinsă de acesta la Paris. Diplomatul a părasit Istanbulul la 17 decembrie 1806 (p. 128), trecind pe la începutul anului următor fluviul Dunărea în preajma cetății Ada Kale. Sunt descrise orașul și fortăreața Timișoara (p. 131—132). Jurnalul este publicat în lb. fr.

TODOROV, NIKOLA, VELKOV, ASPARUH, *Situation démographique de la Péninsule balkanique (fin du XVe s. — début du XVIes.)*, Ed. de l'Academie Bulgare des sciences, Sofia, 1988, 293 p. + 1 harta. Autorii analizează și editează integral un registru fiscal (*cizye defteri*) cuprinzând impozitele plătite de populația nemuslimană din Imperiul Otoman din 1490—1491 (și anii ulteriori). Defterul conservat la Biblioteca Kiril și Metodiu — secția orientală — cota OAK 214/5 — tipărit în caractere arabe (p. 39—228) și traducere franceză (p. 229—293) conține informații demografice privind Dobrogea (sangeakul Silistra) și vlahii sud-dunăreni.

WOODHEAD, CHRISTINE, *Tâ'lki-zâde's şehnâme-i hümâyûn. A history of the Ottoman campaign in to Hungary 1593—1594*, Berlin, 1983, VII + 421 p. (Islamkundliche Untersuchungen, Bd. 82). Important izvor cu referințe și la conflictul Portii otomane cu Țara Românească.

WOS'JAN WLADYSLAW, *Die Nuntiatur des Annibale di Capua in Polen von 1586 bis 1591 im Spiegel seiner Briefe*, „Zeitschrift für Ostforschung” 35, 1986, 3, p. 346—402. Informații noi cu privire la contrareformă în Moldova, la evenimentele politice și militare din țările române

III. ISTORIE MEDIEVALĂ

AKGÜNDÜZ, AHMET, *Osmancı hânedânî ve yükselseme devrinin şanlı tarihi*. (V). *Mehmet Çelebi zamanı* (Dinastia osmană și istoria perioadei sale de creștere. V. Epeca lui Mehmed Çelebi), în „Türk Dünyası Tarih Dergi”, III, 1989, nr. 26, p. 17—20. Autorul rezumă cronologic evenimentele din vremea sultanului reunificator Mehmed I Çelebi (1413—1421). În cadrul cuceririlor acestui sultan sunt menționate sub anul 1414 construirea cetății Yerköki (Rusçuk) din care motiv voievodul Țării Românești ar fi trimis haraciul și un fiu ca ostactic. Cetatea Isaccea (Asakî) ar fi fost cucerită în 1416. Lichidarea mișcării lui Börklüce Mustafa e datată 1419 iar suprimarea Şeihului Bedreddin în 1422 (?).

ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, MARIE-MATHILDE, *Sur le peşkes du Bayram envoyé à la Porte par les Principautés Roumaines (XVIe—XVIIIe siècles)*, în *A Festschrift presented to Ibrahim Artuk on the occasion of the 20th anniversary of the Turkish Numismatic Society*, Türk Numismatik Derneği, Istanbul, 1988, p. 65—86 (între p. 79—86 este tradus în limba turcă articoul fără note). Sunt prezentate date privind finanțele imperiului otoman și evoluția dărâi peșkeșului care treptat din facultativă a devenit obligatorie (o instituție de drept internațional), modificându-și structura spre monedă lichidă în dauna produselor naturale.

ALEXANDRESCU, MARIE-MATHILDE — DERSCA, BULGARU, *Sur le Régime de la Domination Ottomane dans les Principautés Roumaines à l'Epoque Turco-Phanariote (1711, 1714—1821)*, în *IX Türk Tarih Kongresi, Ankara: 21—25 Eylül 1981*, vol. II, *Kongreye sunulan bildiriler*, Ankara, 1988, p. 1021—1036. În opinia autoarei regimul turco fanariot cuprinde două faze: prima fază (1711, 1714—1774) este caracterizată de acțiunile Portii de a anula autonomiile țărilor române și de a le integra în propriul său sistem economic, amputându-le integritatea teritorială, cit și o intensă exploatare financiară și economică; faza a II-a (1774—1821) este marcată de elaborarea unui nou statut juridic prin emiterea unor *hâll-i-serif*-uri de privilegii care prevedea obligațiile concrete, financiare și economice ale principatelor.

ANDERSON, SONIA, *An English Consul in Turkey. Paul Rycaut at Smyrna 1667—1678*, Oxford, Clarendon Press, 1989, 323 p. Sunt relevante — printre altele — și legăturile consulului i Rycaut cu țările române (judecarea litigiilor negustorilor scoțieni de potasă în Moldova, menționarea naturii raporturilor domnilor cu Poarta suzerană, importanța bisericilor ortodoxe și a donațiilor făcute de domni și boieri către mănăstirile de la Athos); unele din aspectele sus menționate sunt întărite și în opera scrisă a lui Rycaut, folosită în parte — pentru sistemul religiei mahomedane — de Dimitrie Cantemir.

ARIKAN, ZEKİ, *Hamîl Sancağındaki Timar Dîzenine Toplu Bağış* (Privire generală asupra sistemului timariot din sangeakul Hamid), în *IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 25 Eylül 1981*, vol. II, *Kongreye sunulan bildiriler*, Ankara, 1988, p. 879—885. Reținem:

opinia autorului că sultanul Mehmed II Fatih (1451–1481) a început masiv acțiunea de a transforma posesiunile de tip *mulk* și *vakif* în *timar* după războiul cu Moldova din 1476 (p. 880).

BALIVET, MICHEL, *Un épisode méconnu de la campagne de Mehmed Ier en Macédoine: l'apparition de Serres (1416/819 H.)*, în „Turcica. Revue d'Études Turques”, XVII, 1986, p. 137–146. Autorul rectifică cîteva ipoteze privind activitățile militare desfășurate de Mehmed I Çelebi în anii 1415 și 1416, plasînd campania sultanală din Valahia în 819 H./1416–17. Aceeași cronologie în *idem*, *L'expédition de Mehmed Ier contre Thessalonique: converges et contradictions des sources byzantines et turques*, în Comité International d'Études Pre-Ottomanes et Ottomanes. VIth Symposium Cambridge; 1st – 4th July 1984 (Varia Turcica IV), Proceedings edited by Jean-Louis Bacqué-Grammont and Emeri van Douzel, The Divit. Press, İstanbul, Paris, Leiden, 1987.

BELDICEANU, NICOARA, *Les Roumains des Balkans dans les sources ottomanes*, în vol. *Études roumaines et aromaines*, sous la rédaction de Paul H. Stahl, Paris-Bucarest, 1990, p. 11–19 (Sociétés européennes, 8). Studiu intemeiat pe registrele de recensămînt și pe poruncile imperiale se referă cu precădere la valahii din Semendria, Branicevo, Izvornik, Krusevac, Herzegovina, Bosnia, Albania și Moreea; discuție asupra cuvintului *eşlag*.

BELDICEANU, NICOARA și IRÈNE BELDICEANU, *Notes sur le Bir, les esclaves Tatars et quelques charges dans les pays Roumains*, în „Journal of Turkish Studies”, X, 1986 (Essays presented to Halil Inalcik on his Seventieth Birthday), p. 7–14. Originea birului ca dare a autohtonilor către cuceritorii turanici; originea termenilor de birar, ilişar, vătăman și tarcan; problema robilor tătarîni în Moldova.

BENKERT, ANDREA, *Die Moldau um 1241. Das Moldaugebiet in den Jahrzehnten vor dem Mongolensturm bis zur Gründung des Fürstentums*; în „Siebenbürgische Semesterblätter”, II, 1988, nr. 2, p. 190–203. Românii în Moldova în sec. XII, pe temeul șîrtilor din Niketas Choniates cumanii la răsărit de Carpați, expansiunea regatului ungar și urmările invaziei tătare pînă la intemeierea țării.

BERINDEI, MIHNEA, *Le rôle des fourrures dans les relations commerciales entre la Russie et l'Empire ottoman avant la conquête de la Sibérie*, în vol. *Passé turco-tatar, présent soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen*, Louvain-Paris, Éditions de l'École des Hautes Études, 1986, p. 89–98. E discutată și funcția drumului moldovenesc în legăturile comerciale dintre marea cnezat al Moscovei și Imperiul otoman.

BIBIKOV, M. V., *Bulgaria, Rus, Bizantia, Polovit v sisteme mejdunarodnih otnošenija v lagovostočnoi Evrope XII – pervoi polovini XIII vv.* (Bulgaria, Rusia, Bizant, Cumană în sistemul relațiilor internaționale în Europa sudestică în sec. XII – prima jumătate a secolului XIII), în vol. *Rusko-bălgarski vreazki prez vekovete*, Sofia, Izdadelstvo n. Balgarskata Akademija na Naukite, 1986, p. 91–106. E discutat și rolul cumanilor la Dunărea de Jos și legăturile lor cu statul vlaho-bulgar.

BIEMEL, RAINER, *L'origine des Saxons de Transylvanie: naissance d'une société*, în „Études Danubiennes”, IV, 1988, nr. 1, p. 63–71. Considerații generale cu privire la locul de proveniență al sașilor și la începiturile organizării lor politice în Transilvania.

BINDER, GUSTAV, *Über die Zigeuner in Siebenbürgen*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, I, 1987, nr. 2, p. 114–126. Originea, denumirea, imigrarea și numărul țiganilor în Transilvania.

BORAS, ZYGMUNT, *Związki handlowe Polski i Moldawii w XVI i XVI wieku* (Legături comerciale ale Poloniei și Moldovei în secolele XV și XVI), în „Gospodarcze przeslanski historii społecznej”, (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, seria hist., nr. 101), Poznań, 1982, p. 69–76.

BUR, MÁRTA, *Das Raumergreifen balkanischer Kaufleute im Wirtschaftsleben der Ostmitteleuropäischen Länder im 17. und 18. Jahrhundert*, în vol. *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa*, Studia historiae Europae medio-orientales, Budapest, 1986, p. 17–88. Penetrația negustorilor străini – scoțieni, armeni, italieni, evrei și greci – în comerțul Moldovei, Țărilor Românești, Transilvaniei, Ungariei și Poloniei în secolele XVI și XVII; problema concurenței la care au expus pe negustorii autohtoni, a realității etnice care se ascunde sub denumirea de „greci”, a Companiei grecești din Transilvania și în general a evoluției burgheziei în această zonă pînă în secolul XIX.

CACCAMO, DOMENICO, *Venezia, Pietro il Grande e i Balcani*, în vol. *Studi Balcanici pubblicati in occasione del VI Congresso Internazionale dell'Association Internationale d'Études Sud-Est Européennes (AIBEE) Sofia 30 Agosto – 5 Settembre 1989*, a cura di Fr. Guida e L. Valmarin, Roma, 1989, p. 61–83. Informații cu privire la Moldova și Țara Românească în proiectele și acțiunile antotomane la începutul secolului XVIII.

CAZACU, MATEI, *A propos de l'expansion polono-lituaniene au nord de la Mer Noire aux XIVe–XVe siècles: Czarnograd, la „cité noire” de l'embouchure du Dniestr*, în vol. *Passé turco-tatar, présent soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen*, Louvain-Paris, Éditions

de l'École des Hautes études en sciences sociales, Paris, 1986, p. 99—122. E discutată problema raportului între Album Castrum (Cetatea Albă, Asprocastron, Aqkerman) și Maurocastrum (Moncastro, Czarmigrad), așezate de o parte și de cealaltă a limanului Nistrului.

CAZACU, MATEI, *L'histoire du prince Dracula en Europe centrale et orientale (XVe siècle). Présentation, édition critique, traduction et commentaire* (École pratique des hautes études, IVe section), Genève, Droz, 1988, XVI + 218 p. Vlad Tepeş-Dracula — în istorie și legendă: Circulația legendelor.

CAZACU, MATEI, *La place des „Enseignements du prince Neagoe à son fils Théodore” dans l'histoire des idées politiques*, în „Buletinul Bibliotecii Române” (din Freiburg i. Br.). Studii și documente românești, Volum jubiliar (1949—1989), XV (XIX), serie nouă, 1989, p. 107—118. E discutată paternitatea și funcția ideologică a acestei importante și controversate scrieri medievale românești.

CEBECIU, AHMET, *Silistre sangeakları ve H. 1006 (1597—1598) tarihli Silistre livası vakıf defteri* (no. 561) (Vakufurile sangeakului Silistra și defterul vakufurilor (nr. 561) eyaletului Silistra din anul hegirei 1006 (1597—1598)), în „Vakıflar Dergisi”, XX, 1988, p. 453—463. Prezintă evoluția administrativă a eyaletului Silistra și veniturile kazalelor și vakufurilor din această unitate administrativă în care era incorporată și Dobrogea. Utilizate surse inedite care indică veniturile schelelor Hîrșova, Brăila, Măcin, Tulcea, Constanța, Mangalia, Varna.

CHIHAIA, PAVEL, *Despre pronaosul bisericii voievodului Neagoe Basarab din Curtea de Argeș*, „Buletinul Bibliotecii Române” (din Freiburg i. Br.). Studii și documente românești”, Volum jubiliar (1949—1989), XV (XIX), serie nouă, 1989, p. 123—145. Funcția spiritual-politică a ctitoriei lui Neagoe Basarab de la Argeș.

CYTOWSKA, MARIA, *Jan Dantyszek de Rotterdam face à l'agression turque*, în „Eos. Commentarii Societatis Philologae Polonorum” LXXVII, 1989, nr. 1, p. 91—99. Referire și la conflictul moldo-polon în vremea lui Bogdan cel Orb.

DELETANT, DENNIS, *Some considerations on the Emergence of the Principality of Moldavia in the Middle of the fourteenth Century*, în vol. *Historians as Nation-Builders. Central and South-East Europe*, edited by D. Deletant and H. Hanak, London, 1988, p. 32—50. Expunere critică asupra constituției Moldovei ca stat, cu insistență asupra rolului nobiliilor maramureșeni Dragoș și Bogdan.

DOPIERALA, KAZIMIERZ, *Stosunki dyplomatyczne Polski z Turcją za Stefana Bathory* (Legături diplomatice ale Poloniei cu Turcia în vremea lui Stefan Bathori), Warszawa, 1986, 100 p. Lucrarea analizează și unele momente însemnante din istoria Moldovei și a Transilvaniei în cadrul relațiilor regelui Stefan Batory cu Poarta otomană.

ESKENASY, VICTOR, *Jews, Romanians and Ottomans: some Political Aspects of their Relations in Moldavia (XV — XVI Centuries)*, în „Romanian Jewish Studies”, I, 1987 Spring, nr. 1, p. 7—13. Comunicare prezentată la al XIX-lea Simpozion de Studii Bizantine de la Birmingham (martie 1985). Prezintă treptata identificare dintre interesele comunității evreiești din Balcani și politica otomană. Însistă asupra activității lui Iosef Nassi, duce de Naxos. Bazat pe diverse ediții documentare și studii speciale. 32 de note.

EYUBOĞLU, ISMET Z., *Şeyh Bedreddin ve Varidat* (Varidat și şeyhul Bedreddin), İstanbul, 1987, 397 p. Lucrarea prezintă elementele biografice cunoscute ale şeyhului reformator care s-a aflat în răstimp de către ani în relații insuficient elucidate cu Mircea cel Bătrân. Referiri despre opera lui Bedreddin, inclusiv traducerea integrală a lucrării despre devenirea Existenței și o succintă analiză.

FOTINO, CORALIA, *Changements du mode de vie de la classe dirigeante valaque intervenus sous l'influence de la Porte au cours de la seconde moitié du XVIe siècle*, în IX Türk Tarih Kongresi, Ankara: 21—25 Eylül 1981, vol. II, Kongreye sunulan bildiriler, Ankara, 1988, p. 915—921. Sunt menționate aspecte ale impactului dominației otomane asupra urbanisticii, arhitecturii, vieții cotidiene (alimentație, vestimentație) structurii comerțului exterior, prețurilor, etc. din Țara Românească.

FRIEDMAN, JEROME, *Unitarians and New-Christians in Sixteenth — Century Europe*, în „Archiv für Reformationsgeschichte”, 81, 1990, p. 217—238. Curentul unitarian extremist, dezvoltat de evreii creștinăti emigrați din Spania în Italia. În controversă care a rupt unitatea confesiunii unitariene în răsărit, un rol însemnat a revenit evreilor unitarieni care au luat parte la „nonadoranților” (Jakob Paleologul, Simon Budny, Franz David); sinodurile de la Cluj (1579) și Turda.

GALLOTTA, ALDO, *Venedik Devlet Arşivi’nde Osmanlı Şehzadesi Cem ile İlgili Belgeler* (Documente privitoare la printul osman Cem aflate în arhiva Venetiei), în „Tarih ve Toplum”, III, 1986, nr. 30, p. 339—347. Studiu elaborat de A. Gallotta și G. Bora (trad. de M. Şakiroğlu), publicat inițial sub titlul *Documenti turchi dell’Archivio di Stato di Venezia concernenti il*

principe ottomano Cem în „*Studi Magrebini*”, XII, 1980, p. 175—199, conține informații utile cu privire la politica lui Bayezid II față de puterile maritime mediteraneene și față de forțele creștine continentale interesate în bararea expansiunii osmane de linia Dunării.

GJUZELEV, VASIL, *Beiträge zu Geschichte des Königreiches von Vidin im Jahre 1365*, în vol., idem, *Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter*, Wien, Verein „Freunde des Hauses Wittgenstein” (Bulgarisches Forschungsinstitut in Österreich. Miscellanea Bulgarica, 3), 1986, p. 225—240. Mențiune a Tării Românești (Walachey) și a lui „Wazzer waid” (Basarab vodă) într-un text german din secolul XIV. Date noi cu privire la expediția ungară la Vidin în 1365.

GJUZELEV, VASIL, *Bulgarien und Byzanz im Streit um die Schwarzmeeergebiete 1185—1204*, în vol. idem, *Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter*, Wien, Verein „Freunde des Hauses Wittgenstein” (Bulgarisches Forschungsinstitut in Österreich. Miscellanea Bulgarica, 3), 1986, p. 201—213. Vicisitudinile luptelor dintre Imperiul bizantin și statul Asăneștilor pentru controlul țărmului apusean al Mării Negre.

GJUZELEV, VASIL, *Das Papstum und Bulgarien im Mittelalter (9. — 14. Jh.)*, în vol. idem, *Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter*, Wien, Verein „Freunde des Hauses Wittgenstein” (Bulgarisches Forschungsinstitut in Österreich. Miscellanea Bulgarica, 3), 1986, p. 175—199. E discutată între altele și relația între papalitate și statul vlaho-bulgar în secolul XIII.

GRIGNASCHI, MARIO, *Les documents ottomans conservés aux archives de la maison d'Este à Modena*, în IX. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 21—25 Eylül 1981, vol. II, *Kongreye sunulan bildiriler*, Ankara, 1988, p. 819—826 sunt publicate 4 documente inedite din arhiva Casei Este (Busta 1612 Levante) din vremea lui Süleyman Legislatorul. Ne alăturam opiniei autorului că desi aprovisionarea Istanbulului era asigurată în principal din importurile provenite din Moldova și Valahia, totuși producția regiunilor litorale mărilor Marmara și Egee era esențială pentru piața capitalei (p. 821).

GUBOĞLU, MIHAIL, *Kanuni Sultan Süleyman'in Bogdan seferi ve zaferi (1538 M. 945 H)* (Expediția și luptele din Moldova ale sultanului Süleyman Legislatorul — 1538/945 anul hegirei), în „*Bulleten*”, L, 1986, (1987), nr. 198, p. 727—805. Studiu masiv al regrețatului profesor Mihail Guboglu cuprinde o analiză minuțioasă a cronicilor otomane și occidentale contemporane, a literaturii de specialitate, fiind deslușite aspectele esențiale ale raporturilor moldo-turcești pînă în vremea lui Süleyman și Petru Rareș. Campania din 1538 este încadrată în ansamblul politicii orientale și occidentale a Imperiului otoman. Studiul are 552 de note (!).

GUBOĞLU, MIHAIL, *Osmannıllarla Romen Ülkeleri Arasındaki İlk Devir İlişkileri (1368—1456) Hakkında Belirtmeler ve Doğrultular* (Îndreptări și precizări privind prima etapă a relațiilor dintre osmani și tăriile române, 1368—1456), în IX. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 21—25 Eylül 1981, vol. II, *Kongreye sunulan bildiriler*, Ankara, 1988, p. 829—843. Se analizează cîteva aspecte controversate din istoria comună româno-osmană. În problema haraciuilui sunt criticate opinile exprimate de M. Berza, F. Babinger și M. Maxim.

GÜNDİSCH, KONRAD G., *Die sächsische Nationsuniversität*, în „*Siebenbürgische Semesterblätter*”, I, 1987, nr. 2, p. 94—101. Etapele construirii și evoluției „națiunii” săsești în Transilvania, din vremea sosirii celor dintii coloniști („hospites theutonici”) pînă în secolul XIX.

JOANTĂ, ROMUL, *Roumanie. Tradition et culture hésychastes*, Bézergues-en-Mauges (Maine et Loire), Abbaye de Bellefontaine, 1987, 319 p. Schiță de istorie a isihsasmului în biserică românească.

JORDANOV, IVAN et VASILKA TĂPKOVA-ZAIMOVA, *Quelques nouvelles données sur l'administration byzantine au Bas Danube (fin du X — XI s.)*, în vol. *Géographie historique du monde Méditerranéen*, Paris, 1988, p. 119—126.

KARATHANASSIS, ATHANASSIS, E., *La renaissance culturelle hellénique dans les Pays Roumains ei surtout en Valachie, pendant la période préphânariote (1670—1714)*, în „*Balkan Studies*”, XXVII, 1986, 1, p. 29—59. Curențele novatoare în gîndirea și viața spirituală a lumii grecești, manifestate prin cîteva personalități de frunte, gînditori și militanți a căror activitate s-a desfășurat îndeosebi în Țara Românească și Moldova „unde a evoluat o mare parte din istoria Greciei moderne”; impactul culturii grecești asupra celei românești.

KASER, KARL, *Im Schatten der Europäischen Weltwirtschaft. Die Verfestigung der Agrarstrukturen und die Peripherisierung Südosteuropas im 16. Jahrhundert*, în vol. *Südosteuropa. Fallstudie. 20 Jahre „Südosteuropäische Geschichten”* în Graz, Graz, 1990, p. 49—81. Constatările referitoare la principalele dunărene se inspiră din lucrările lui H. H. Stahl și D. Chirot.

KECSKEMÉTI, KAROLY, *Les constantes et les variations de la géographie religieuse dans l'Europe du Centre-Est (X^e—XVIIIe siècles)*, în „*Etudes Danubiennes*”, II, 1986, nr. 2, p. 89—97. Considerații generale privitoare la evoluția religioasă și confesională a regiunii, inclusiv

Transilvania.

KOLODZIEJCYK, JANUSZ, *Kilka uwag o o handlu poloko-tureckim w XVI wieku*). (Citeva considerații cu privire la comerțul polono-turc în secolul XVI), în „Kwartalnik historyczny”, XCV, 1989, nr. 3, p. 207–216. Sunt menționate și drumurile comerciale care legeau Polonia cu Imperiul otoman prin Moldova și legăturile comerciale cu Transilvania.

KRYCZYŃSKI, STANISLAW, *Władysław Lubieniecki*, în „Odrożenia i Reformacja w Polsce”, XXX, 1985, p. 223–245. Importantă contribuție la istoria antitrinitarismului în Polonia și Transilvania în secolul XVII și a implicațiilor sale politice în vremea principatului lui Gheorghe I Rákoczi.

MANDLMAYR, MARTIN C., *Studies on the Habsburg-Ottoman War of 1592–1606 The Modernization of Warfare Exemplified on Giorgio Basta's Life and Works*, în IX Türk Tarih Kongresi, Ankara: 21–25 Eylül 1981, vol. II, Kongreye sunulan bildiriler, Ankara, 1988, p. 995–1000. Experiența dobândită de G. Basta în luptele împotriva otomanilor în special după 1598 cînd Rudolf II l-a numit locotenent general în Transilvania i-au permis acestuia să elaboreze lucrări despre arta militară: *Il maestro di campo generale* (Venetia, 1606) și *Il governo della cavalleria generală* (Veneția, 1612), care au cunoscut ediții în lb. germană și franceză.

MANER, HANS-CHRISTIAN, *Zur siebenbürgische Zunfgeschichte*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, I, 1987, nr. 2, p. 146–154. Schiță de istorie a breslelor din centrele săsești transilvane dela primele atestări pînă la abolirea privilegiilor breslelor de către Iosif II.

MAXIM, MIHAI, XVI. *Yüz yılın Son Çeyreğinde Akçe'nin Devaluasyonu ve Eflak-Bogdan'ın Haracı Uzerindeki Etkisi* (Devalorizarea aceleia în ultimul sfert al secolului al XVI-lea și influența ei asupra haracului Tării Românești și Moldovici), în IX Türk Tarih Kongresi, Ankara: 21–25 Eylül 1981, vol. II, Kongreye sunulan bildiriler, Ankara, 1988, p. 1001–1009. Se fac precizări privind inflația din Imperiul otoman și a diferențierilor dintre cursul monetar oficial și cel al pieței începînd cu anul financiar 1582/1583. Devalorizarea aceleia a avut urmări diferite asupra cursurilor monetare din Țara Românească și Moldova și implicit asupra structurii și a cuantumului haracului plătit către Poartă.

MUSTAFA ISEN, *Gelibolu Mustafa Ali*, Ankara, 1988, 110 p. Autorul prezintă viața, personalitatea și opera cronicarului Mustafa Ali, ale cărui lucrări sunt în cea mai mare parte inedite. *Nusretname* și *Fursatname* deși se referă la campaniile orientale direcționate în Georgia, Azerbaidejan și Širvan de vizirul Lala Mustafa Paşa cuprind și date privind țările române.

NASTUREL, PETRE S., *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, Pontificium Institutum Studiorum Orientalium (Orientalia Christiana Analecta, 227), 1986, 375 p. Prezentarea analitică a relațiilor țărilor române cu fiecare mănăstire athoniană în parte.

NASTUREL, PETRE S. și ANDRONIKOS FALANGAS, *Istoria moaștelor piciorului sf. Ioan Botezătorul de la Mănăstirea Secu. Hagiografie și istorie*, în „Buletinul Bibliotecii Române (din Freiburg i. Br.). Studii și documente românești”, volum jubiliar (1949–1989), XV (XIX), serie nouă, 1989, p. 147–173. Textul povestirii din secolul XIX și comentariul istoric.

NOVOSELIĆ, A. P., *Hristianstvo, islam i tudaizm v istranah Vostocnoi Evropy i Kavkaza v srednie neka* (Cristianism, islam și iudaism în țările Europei orientale și Caucazului), în „Voprist Istoriei”, 1989, nr. 9, p. 20–35. Privire de ansamblu asupra confruntării dintre creștinism (din secolul al XI-lea, ortodox și catolic) islamism și iudaism în sec. I – XVIII în aria menționată în titlu; date despre politica Hoardei de Aur, cnezilor ruși și lituanieni în secolele XIII – XV. Larga utilizare a izvoarelor arabe.

NYÉKI, LAJOS, *Le peuple juif vu par la littérature hongroise aux XVIe et XVIIe siècles*, în „Études Danubiennes”, II, 1986, nr. 2, p. 106–115. Influența Vecheiui Testament și a scrierilor rabinice asupra confesiunii unitariene, care a avut un puternic nucleu în Transilvania.

PAPACOSTEA, ȘERBAN, *Une révolte antigénoise en mer Noire et la riposte de Gênes (1433–1434) (résumé)* în vol. *État et colonisation au Moyen Âge et à la Renaissance*, sous la direction de Michel Baland, La Manufacture, Paris, 1989, p. 441–442. Participarea Moldovei în acești ani la revolta antigenoveză a puterilor pontice.

PETROV, ANDREI, *Das Befestigungssystem Siebenbürgens im 13.–14. Jahrhundert und die Einfälle der Mongolen und Türken*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, II, 1988, nr. 2, p. 184–189. Problema trecerii de la fortificațiile de lemn la cele de piatră în Transilvania.

POPA, RADU, *Formations social-territoriales aux débuts des États roumains*, în vol. *Études roumaines et aromaines*, sous la rédaction de Paul H. Stahl, Paris–Bucarest, (Société européenne, 8), 1990, p. 107–121. Prezentarea succintă a rezultatelor cercetărilor autorului cu privire la țările românești anterioare apariției statului în secolul XIV.

RITTHALER, ANDREAS, *Die Kumanen*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, II, 1988, nr. 2, p. 129–137. Problema episcopaliei cumane (a Milcoviei) și a întinderii jurisdicției sale în secolele XIII – XVI.

SAHILIOĞLU, HALİL, *Slaves in the social and economic life of Bursa in the late 15th and early 16th centuries*, în „Turcica. Revue d'Études Turques”, XVII, 1985, p. 43–112. Pe baza unor surse inedite este reconstituit statutul robului (*kul*) în Imperiul otoman. Printre robii care încheiau cu stăpînul lor un acord mutual scris (*mükatebe*) sau erau robi în anumite condiții (*tedbir*) stipulate în scris sunt menționați și cei care provineau din Moldova și Tara Românească. Cel mai timpuriu registru este din 1455/1456. Studiul completează o lucrare anterioară a autorului, *15. yüzyıl sonunda Bursa'da iş ve sanayi hayatı; kölelikten patronluğa* (De la robie la patronat, munca și activitatea meșteșugărească în Bursa la sfîrșitul secolului al XV-lea), în *Memorial Ömer Lütfi Barkan*, Bibliothèque de l'Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul, Paris, 1980, p. 179–188 în care sunt menționați robi din Tara Românească (*Eflak*) care în 1486 pe baza de contract activau în industria mătăsii din Bursa (p. 185).

SAMSONOWICZ, HENRYK, *Die Karpatenzone im 13. bis 16. Jh. als Wirtschaftseinheit des Europäischen Handels*, în „Studia historiac oeconomicae”, 19, 1988, p. 61–75. Considerații cu privire la migrație spre nord de-a lungul Carpaților a populației românice a vlahilor în secolul XIII și cu privire la urbanizarea incipientă în spațiul românesc.

SCHNEIDER, SIGRID, *Die Völker Siebenbürgens im 13. Jahrhundert*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, II, 1988, nr. 2, p. 205–213. E discutată între altele problema continuității populației românice în Transilvania.

. SCHRAMM, GOTTFRIED, *Friühe Schickssale der Rumänen zur Lokalisierung der lateinischen Kontinuität in Südosteuropa*, în „Zeitschrift für Balkanologie”, XXI, 1985, nr. 2, p. 223–241; XXII, 1986, nr. 1, p. 104–125; XXIII, 1987, nr. 1, p. 79–94. Interpretări filologice și istorice ale unei mase considerabile de izvoare, unele neobservate în trecut; autorul susține teza imigrării elementului romanic în secolul X în nordul Dunării.

STĂNCULESCU-BÎRDA, ALEX. N., *One Hypothesis: The Decipherment of the Inscriptions from Murfatlar (Basarabi)*, în „Balkan Studies”, XXVII, 1986, nr. 2, p. 237–251. Textele de la Murfatlar reprezintă o succesiune de stadii ale scrisului: stadiul tranzitiei de la gotă la germană veche, germană veche propriu-zisă și protobulgara.

SZEGEDI, EDITH, *Die Darstellung des Mongoleneinfalls von 1241 in der rumänischen Geschichtsschreibung*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, II, 1988, nr. 2, p. 163–175. Invazia mongolă reflectată în lucrările lui St. Pascu, Al. Gonța, I. Schiopul, A. Decei.

TABAKI, ANNA, *Quelques réflexions sur un fonds d'archives phanariote: le fonds de la famille Morouzi*, în „Balkan Studies”, XXVII, 1986, nr. 2, p. 291–301. Prezentare a unui important fond de documente conservate în Grecia care se referă precumător la domeniul funciar al familiei Moruzi în Principatele Române. Cel mai vechi document al colecției aparține epocii lui Stefan cel Mare.

TACHIAOS, ANTHONY-EMIL, N., *The Revival of Byzantine Mysticism among Slavs and Romanians in the XVIII-th Century. Texts relating to the Life and Activity of Paisy Velichkovsky (1772–1794)*, Thessaloniki, 1986, LV + 296 p. Importante izvoare referitoare la viața și activitatea unuia din cei mai de seamă reprezentanți ai vieții monahale în lumea ucrainiană și românească în secolul XVIII.

VAHID, ÇABUK, *Köprülüler* (Dinastia Köprülüilor), Istanbul, 1988, 242 p. Autorul prezintă activitatea a 5 membri din familia Köprülüilor care începând cu mijlocul sec. XVII au urcat pînă la demnitatea de mare vizir: Köprülü Mehmed Pasa, Fazıl Ahmed Paşa, Koprülüzade Fazıl Mustafa Papa, Amca-zade Hüseyin Paşa și Koprülüzade Numan Paşa. Se fac dese referiri la țările române.

VEIĆOVSKIJ, PAISII, *Autobiografia di uno starets*, Presentazione di P. Tomás Špidlik. Introduzione, traduzione e note a cura della comunità dei Fratelli Contemplativi di Gesù Abbazia di Praglia, Edizioni scritte monasticî, 10), 1988, 206 p. + 6 table. Traducere italiană a autobiografiei celebrului reprezentant al monahismului ucrainean și românesc în sec. XVIII.

WAGNER, ERNST, *Erläuterung historischer Bezeichnungen zur Geschichte Siebenbürgens*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, I, 1987, nr. 2, p. 127–136. Mic glosar privitor la istoria medievală a Transilvaniei.

WAGNER, ERNST, *Ezekler und Adel in Siebenbürgen*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, I, 1987, nr. 2, p. 100–101. Expunere de teze cu privire la evoluția organizării secuilor.

WAGNER, OSKAR, *Reformation und Orthodoxie in Ostmitteleuropa im 16. Jahrhundert*, în „Zeitschrift für Ostforschung”, 35, 1986, nr. 1–2, p. 18–61. Două din subdiviziunile studiului sunt consacrate Transilvaniei și Moldovei (vremea lui Despot vodă).

Wielka legacja Wojciecha Miaszkowskiego do Turcji w 1640 r., (marea solie a lui Wojciech Miaskowski în Turcia în 1640), ed. de Adam Przybos, Warszawa-Kraków, 1983, 251 p. Importantă solie care a trecut prin Moldova lui Vasile Lupu.

WIMMER, JAN, *Bitwa pod Wiedniem w historii Europy* (Bătălia pentru Viena în istoria Europei), în „Odrozenie i Reformacja w Polsce”, XXX, 1985, p. 111–120. Analiză a antagonismelor politice în Europa, a constelației puterilor și a contextului internațional în care s-a produs asediul Vienei în 1683; cu referiri și la țările române (rez. fr.).

ZACH, KRISTA, *Die Rumänen in Siebenbürgen. Beziehungen zwischen Siebenbürgen und den rumänischen Fürstentümern bis zum Ende des 17. Jahrhunderts*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, I, 1987, nr. 2, p. 102–105. Teze cu privire la organizarea social-politică a românilor în evul mediu și la relațiile dintre români din Transilvania și cei din Moldova și Țara Românească.

ZIENTARA, BENEDYKTT, *Les grandes migrations des XIIe – XIVe siècles en Europe du Centre-Est*, în „Studia historiae oeconomicae”, 18, 1983 (1985), p. 3–30. Referiri și la colonizarea sașilor în Transilvania.

ZIMMERMANN, HARALD, *Im Bann der Geschichte. Ausgewählte Beiträge zur Kirchen- und Rechtsgeschichte*, Sigmaringen, 1986. Volumul cuprinde un articol consacrat Ordinului teutonic în Țara Bârsei, care atestă, între altele, autenticitatea, pe nedrept contestată, a crezului papal din 1222 de confirmare a stăpiniilor ordinului.

IV. ISTORIA MODERNĂ

ADAUGE, MIIAI, *Istoria și faptele*, în „Nistrul”, 1990, nr. 4, p. 103–124. Critică a teoricii despre aşa-zisul caracter progresist al anexării Basarabiei de către Rusia țaristă (1812).

AVRAM, ALEXANDER, *Judeo-Spanish Journalism in Romania* în „Romanian Jewish Studies”, I, 1987 Spring, nr. 1, p. 21–25. Prezintă 2 publicații ale evreilor sefarzi din România: *Luzero de la pacientia* (1886–1888) și *Monte de Sinay* (1894), editate la Turnu Severin de E. M. Crispin. Facs. ale foilor de titlu.

BERINDEI, DAN, *Paris et Vienne-centres de formation des cadres intellectuels roumains au XIXe siècle*, în „Études Danubiennes”, V, 1989, nr. 2, p. 72–82. Locul celor două centre universitare în formarea intelectuală a românilor și a cadrelor conducătoare ale societății românești.

BIERMAN, JOHN, *Napoleon III and his carnival Empire*, New York, St. Martin's Press, 1988, XX + 440 p. Se infățișează pe temeiul unei bogate bibliografii, elementele strălucitoarei fajade a celui de-al II-lea Imperiu și interferența lor cu realitățile tragi-comice ale situației interne și externe a acestuia. Scurte referiri la principalele dunărene.

DELUREANU, ȘTEFAN, *I romeni nel pensiero e nei programmi d'azione di Mazzini*, în „Archivio trimestrale. Rassegna storica di studi sul movimento repubblicano”, XI, 1985 ottobre-dicembre, nr. 4, p. 789–798. Prezentarea aprecierilor lui Mazzini cu privire la români (începând cu 1833), mai ales cu privire la activitatea revoluționarilor români (în strinsă legătură cu revoluționarii polonezi).

DELUREANU, ȘTEFAN, *Il mazzinismo nell'Europa orientale; il caso della Romania*, în „Archivio trimestrale. Rassegna storica di studi sul movimento repubblicano”, XII, 1986 gennaio-marzo, nr. 1, p. 49–64. Articolul analizează mișcările, curentele de gîndire și de acțiune din preajma anilor 1848, pornind de la Bâlcescu, D. Brătianu, I. H. Rădulescu pînă la unele apariții publicistice („Curierul românesc”) despre situația Italiei și mazzinism, precum și relațiile revoluționarilor români cu mișcările revoluționare din Polonia.

GOVRIN, JOSIF, *Landmarks in the National Awakening of Romanian Jews, 1870–1900*, în „Romanian Jewish Studies”, I, 1987 Spring, nr. 1, p. 27–32. Prezintă primele organizații evreiești, mișcarea Aliyah (de emigrare spre Palestina) și asociația Havevei Zion, ca forme de răspuns față de discriminările și chiar persecuțiile antisemite din România. 5 note.

MAIOR, OVIDIU, *Date medico-farmaceutice dintr-un calendar românesc din 1814*, în „Buletinul Bibliotecii Române (din Freiburg i. Br.). Studii și documente românești”. Volum jubiliar (1949–1989), XV (XIX), serie nouă, 1989, p. 349–354. Prezentare a informațiilor de natură medicală a calendarului tipărit la Buda în 1814 de Nicola Nicolau din Brașov; influențele iluminismului.

OLDSON, WILLIAM O., *Italy and the Question of Romanian Independence*, în „I Politico”, LIV, 1989, aprilie–giugno, nr. 2, p. 197–218. Sprijinul acordat de Italia României, în plan diplomatic, pentru recunoașterea independenței de stat. Unele idei, sugerate de italieni în anumite probleme interne (problema minorităților, în special, cea evreiască) pentru facilitarea acestei recunoașteri pe plan internațional.

ROTMAN, LIVIU, *Social and Economic Structures of Jewish Population from Romania, in the last part of the XIXth Century*, în „Romanian Jewish Studies”, I, 1987 Spring, nr. 1,

p. 15—19. Ca urmare a unei puternice imigrații, în 1899 trăiau în România 259.015 evrei (4,6% din populație), din care 80% în orașe. Sunt prezentate mai multe cazuri de oameni de afaceri evrei. Bazat pe cercetări de arhivă. 38 de note.

THURSTON, GARY, *P. D. Kiselev and the Development of a Russian Legal Consciousness*, în „Canadian-American Slavic Studies”, XIX, 1985, nr. 1, p. 1—27. Reconstituie evoluția carierei și concepțiilor lui Kiselef, evidențiind rolul mediului ofițeresc din Armata a 2-a din Noua Rusie în geneza convingerilor sale legaliste și a rolului atribuit drepturilor civile. Argumentează că politica sa din Principate a fost mai puțin ghidată de interesele politice cincic percepute ale Rusiei cît de faptul că acum putea să-și experimenteze planurile de reorganizare socială; eșecul său în implementarea unor îmbunătățiri ale situației țărănilor după întoarcere în Rusia. 94 note, inclusiv corespondență de epocă.

VALERIU, VELIMAN, *Osmanni Devleti ve Romen Prensliklerinde 1821 Senesi Olayları* (Evenimentele din anul 1821 în statul osman și principalele românești), în *IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 21—25 Eylül 1981*, vol. II, *Kongreye sunulan bildiriler*, Ankara, 1988, p. 967—975. Pe baza unor documente inedite din arhivele turcești sunt reanalizate relațiile româno-otomane din 1821.

YUSUF, HAMZA, *187 fö—1878 büyük doğu buhranında Rumeli* (Rumelia în marea criză orientală din 1875—1878), în „Türk Dünyası Tarih Dergisi”, IV, 1990, nr. 47, p. 7—17. Sunt descrise cronologic evenimentele care au dus la declanșarea crizei orientale și pozițiile marilor puteri față de Imperiul otoman. Confruntările militare au fost urmate de mari deplasări de populație din Europa în Anatolia.

V. ISTORIA CONTEMPORANĂ

ALEXANDROV, V., *A Contemporary World History 1917—1945*, Moscova, Edit. „Progress”, 1986, 718 p. Cuprinde și capitole despre istoria României în perioada 1917—1945.

ANTOSIAK, A. V., *Nekotorie osobennosti zarojdeniya i razvitiya voennogo tskushta bratskikh armii* (Unele particularități ale apariției și dezvoltării artei militare ale armatelor frățești), în „Voenno-istoriceskii jurnal”, 1988, nr. 1, p. 53—59. Date și despre participarea armatei române la războiul antihitlerist în august 1944 — mai 1945.

BIDIAN, IANCU-IOAN, *Der Rumäniisch-Sowjetische Streit um Bessarabie. Ein historischer Überblick*, în „Buletinul Bibliotecii Române” (din Freiburg i. Br.). Studii și documente românești”. Volum jubiliar (1949—1989), XV (XIX), serie nouă, 1989, p. 245—264. Schită consacrată problemei basarabene, din 1812 pînă azi.

BRUNNER, GEORG, *Determinanten der Westpolitik der Kommunistisch regierten Staaten Südosteuropas*, în „Balkan Studies”, XXVII, 1986, nr. 1, p. 139—156. Analiză a atitudinii diferite a cinci state cu regim comunist — Albania, Bulgaria, Jugoslavia, România și Ungaria — în conflictul est-vest; dependența față de Uniunea Sovietică, tendința de autonomie problema naționalităților și curente revizioniste, politica culturală, conducători harismatici.

BRZEZIŃSKI, ANDRZEJ, *Problem rozbrojenia w polityce zagranicznej Polski (1919—1925)* (Problema dezarmării în politica externă a Poloniei, 1919—1925), în „Kwartalnik historyczny”, XCIV, 1988, nr. 3, p. 47—91. E analizată și cooperarea polono-română în cadrul larg al alianțelor Poloniei (rez. fr.).

CAROLI, GIULIANO, *Un'intesa mancata. I rapporti tra Roma e Bucarest dal conflitto italo-ettopico al conflitto europeo 1937—1939*, în vol. *Studi balcanici in occasione del VI Congresso internazionale dell'Association Internationale d'Etudes Sud-Est Européennes (AIESEE)* Sofia, 30 Agosto — 5 Settembre 1989, a cura di Fr. Giuda — L. Valmarin, Roma, 1989, p. 239—261. Eșecul tentativelor diplomației românești de a se apropia de Italia în urma înălțării lui N. Titulescu de la conducerea afacerilor externe; material documentar din arhivele italiene.

CIORĂNESCU, GEORGE, *Cele trei revendicări culturale ale „Opozitiei” din Republica moldovenească*, în „Buletinul Bibliotecii Române” (din Freiburg i. Br.). Studii și documente românești”. Volum jubiliar (1949—1989), XV (XIX), serie nouă, 1989, p. 211—223. Etapele și țelurile opozitiei din Republica moldovenească în anii 1988 și 1989.

DEÁK, LADISLAV, *Pakt jugoslawisko-włoski z 1937 r. a pansiwa srodkowej* (Pactul iugoslavo-italian din 1937 și statele Europei centrale), în „*Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej*”, XXIII, 1987, p. 119—143. Impactul asupra României a înțelegerii dintre Belgrad și Roma, care a slabit considerabil formulele de securitate colectivă și pactele regionale; etapă a destrămării sistemului de securitate colectivă (rez. rus și engl.).

DURANDIN, CATHERINE, *Nicolae Ceaușescu. Vérités et mensonges d'un roi communiste*, Albin Michel, 1990, 260 p. Privire incisivă asupra istoriei României sub regimul

Ceausescu. Geneza venirii la putere a dictatorului, dezvoltarea și deformarea monstruoasă a dictaturii, apogeul paranoiei, finalul lamentabil.

FISHERA, VLADIMIR CLAUDE, *Communisme et integration supranationale: la revue „La Fédération balkanique”*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine”, XXXIV, 1987 juillet-septembre, p. 497–508. Discuție asupra obiectivelor Cominternului față de țările sud-estului european, printre care și România.

FUNDERBURK, DAVID B., *Pinstripes and reds: An American Ambassador caught between the State Department and the Romanian Communists, 1981–1985*, with a Foreword by Congressman Philip M. Crane. Washington D. C., Selous Foundation Press, 1987, XIII + 226 p. Monografie bine documentată dedicată perioadei în care autorul a fost ambasador al S.U.A. în România; opacitatea funcționarilor Departamentului de stat față de complexitatea situației politice din România și machiavelismul guvernării Ceaușescu. Încălcarea flagrantă și tot mai repetată a celor mai elementare drepturi ale omului în România constrințe pe autor la demisie.

GARLICKA, ANNA, *Wyslicki Wielkiej Brytanii w celu stworzenia w Europie skrodkowej i południowo-wschodniej frontu antyniemieckiego* (Străduințele Marii Britanii în scopul creării unui front anticreștin în Europa sud-estică), în „*Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej*”, XXII, 1986, p. 135–153. Sint discutate pe larg relațiile româno-ngleze, rolul ambasadorului V. Tilea și acțiunea regelui Carol II în desfășurările din primăvara anului 1939; material de arhivă (rez. rus și engl.).

GHEYSENS, ROGER, *La libération de la Transylvanie Roumaine*, în „Memo”, 1988, nr. 25, p. 31–35. Operațiile armatei române pentru eliberarea Transilvaniei de nord, pînă la 25 octombrie 1944.

IIASELSTEINER, IIORST, *Föderationspläne in Südosteuropa*, în vol. *Südostropa Fallstudien. 20 Jahre „Südosteuropäische Geschichte”* în Graz, Graz, 1990, p. 7–22. Prezentare a patru proiecte de confederare (1844, 1862, 1930–1933 și 1944–1948). Inițiativile românești în direcția confederării și cauzele eșecurilor acestor tentative.

HEIKKILÄ, IIANN, *The Question of European Reparations in Allied Policy, 1943–1947*, Societas Historica Finlandiae, Helsinki, 1988, 150 p. Sint prezentate pozițiile marilor puteri în problema reparațiilor datorate de fostele aliate ale Germaniei naziste. Se fac dese referiri la România. Surse inedite din arhivele engleze și americane.

HEITMANN, KLAUS, *Probleme der moldavischen Sprache in der Ära Gorbacev*, în „*Südosteuropa*”, XVIII, 1989, nr. 1, p. 28–53. Analiză informată și perspicace a problemelor limbii române din Republica Moldova, adusă în deceniile precedente „în stare de necroză” de politica de dezaționalizare a autoritatilor.

JACKSON MARVIN, *Comparing the Balkan Demographic Experience 1860 to 1970*, în „The Journal of European Economic History”, XIV, 1985, nr. 2, p. 223–272. Studiu vast care analizează fluctuațiile demografice, precum și cauzele acestui fenomen, cu o bogată argumentare de natură statistică, în țările balcanice, inclusiv România.

JACKSON MARVIN R., *Industrial Output in Romania and its Historical Regions, 1880 to 1930*, Part I 1880 to 1915, în „The Journal of European Economic History”, XV, 1986 Spring, nr. 1, p. 59–112; Part II 1915–1930, în „The Journal of European Economic History”, XV, 1986, Fall, nr. 2, p. 231–258. Este o analiză deosebit de complexă a situației economico-financiare a României în această perioadă.

KATARSKOVA, VERA, *Ikonomicheskite otношения на Балгария с балканските държави в периода между двете световни войни (1910–1941)* (Relațiile economice ale Bulgariei cu statele, balcanice în perioada interbelică 1919–1941), Edit. Academiei Bulgare de Științe, Sofia, 1989, 281 p. Un capitol special și numeroase referiri la relațiile comerciale româno-bulgare. Reczumat în limbiile rusă și germană.

KEYSERLING, ROBERT H., *Austro-Hungary's Revival during World War II: Anglo-American Planning for the Danube Region*, în „Etudes Danubiennes”, III, 1987, nr. 1, p. 54–65. Recrudescența interesului pentru Austro-Ungaria în lumea anglo-saxonă în timpul celui de al doilea război mondial în legătură directă cu proiectele de restructurare a Europei postbelice.

KORYN, ANDRZEJ, *Rumunia w polityce wielkich mocarstw 1945–1947* (România în politica marilor puteri 1944–1947), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódz, 1984. Lucrarea, intemeiată în principal pe documente de sorginte franceză, britanică, americană și română, discută pe larg instaurarea controlului sovietic asupra României în temeiul acordurilor intertăbătute din timpul războiului.

KOSIK, W., *Le mouvement national ukrainien de résistance 1941–1944*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale et des conflits contemporains”, 36 année, 1986 janvier, nr. 141, p. 59–75. Autorul, înfățișează locul și importanța rezistenței „naționaliste”

ucrainene, atât contra Wehrmacht-ului, cât și contra Armatei Roșii. Consideră că România s-ar fi aflat pînă în 1940 în rîndurile țărilor care stăpîneau „teritoriile occidentale” ucrainene și salută „alipirea” lor la Ucraina.

KOZMA, MIHÁLY, *Das Nationalitäten-bewusstsein und die rumänische Nationalität in Ungarn*, în „Specimina nova dissertationum ex Instituto historico Universitatis Quinquecensiensis de Jano Pannonio nominatae”, II, 1988, p. 45–52. Evoluția situației românilor din Ungaria înainte și după cel de al doilea război mondial; considerații cu privire la situația lor actuală și la tendințele de maghiarizare.

„Krugli stol”: vîlora mirovăa voina-istoki i pricini (Masă rotundă: al doilea război mondial: izvoare și cauze), în „Voprosi Istorii”, 1989, nr. 6, p. 3–32. „Discuție între specialiștii sovietici despre originile celui de al doilea război mondial; informații despre conservarea arhivistice a protocolului adițional secret la pactul Molotov-Ribbentrop (23 august 1939).

KUZMANOVĂ, ANTONINA, *O! Nioi do Craiova. Văprosat za Iujna Dobrodja v međunarodite otnošenija (1919–1940)*. (De la Neuilly la Craiova. Problema Dobrogei de sud în relațiile internaționale, 1919–1940), Edit. de Stat pentru Știință și Artă, Sofia, 1989, 307 p. Eforturile diplomației bulgare în vederea recuperării Dobrogei de sud, incorporată României în 1913. Lucrarea folosește un bogat material documentar din arhivele bulgare la care se adaugă surse din arhivele iugoslave, române, polone, britanice și cehoslovace. Rezumat în limbile rusă și franceză.

LIVEZEANU, IRINA, *Fascists and conservatives in Romania: two generations of nationalists* în vol. *Fascists and Conservatives. The radical right and the establishment in twentieth-Europe*, edited by Martin Blinkhorn, London, Unwin Hyman, 1989, p. 218–239. Radicalizarea dreptei în România între 1920 și 1927, ascensiunea curentelor naționaliste și factorii care le-au determinat.

LOVE, JOSEPII L., *Theorizing Underdevelopment: Latin America and Romania, 1860–1950*, în „Review”, 1988 Fall, nr. 4, p. 543–496. Comparamă evoluția economică a României și a 4 țări din America Latină (Argentina, Brazilia, Chile și Mexic), explicând de ce în acestea din urmă ideile de contestare a liberalismului economic ricardian, a efectelor benefice ale dezvoltării capitaliste și ale participării la schimbările mondiale au apărut mult mai tîrziu. Prezentă contextul apariției, acestor idei în România, insistind pe lucrările lui Constantin Stere, Constantin Dobrogeanu-Gherea și Mihail Manoilescu. Discută influența — mai mult indirectă — a lui M. Manoilescu asupra ideilor lui R. Prebisich și ale școlii economice de la CEPAL, 38 note + bibliografie.

LUNGU, DOV B., *Romania and the Great Powers, 1933–1940*, Durham—Londra, Duke University Press, 1989, 294 p. Autorul, originar din România, este cercetător la Centrul de studii ruse și est-europene al Universității din Toronto. Lucrarea, întemeiată pe o amplă informație (sunt folosite documente inedite din arhivele britanice, franceze și italiene), prezintă sintetic politica externă a României, de-a lungul a trei faze, delimitate și caracterizate astfel de autor: Alinierea (1933–1936), Nealinirea (1936–1938); Neutralitatea (1939–1940).

MANCEV, KRISTO, *Jugoslavia i međunarodnite otnošenja na Balkanite 1933–1939* (Jugoslavia și relațiile internaționale în Balcani 1933–1939), Edit. Academiei Bulgare de Științe, Sofia, 1989, 303 p. Amplă cercetare asupra politicii balcanice a Jugoslaviei în anii 1933–1938, o atență deosebită fiind acordată relațiilor dintre Belgrad și Sofia în contextul poziției Jugoslaviei față de Germania și Italia. Numeroase referiri la relațiile româno-iugoslave. Rez. în rusă, germană și franceză.

MISKOLCZY, AMBRUS, *Über die historische Rolle des rumanischen Bürgertums. Der Entwicklungsstreit der 1920 er Jahre und dessen Nachleben in Rumänien*, în vol. *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel und Osteuropa*, (Studia historica Europae Medis-Orientalis) Budapest, 1986, p. 819–878. Prezentare a tezelor care s-au înfruntat în gîndirea românească cu privire la calea dezvoltării economice a țării după primul război mondial.

Miunhen — predverje voini (München — anticamera războiului) sub red. lui V.K. Volkov, Edit. „Nauka”, Moscova, 1988, 310 p. Culegere de studii privind criza cehoslovacă și acordul de la München (29 septembrie 1938); de semnalat contribuția lui V.K. Volkov despre aspectele balcanice ale crizei și I.I. Pop despre alianța ungaro-polonă în aceeași perioadă.

Politiceskii Krizic 1939 g. i stran Tentralnoi i iugo-vostočnoi Evropi (Criza politică din anul 1939 și țările Europei centrale și de sud-est), Institutul de slavistică și balcanistică al Academiei de Științe a U.R.S.S. Moscova, 1989, 155 p. Culegere de studii și referate prezentate la masa rotundă organizată de Institutul de slavistică și balcanistică la 15 februarie 1988 privind evenimentele petrecute în Europa centrală și de sud-est între 15 martie („Lovitura de la Praga”) și începutul războiului sovieto-finlandez (30 noiembrie 1939); o atenție deosebită este acordată impactului Molotov-Ribbentrop (23 august 1939) asupra țărilor din zona menționată.

RONCONI, MARIO, *I processi di riforma economica nei paesi socialisti europei. Sintesi ei risultati e prospettive*, în „Il Politico”, LII, 1987 martie, nr. 1, p. 91—122. Analizarea reformelor în Europa răsăriteană, în cadrul căreia România este considerată a ocupa o poziție aparte: „Reformele partiale (economice) au condus la abandonarea modelului economic tradițional stalinist, cu excepția doar a României”.

ROSCH, LEA și EBERHARD JÄCKEL, „Der Tod ist ein Meister aus Deutschland”. *Deportation und Ermordung der Juden. Kollaboration und Verweigerung in Europa*, Hoffmann und Campe Verlag, Hamburg, 1990, 318 p. Capitolul închinat României (p. 155—196) discută evoluția situației evreilor dela instalarea generalului Ion Antonescu la putere pînă la sfîrșitul războiului.

SCHUSTER, HANS-WERNER, *Der Wehrdienst der Rumänen deutschen im Zweiten Weltkrieg*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, I, (1987), nr. 2, p. 158—172. Participarea etnicilor germani din România la structurile și acțiunile armatei române și la cele ale Wehrmachtului celui de al treilea Reich.

STAHL, PAUL H., *Serban Voinea 1894—1969. Contribution à l'histoire de la social-démocratie roumaine*, (Sociétés européennes, 6) Paris, 1990, 89 p. Bibliografia, memoriile și alte texte ale fruntașului social-democrat român.

STAWOWY-KAWKA, IRENA, *O stosunkach bulgarsko-jugosłowiańskich 1919/1923 (w świetle polskich raportów dyplomatycznych)* (Cu privire la relațiile bulgaro-iugoslave 1919—1923 în lumina rapoartelor diplomatici polone), în „Kwartalnik historyczny”, XCIII, 1987, nr. 4, p. 1015—1033. Referire cu privire la problema Dobrogei la reparațiile de război, la Mica Întegere și la politica lui Take Ionescu.

SZOKOLAY, K., *Weglarskie Kontakty rzadu gen. Sikorskiego (1939—1941) w świetle dokumentów dyplomatycznych* (Contactele ungurești ale guvernului generalului Sikorski în lumina documentelor diplomatici), în „Kwartalnik historyczny”, XCV, 1988, nr. 4, p. 235—255. Prezentarea inițiatiivelor de confederare a țărilor din Europa centrală, inclusiv România.

TEJCHMAN, MIROSLAV, *Balkan States before the Second World War (March 15—August 30, 1939)* în „Les Études balkaniques tchècoslovaques”, VI (1986), p. 71—119. Studiu de istorie diplomatică, intemeiat pe materiale de arhivă, care abordează, între altele și incidentul Tilca.

TILKOVSKY, LORANT, *Die Rekrutterung Deutscher Volkszugehöriger zur Waffen—SS in Rumanien und in Ungarn*, în „Specimina nova dissertationum ex Instituto historico Universitatis Quinguecelesiensis de Iano Pannonio nominatae”, II, 1987, p. 89—93. Recrutarea pentru unitățile SS a unor etnici germani din România pe baza acordurilor Hitler-Antonescu.

TISMĂNEANU, Vladimir, *The Crisis of Marxist Ideology in Eastern Europe. The Poverty of Utopia*, Routledge, London and New York, 1987, 232 p. Se prezintă impactul marxismului și al „ideologiei sovietice” asupra Europei de est, inclusiv România. Se accentuează dezbaterea problemelor legate de stalinism și neostalinism, declinul totalitarismului de stînga și relativ rapida evoluție de la „criticism” la „apostazie”. Referirile la România vizează specificul ideologiei oficiale a anilor ’80, socotită a fi impregnată de elemente „neo-feudale și xenofobe”.

TOMA, SORIN, *O mărturie, o mărturisire*, Natania (Israel), 1990, 12 p. Amintiri ale unui fost membru de seamă al P.C.R. cu privire la epoca Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu.

TSIOVARIDOU, THÉANO, *Council for mutual economic assistance and socialism integration*, în „Balkan Studies”, XXVII, 1986, nr. 2, p. 353—367. Etapele funcționării CAER-ului și divergențele manifestate în cadrul acestui organism.

TURNOCK, DAVID, *România*, în vol. *Planning in Eastern Europe* (ed. A.H. Dawson), Croon Helm, London, 1986, p. 229—273. Monografie sintetică relevindu-se importanța planificării pentru dezvoltarea industrială a țării.

TURNOCK, DAVID, *The Danube — Black Sea channel and its Impact on Southern Romania*, în „Geographical Journal”, 1986, nr. 12, p. 65—79; articol reluat cu adăose bibliografice în vol. *Transport and Economic Development: Soviet Union and Eastern Europe* (ed. J.T. Tisme et al.) Posteuropa Institut an der Freien Universität, Berlin, 1987, p. 400—427. Scurt istoric al canalului Dunăre-Marea Neagră (1838—1984) cu implicațiile ale generale de ordin socio-economic și politic.

TURNOCK, DAVID, *The Romanian economy in the twentieth century*, Croon Helm, London, 1986, 296 p. Analiză a dezvoltării economice a României în sec. XX în context european.

TVETKOV, PLAMEN, *Evropeiskite sili, Balkanite i kolektivnata sigurnost, 1933—1935* (Puterile europene, Balcanii și securitatea colectivă, 1933—1935), Edit. Academiei Bulgare de Științe Sofia, 1990, 208 p. Lucrarea, care folosind și materiale de arhivă din Bulgaria, Marea Britanie și Elveția, abordează și probleme ale politicii externe a României în perioada 30 ianuarie 1933 (venirea lui Hitler la putere) și 3 octombrie 1935 (inceputul războiului italo-etiopian). Rez. în engleză și franceză.

VEIGA, FRANCISCO, *La mística del ultranacionalismo (Historia de la Guardia de Hierro). Rumanía, 1910—1941*, Publicaciones de la Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1989, 287 p. Este analizată evoluția extremită drepte românești din perioada interbelică, cu privire specială asupra Gărzii de Fier. Bibliografia este foarte bogată, dar lipsesc fondurile de arhivă românești.

WRONIAK, ZDZISŁAW, *Polityka Polska wobec Francji w latach 1925—1932*, (Politica Poloniei față de Franța în anii 1925—1932), Poznań, 1987, (Universytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, seria Historia, nr. 139). E discutată și problema negocierilor româno-sovietice din acești ani, în raport cu alianța polono-română (rez. francez).

ZNAMIEROWSKA-RAKK, ELZBIETA, *Revizjonism bulgarski w przededniu i w poczatkowym okresie II wojny światowej* (Revizionismul bulgar în ajunul și la începutul celui de-al doilea război mondial), în „Dzieje Najnowsze”, XXI, 1989, nr. 4, p. 25—51. Încercare conducerii statului bulgar de a recupera teritoriile pierdute după primul război mondial, încercare procedată de ocuparea sudului Dobrogei.

VI. ISTORIOGRAFIE, ȘTIINȚE AUXILIARE

BOGDAN, HENRY, *Les historiens hongrois et le Dualisme*, în „Austriaca. Cahiers universitaires d'information sur l'Autriche”, Dixième Année, 1984 Mai, nr. 18, p. 57—80. Este infățișat evoluția istoriografiei maghiare cu privire la dualismul austro-ungar. Referiri la locul problematicii românești, în preocupările acestei istoriografii.

CERNOVODEANU, DAN, *Nouvelles découvertes dans l'héraldique médiévale roumaine*, în „Buletinul Bibliotecii Române (din Freiburg i. Br.). Studii și documente românești”, Volum jubilare (1949—1989), XV (XIX), serie nouă, 1989, p. 175—192. Locul însemnelor armoniale românești în heraldica europeană.

DROZ, JACQUES, *L'Historiographie autrichienne et la Double Monarchie*, în „Austriaca. Cahiers universitaires d'information sur l'Autriche”, Dixième Année, 1984 Mai, nr. 18, p. 17—56. Este infățișată evoluția istoriografiei austriece cu privire la dualismul austro-ungar. Referiri ample la problema națională în Imperiul habsburgic.

DURANDIN, CATHERINE, *Les historiens transylvains roumains et l'Autriche-Hongrie*, în „Austriaca. Cahiers universitaires d'information sur l'Autriche”, Dixième Année, 1984 Mai, nr. 18, p. 103—126. Ample referiri la contribuția adusă la istoriografia problemei de O. Ghibu, S. Dragomir, V. Netea, T. Pompiliu, M. Constantinescu, I. Moga, C. Daicoviciu, N. Ursu, D. Prodan, C. Goellner etc.

JELAVICH, BARBARA, *Mihail Kogălniceanu: Historian as Foreign Minister, 1876—8*, în vol. *Historians as Nation — Builders. Central and South-East Europe*, Edited by D. Deleatant and H. Hanack, London, 1988, p. 87—105. E analizat raportul dintre gîndirea istorică a lui M. Kogălniceanu și activitatea sa ca ministru de externe.

KORALKA, JIRI, *Die letzten Jahrzehnte der Habsburgermonarchie in der tschechischen Geschichtsschreibung 1918—1982*, în „Austriaca. Cahiers universitaires d'information sur l'Autriche”, Dixième Année, 1984 Mai, nr. 18, p. 81—102. Este infățișată evoluția istoriografiei cehă cu privire la dualismul austro-ungar. Referiri ample la problema națională în Imperiul austro-ungar.

Slavínovedenie i balkanistika v otečestvennoi i zarubejnoi istoriografii (Slavistica și balcanistica în istoriografia patriei și de peste hotare), Institutul de slavistică și balcanistică al Academiei de Științe a U.R.S.S., 1990, 359 p. Culegere de studii, între care, pentru cititorul român prezintă un interes deosebit cel semnat de T. A. Pokivalova despre contribuția istoricilor sovietici la studiul relațiilor „revoluționare” și statale româno-sovietice.

SÜDOST—INSTITUT München. 1930—1990. *Mathias Bernath zum siebzigslen Geburtstag*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1990, 307 p. (Südosteuropa. Bibliographie, Ergänzungsband, 2). Volum omagial, cuprinde un scurt istoric al institutului și indicele articolelor și recenziilor publicate în revista Südostforschungen.

VII. BIOGRAFII

PAKULA, HANNAH, *The Last Romantics*, Simon and Schuster, New York, 1986, 512 p. Biografia reginei Maria, întocmită pe baza unei bogate documentări care a inclus și însemnările inedite ale suveranei.

PEARTON, MAURICE, *Nicolae Iorga as Historian and Politician*, în vol. *Historians as Nation-Builders. Central and East Europe*, Edited by D. Deleatant and H. Hanack, London,

Mc Millan Press in association with School of Slavonic and East European Studies, London, 1988, p. 157—173. Prezentare sintetică dar solid documentată și argumentată asupra personalității lui N. Iorga ca istoric și om politic.

VIII. VARIA

NĂSTUREL, PETRE Ș., *Koutsovlaque. Recherche e'tymologique*, în vol. *Études roumaines et aroumaines*, sous la redaction de Paul H. Stahl, Paris—Bucarest, 1990, p. 90—95. Originea termenului și diverse apelative cu sens peiorativ aplicate romanicilor sud-dunăreni.

Naționalnii vopros i mejaționalnite otnošenija v SSSR: istorija i sovremennošt (Problema națională și relațiile interetnice în U.R.S.S. istorie și contemporaneitate), în „Voprosi Istoriî”, 1989, nr. 5, p. 3—97. Materialele discuției organizate la 20—21 februarie 1989 de revista „Voprosi Istoriî”, referiri și la Moldova.

Les Roumains Orientaux. România din Răsărit, sous la rédaction de Paul H. Stahl, Paris, 1987, 181 p. (Sociétés européennes, 7). Culegere de studii de caracter etnografic semnate de Eugen Lozovan, Evtimie Griza, Gheorghe Pavelescu, Ion Apostol, dintre care unele sunt reeditări.

TURNOCK, DAVID, *City profile: Bucharest*, în „International Journal of Urban Policy & Planning”, 1990, vol. 7, p. 107—118. Scurtă istorie a Capitalei României, cu relevarea celor mai interesante aspecte de ordin arhitectonic și urbanistic; evidențierea rolului catastrofal al demolărilor sălbaticice din perioada 1984—1989 țintind la anularea patrimoniului artistic al orașului.

TURNOCK, DAVID, *Romania: Ceausescu's legacy*, în „Geography”, 1990, vol. 75, p. 260—263. O scurtă privire aruncată asupra „moștenirii” dezastruoase lăsate României de dictatura comunist-ceaușistă pe plan ecologic și economic.

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile intrapaginile fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea

Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Rezumatul vor fi traduse de în limbi de circulație internațională.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI

— SERIA ARTĂ PLASTICĂ

— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART

—SÉRIE BEAUX-ARTS

— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Spăime milenariste și cruciada în evul mediu.

Genealogia și demografia istorică.

Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea
Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.

Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715 – 1783).

Mărturii franceze privitoare la românii în epoca de la 1821.

Carte și societate în București la începutul epocii moderne.

Unele aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană .

Oamenii de știință și viața politică a României.

Convenții comerciale ale României cu statele din sud-estul european în ultimul sfert al secolului XIX.

Aspecte privind comerțul exterior al României în ajunul primului război mondial.

Tratative de pace în perioada primei conflagrații mondiale.

Reformă sau declin. A doua perioadă a studiilor sud-est europene în România
Cooperația românească interbelică dintre deziderat și realitate.

I.C. Filitti : Pagini de juranl.

Pozitia statelor europene față de războiul italo-etiopian văzută de diplomația S.U.A.

Utilizarea metodelor statistice în analiza asocierii între fenomenele istorice.

KM ISSO 567 – 630

S. C. „UNIVERSUL“ c. 3153

www.dacoromanica.ro

43 356

Lei 30